

Дж. Р. Р. Толкін

«Гобіт, або Туди і звідти»

Передмова

Це дуже давня історія. За тих часів мови та літери були цілком відмінні від тих, якими ми користуємося сьогодні. Ці мови передано українською. Але треба взяти до уваги кілька моментів.

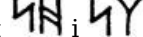
У сучасній українській мові слово «гном» пишеться тільки через літеру «г». У цій же історії вживаються форми «гном», «гномівський», але тільки тоді, коли йдеться про стародавнє плем'я, до якого належали Торін Дубоцит і його супутники.

«Орк» — це не сучасне слово. Воно трапляється раз чи двічі, але зазвичай перекладається як «гоблін» (чи «гобгоблін» — стосовно рославішого племені). «Орк» — це гобітська форма тогочасної назви цих створінь, і вона зовсім не пов'язана з поширеною в деяких мовах назвою «орк» чи «орка», що вживається на позначення морських тварин, подібних до дельфінів.

Руни — це стародавні літери, які спершу вирізьблювали чи видряпували на дереві, камені чи металі, й тому вони були тонкі та кутасті. У часи, про які піде мова, лише гноми постійно користувалися ними, особливо для приватних і секретних записів. Їхні руни передано в цій книзі українськими рунами, які нині відомі небагатьом. Якщо порівняти руни з Трорової мапи з їхньою транскрипцією сучасними літерами (на с. 29 і 63), можна виявити абетку, пристосовану до сучасної української

мови, а також прочитати рунічний заголовок на с. 5. На мапі зустрічаються всі відомі руни, крім , замість *Б, Г і І*. *І* вживається замість *Й* та *Ї*. Немає відповідних рун також для *Є, Ж, Ш, Щ, Ю,*

Я. Для *Ж*, якщо необхідно, можна вживати гномівську руну , а літери *Є, Ю і Я* слід передавати

поєднанням рун , а *Ш і Щ* — рунами . Проте можна помітити ще й інші особливості рунічного письма: щоб передати відсутній у сучасній українській мові придиховий *Т* (наприклад, у таких гномівських іменах, як *Трор* чи *Траїн*, які передано у книзі через звичайне *Т*),

вживається руна , а руна заступає дві літери *нг*; також часом використовуються інші руни

того самого типу (*ea* та *sm*). Потайні двері були позначені *ДМ* . У їхній бік указувала рука, а під нею було написано:

Останні дві руни — це ініціали *Трора* і *Траїна* (див. вище). Місячні руни, які прочитав Елронд, такі:

Сторони світу на мапі теж позначено рунами. Схід — угорі, як завжди на мапах у гномів, отже, за годинниковою стрілкою йдуть *С* (Схід) — *Пд* (Південь) — *З* (Захід) — *Пн* (Північ).

I. Неочікувана гостина

У норі попід землею жив собі гобіт. Ні, не в бридкій брудній вологій норі, де звідусіль стирчать хвости хробаків і смердить тванню, але й не в сухій і порожній піщаній норі, де ні на що присісти й нічого з'їсти: то була гобітська нора, а отже, — з усіма вигодами.

Вона мала довершено круглі двері, схожі на вікно в каюті вітрильника, — пофарбовані в зелений колір, із блискучою кулястою ручкою з жовтої міді рівно посередині. Двері провадили до трубоподібного передпокою, схожого на залізничний тунель, — дуже зручний незадимлений тунель, із панелями та кахляною підлогою, встеленою килимами, з полірованими стільцями вздовж стін і силою-силенною гачків для капелюхів і пальт, — гобіт любив гостей. Тунель зміївся далі й далі, заглиблюючись простісінько (але не навпростець) у схил пагорба — Пригірка, як його називали всі, хто жив на багато миль довкола, — й у тунель виходило безліч маленьких круглих дверцят, то з одного боку, то з другого. Підійматися сходами — це було не для гобіта: спальні, ванні кімнати, льохи, комори (їх було чимало), гардеробні (він мав цілі кімнати, призначені для одягу), кухні, їдальні — всі вони розташовувалися на тому самому поверсі й навіть у тому самому коридорі. Найкращі кімнати були по ліву руку (якщо йти досередини), бо тільки вони мали вікна, глибоко посажені круглі вікна, що виходили в садок і на прилеглі луки, які спускалися до річки.

Наш гобіт був дуже заможним гобітом на прізвище Торбин. Торбини жили, сусідячи з Пригірком, іще хтозна відколи, і їх вважали тут дуже респектабельними — не лише тому, що більшість Торбинів були багатії, але й тому, що вони ніколи не встрягали в жодні пригоди і не робили нічого несподіваного. Можна було заздалегідь знати, як Торбин відповість на те чи інше питання, тож і не завдавати собі клопоту запитувати його. Та ця історія — саме про те, як Торбин устрягнув-таки у пригоду і як йому, на його власний подив, довелося робити і казати речі цілком несподівані. Він міг утратити пошану сусідів, проте досягнув... — ну, ви самі побачите, чи досягнув він, урешті, чого-небудь.

Матуся оцього нашого гобіта... — до речі, а хто такий гобіт? Я гадаю, гобітів сьогодні треба якось описати, адже вони стали рідкісними і почали триматись осторонь від Великого Народу, як вони називають нас. Вони є (чи були) маленькими чоловічками, десь до половини нашого зросту, і меншими, ніж бородаті гноми. У гобітів борід немає. У них також мало або й зовсім немає нічого чарівного, за винятком звичайних буденних чарів, які допомагають їм зникати безшумно та швидко, коли дурні здоровані, як-от ви чи я, немов слони, незграбно сунуть у їхній бік, зчиняючи шум, який можна почути за милю. Гобіти схильні до повноти; вони вдягаються в усе яскраве (переважно в зелене та жовте); не носять взуття, бо від природи мають на ступнях товсту підошву та густе і тепле брунатне хутро, подібне до волосся в них на головах (тільки не кучеряве); мають довгі вправні брунатні пальці, добродушні обличчя і заливаються глибоким мелодійним сміхом (особливо після обіду, який вони залюбки заживають двічі на день, коли вдасться). Тепер ви знаєте досить, отож можна розповідати далі. Як я почав було говорити, матусею цього гобіта — тобто Більбо Торбина — була знаменита Беладонна Тук, одна з трьох славних доньок Старого Тука, старійшини гобітів, котрі жили за Річкою — власне, маленькою річечкою, що протікала біля підніжжя Пригірка. Подейкували (в інших родинях), що в далекому минулому один із Тукових предків узяв собі за дружину ельфіню. Це, звісно, дурниці, проте в усіх Туків, напевно було щось не зовсім гобітське, бо час від часу хтось із їхнього клану вирушав на пошуки пригод. Вони делікатно зникали, і родина залагоджувала цю справу; та факт залишався фактом: Туки не були такі респектабельні, як Торбини, хоча, без сумніву, жили заможніше.

Не можна сказати, що Беладонна Тук зазнала коли-небудь якихось пригод, вийшовши заміж за Бунґо Торбина. Бунґо, який був батьком Більбо, побудував для неї (а частково і за її гроші) найрозкішнішу гобітську нору, яку тільки можна було знайти чи то під Пригірком, чи по той бік Пригірка, чи взагалі за Річкою, і прожили вони там до самого кінця своїх днів. І все-таки ймовірно, що Більбо, її єдиний син, хоч він і виглядав та поведився, як точна копія його статечного та добropорядного тата, успадкував від Туків щось дивацьке, що лише чекало нагоди, щоби вийти назовні. Нагоди, щоправда, жодного разу так і не трапилося, аж доки Більбо Торбин подорослішав, дожив приблизно до п'ятдесяти чи кількох там літ, мешкаючи в чудовій гобітській норі, яку побудував його батько — його я щойно вам описав, — і здавалося, що тепер він уже ніколи не зрушить із насидженого місця.

Через якийсь дивний збіг обставин одного ранку багато років тому — стояла благословенна світова тиша (тоді було менше гамору та більше зелені, ніж тепер, а гобіти ще були численними і розкошували), і стояв у дверях після сніданку Більбо Торбин, палячи надміру довгу дерев'яну люльку, яка сягала мало не волохатих пальців на його ногах (з охайно розчесаним хутром), — поруч проходив Ґандальф. Ґандальф! Якби ви чули бодай чверть того, що чув про нього я, — а чув я лише дешицю з усього того, що розповідають, — ви були би готові до будь-якої славної оповіді. Оповіді та пригоди виростали мов гриби скрізь, де ступала його нога. Він не проходив повз Пригірок довгі віки, чи не відтоді, як помер його приятель, Старий Тук, отож гобіти майже забули, як він виглядає. Востаннє він бував у власних справах біля Пригірка та по той бік Річки, коли всі вони були маленькими гобітенятами — хлопчиками та дівчатками.

Тож того ранку Більбо, нічого такого не сподіваючись, побачив просто собі дідугана з патерицею в руці. Він мав високий гостроверхий капелюх, був одягнений у довгий сірий плащ, на шиї мав сріблястий шарф, поверх якого аж до пояса звисала довга біла борода, а на ногах — величезні чорні черевики.

— Добрий ранок! — привітався Більбо, не маючи на гадці нічого іншого.

Сонце сяяло, і трава була напрочуд зелена. Проте Ґандальф зиркнув на нього з-під довгих кошлатих брів, які вибивалися за широкі криси його капелюха.

— Що ти маєш на увазі? — спитав він. — Бажаєш мені доброго ранку, чи гадаєш, що цей ранок добрий, незалежно від того, хочу я цього чи ні, чи що цього ранку ти сам почувашся добре, чи що цього ранку всім належить бути добрими?

— Усе разом, — відповів Більбо. — До того ж це дуже гарний ранок для того, щоби викурити люльку на свіжому повітрі. Якщо маєте з собою люльку, то присядьте поруч і скуштуйте мого тютюну! Нічого поспішати — попереду цілий день! — і Більбо сів на порозі, схрестив ноги й випустив чудове сіре кільце диму, яке не розірвалось, а знялось у повітря та попливло кудись за Пригірок.

— Дуже мило! — промовив Ґандальф. — Але в мене цього ранку немає часу пускати дим кільцями. Я шукаю когось, хто б узяв участь у пригоді, яку я саме влаштовую, але дуже складно знайти когонебудь.

— Ще б пак — у цих-от краях! Ми простий тихий народ, і пригоди нам ні до чого. Від них лише прикрі клопоти і незручності! Через них запізнюєшся на обід! Я не можу уявити, що такого в них знаходять, — відказав пан Торбин, заклак великого пальця однієї руки за підтяжку і випустив друге, навіть більше, ніж перше, кільце диму. Потім він вибрав зі скриньки ранкову пошту і заходився читати, намагаючись не привертати уваги старого. Більбо вирішив, що вони з ним надто різні, й уже хотів, аби той пішов собі геть. Але старий не поспішав. Він стояв, не кажучи ні слова, спершись на патерицю й утупившись очима в гобіта, доки Більбо не стало геть-таки незручно й він не почав навіть трохи сердитися.

— Добрий ранок! — проказав він урешті. — Нам тут не треба ніяких пригод, красно дякую! Вам слід було би пошукати охочих по той бік Пригірка або за Річкою, — цим він давав зрозуміти, що розмову закінчено.

— Як же багато всього ти вкладаєш у цей *«Добрий ранок»* — протягнув Ґандальф. — Тепер ти маєш на увазі, що хочеш відкараскатися від мене та що тобі буде найліпше, коли я заберуся звідси.

— Зовсім ні, зовсім ні, ласкавий пане! Скажіть-но, чи не відоме мені часом ваше ім'я?

— Так-так, ласкавий пане, — а я знаю ваше ім'я, добродію Більбо Торбине. І ти, Більбо, знаєш моє, хоча й не пригадуєш, що воно мені належить. Я — Ґандальф, і Ґандальф — це я! Це ж треба — дожитися до того, щоби з тобою так подобрийранкався син Беладонни Тук, ніби ти продаєш гудзики під дверима!

— Ґандальф, Ґандальф! Матінко моя! Чи не той мандрівний чарівник, котрий дав Старому Тукові пару магічних діамантових запонок, які застібалися самі собою і не розстібалися, доки їм не накажуть? Чи не той, хто не раз оповідав на вечірках такі чудесні історії про драконів, гоблінів і велетів, про рятування принцес і несподіване щастя, що падало на голови вдовиних синів? Чи не той, хто не раз улаштовував такі незрівнянно гарні феєрверки? Я їх пам'ятаю! Старий Тук зазвичай затівав їх у ніч проти Літня! Розкішно! Вогні злітали догори, ніби великі лілеї, і гладіолуси, і китиці мімоз, зависаючи у вечірніх сутінках!

Ви мали б помітити, що пан Торбин був зовсім не такий приземлений, як йому хотілося би про себе думати, а також що він дуже любив квіти.

— Світку мій! — провадив він далі. — Чи не той це Ґандальф, котрий зворохобив стількох сумирних юнаків і дівчат, котрі вирушили кудись за небокрай на пошуки божевільних пригод? Усілякі дряпання по деревах у гості до ельфів чи плавання під вітрилами, плавання до чужих берегів! Гай-гай, життя тоді було таке ціка... я маю на увазі, що вам єдиному вдалося поперевертати в цих краях усе з ніг на голову. Вибачте ласкаво, та я й гадки не мав, що ви досі при ділі.

— При чому ж ще мені бути? — здивувався чарівник. — Але мені приємно, що ти дещо пам'ятаєш про мене. Принаймні в тебе, здається, залишилися добрі спогади про мої феєрверки — і це вже дарує надію. Отже, заради твого старого дідуся Тука та бідолашної Беладонни я дам тобі те, чого ти просиш.

— Вибачте ласкаво, та я нічого не просив!

— Ні, просив! Тепер уже двічі. Мого вибачення. Я даю його тобі. І до того ж зайду аж так далеко, що

пошлю тебе на цю пригоду. Дуже втішно для мене, дуже добре для тебе — а ще, цілком імовірно, й корисно, якщо ти колись упораєшся з нею.

— Перепрошую! Я не хочу ніяких пригод, красно дякую. Не сьогодні. Добрий ранок! Утім, будьте ласкаві, заходьте на чай коли тільки забажаєте! От хоч би завтра! Так, приходьте завтра! До побачення! — з цими словами гобіт розвернувся і шаснув у круглі зелені двері, зачинивши їх так швидко, як тільки наважився, щоби не здатися невихованим. Чарівники завжди лишаються чарівниками.

«Ну, і навіщо я запросив його на чай?» — картав він сам себе, йдучи до комори. Він нещодавно поснідав, але подумав, що не завадило би з'їсти тістечко-друге і випити чогось після такого переляку.

Гандальф тим часом іще довго стояв перед дверима і тихенько сміявся. Тоді підійшов ближче й кінчиком своєї патериці надряпав на чудових зелених гобітових дверях якийсь чудернацький знак. Потім попрямував геть — приблизно тоді, коли Більбо доїдав друге тістечко й уже починав думати, що дуже вдало уникнув пригод.

Наступного дня він майже забув про Гандальфа. Він не пам'ятав би багато чого, якби не робив нотаток у спеціальній Книзі Візитів, на кшталт: «Гандальф, чай, середа». Проте вчора він був надто схвилюваний, аби занотувати щось подібне.

Саме о порі чаювання несамовито закалатав вхідний дзвоник — і тоді він згадав! Він метнувся до кухні й поставив на вогонь чайник, витягнув іще одне горнятко і тарілочку, доклав на стіл зайве тістечко-друге й поспішив до дверей.

«Вибачте, що змусив вас чекати», — вже збирався сказати він, аж раптом побачив, що то зовсім не Гандальф. То був гном із блакитною бородою, заправленою за золотий пояс, і з блискучими очима під темно-зеленим каптуром. Щойно двері відчинилися, гном упхався досередини, ніби на нього тут чекали.

Він повісив свого плаща з каптуром на найближчий гачок і з низьким поклоном промовив:

— Двалін, до ваших послуг!

— Більбо Торбин — до ваших! — відказав гобіт, надто здивований, аби спромогтись у ту хвилину на якісь запитання. Коли мовчати далі стало геть незручно, він додав:

— Я саме збирався пити чай — прошу, заходьте і приєднуйтеся до мене, — це прозвучало, може, трохи натягнуто, але він намагався бути гостинним. А що би зробили ви, якби з'явився якийсь непроханий гном і без жодних пояснень розвісив свої речі у вашому передпокої?

Вони зовсім недовго посиділи за столом, а точніше — ледве дійшли до третього тістечка, коли дзвоник закалатав знову, навіть іще гучніше.

— Вибачте! — сказав гобіт і подався до дверей.

«Ну ось нарешті й ви!» — так він збирався привітати Гандальфа цього разу. Але то був не Гандальф. Замість нього на ганку стояв дуже старий на вигляд гном із білою бородою і в шарлатному каптурі. Цей гном теж заскочив досередини, ледве відчинилися двері, так, ніби його було запрошено.

— Бачу, вони вже почали збиратися, — сказав він, кинувши погляд на Двалінів зелений каптур, що висів на гачку. Він повісив свого шарлатного каптура поруч і зі словами: «Балін, до ваших послуг!» — приклав руку до грудей.

— Дякую! — промовив Більбо, хапаючи ротом повітря.

Якось незручно і згадувати, але оте «вони вже почали збиратися» прикро його схвилювало. Він любив гостей, однак любив бути знайомим із ними ще до їхнього приходу й віддавав перевагу особистим запросинам. У голові в нього промайнула моторошна думка, що тістечка можуть швидко закінчитись і тоді він — як господар він пильнував свої обов'язки і виконував їх, як би важко це було, — він сам залишиться ні з чим.

— Заходьте і випийте чаю! — тільки й спромігся вимовити він, глибоко зітхнувши.

— Трохи пива мене влаштувало би більше, якщо ваша ласка, добродію, — відказав білобородий Балін. — Але я не відмовлюся й від тістечка — особливо з кмином, якщо у вас знайдеться.

— Авжеж! — вихопилось у Більбо, на його власний подив, — і, так само дивуючись самому собі, він дременував до пивниці, щоби націдити кухоль пива, а тоді до комори, щоб узяти два чудові круглі тістечка з кмином, які він спік того дня, аби перекусити після вечері.

Коли він повернувся, Балін і Двалін гомоніли за столом, ніби старі приятелі (до речі, вони були брати). Більбо підсунув до них пиво й тістечка, аж тут знову закалатав дзвоник, а потім іще раз.

«Напевно, тепер уже Гандальф», — думав засапаний Більбо, поспішаючи до дверей. Але то був не Гандальф. То були ще два гноми, обоє у блакитних каптурах зі срібними поясами та жовтими бородами, і кожен мав по торбині з якимись інструментами та по лопаті. Вони заскочили досередини, щойно двері прочинились, але Більбо вже годі було здивувати.

— Чим можу прислужитися, панове гноми? — спитав він.

— Кілі, до ваших послуг! — сказав один.

— І Філі! — додав другий.

І вони обидва зірвали з голів блакитні каптури й уклонилися.

— До ваших послуг — і до послуг ваших родичів! — відповів Більбо, згадавши цього разу про своє добре виховання.

— Бачу, Двалін і Балін уже тут, — сказав Кілі. — Дозвольте й нам приєднатися до гурту!

«Гурт! — подумав пан Торбин. — Мені не подобається це слово. Я неодмінно мушу присісти на хвилику, щоби зібратися з думками і випити чаю». Він зробив лише один-єдиний ковточок — примостившись у куточку, доки четверо гномів, засівши круг столу, теревенили про копальні та золото, про клопоти з гоблінами та плюндрування, завдані драконами, і ще про безліч інших речей, яких він не розумів, та й не хотів розуміти, бо вони звучали надто по-пригодницькому, — коли «дзень-дзелень-дзень-дзелень» — дзвоник закалатав знову: так, ніби якесь пустотливе гобітеня намагалося відірвати від дверей ручку.

— Хтось прийшов! — сказав Більбо, кліпаючи.

— Хтось учотирьох, сказав би я, судячи за звуком, — озвався Філі. — Крім того, ми бачили, як вони йшли слідом за нами.

Бідолашний маленький гобіт упав на стілець у передпокої, обхопив голову руками і зачудовано замислився, що ж це трапилось, і що трапиться далі, і чи всі вони залишаться на вечерю. Тоді дзвоник закалатав знову, ще гучніше, ніж доти, й він мусив бігти до дверей. Гостей було навіть не четверо, їх було П'ЯТЕРО. Ще один гном підіспів, доки Більбо сидів у задумі. Ледве він потягнув за дверну ручку, як усі вони вже опинились у передпокої, вклоняючись один за одним і промовляючи: «До ваших послуг». Їх звали Дорі, Норі, Орі, Оїн і Глоїн. І миттю на гачках повисли два пурпурові каптури, сірий каптур, брунатний каптур і білий каптур, а гноми, запхавши широкі долоні за золоті та срібні пояси, покрокували до решти гостей. Це вже була майже юрба. Хтось зажадав елю, хтось — портеру, хтось кави, і всі — тістечок, тож гобітові довелося добряче пометушитися.

Щойно на вогні опинилося велике горня кави, щойно закінчилися тістечка з кмином і гноми накинулися на коржики з маслом — як пролунав гучний стукіт. Не дзвінок, а різке «тук-тук» у чудові зелені гобітові двері. Хтось грюкав палицею!

Більбо кинувся коридором, дуже сердитий, а водночас спантеличений і засмиканий — це була чи не найприкріша середа, яку він лише пам'ятав. Він рвучко відчинив двері й гості попадали досередини один на одного. Ще гноми, ще четверо! А позаду стояв Гандальф, опираючись на свою патерицю та сміючись. Він продовжав добрячу заглибину в тих чудових дверях, а заодно стер таємничий знак, який надряпав на них минулого ранку.

— Обережніше! Обережніше! — загукав він. — Це не схоже на тебе, Більбо, примушувати гостей чекати на порозі, а потім р-раз — і відчинити двері! Дозволь мені відрекомендувати Біфура, Бофура, Бомбура й особливо Торіна!

— До ваших послуг! — промовили Біфур, Бофур і Бомбур, ставши в ряд. Тоді вони повісили на гачки два жовті каптури, блідо-зелений і небесно-блакитний із довгою срібною китичкою. Цей останній належав Торінові, надзвичайно поважному гному, власне, самому Торінові Дубощиту, який був не надто вдоволений, гепнувшись на килимок біля дверей Більбо, та ще й опинившись під Біфуром, Бофуром і Бомбуром. Хоча би тому, що Бомбур був надто огрядний і важкий. Торін насправді виглядав дуже бундючним і не сказав нічого про «послуги», та бідолашний пан Торбин так сипав перепрошеннями, що він нарешті буркнув: «Гаразд, забудьмо про це», — і перестав супитися.

— Тепер ми всі тут! — сказав Гандальф, оглянувши тринадцять каптурів, які рядочком висіли на гачках — найкращі відстібні каптури для вечірок, — і його власний капелюх, що висів поряд. — Веселеньке зібраннячко! Сподіваюся, для тих, хто спізнився, лишилося щось з'їсти і випити! Що це? Чай? Ні, дякую! Гадаю, мені краще випити трохи червоного вина.

— І мені, — сказав Торін.

— І малинового варення та пирога з яблуками, — додав Біфур.

— І тертих пиріжків та сиру, — докинув Бофур.

— І пирога зі свининою та салату, — приточив Бомбур.

— І ще тістечок, і елю, і кави, якщо ваша ласка! — закричали інші гноми з-за дверей їдальні.

— Та прихопи кілька яєць, будь ласка! — гукнув до нього Ґандальф, коли гобіт пошкандибав до комори. — І принеси холодне курча та маринованих огірочків!

«Можна подумати, він не гірше за мене самого знає, які припаси в моїх коморах!» — подумав пан Торбін, який почувався вкрай збентеженим і вже почав побоюватися, чи не впала була на його дім найзлочасніша з усіх пригод. Наскладуючи на великі таці різні пляшки і тарелі, ножі та виделки, склянки і тарілки, ложки та інше начиння, він добряче впрів, розчервонівся та розсердився.

— Від цих гномів лише гармидер і клопіт! — сказав він уголос. — Чому б їм не прийти і не допомогти мені? — Ні, ви лишень погляньте! Балін і Двалін уже стояли у дверях кухні, а за ними Філі та Кілі, й не встиг Більбо сказати «гоп», як вони прожогом занесли і таці, й пару столиків до їдальні та заново все розставили.

Ґандальф сів на чолі столу, тринадцятеро гномів — довкола, а Більбо, присівши на ослінчик біля каміна, гриз сухарик (апетит у нього геть вивітрився) і намагався виглядати так, ніби все йшло як звичайно, принаймні не скидалося на пригоду. Гноми їли і їли, балакали і балакали, а час минав. Нарешті вони повідсували стільці, й Більбо підвівся, щоби позбирати тарілки і склянки.

— Гадаю, ви всі залишитеся на вечерю? — запитав він якнайчемнішим ненав'язливим тоном.

— Звісно! — озвався Торін. — І після вечері. Ми не закінчимо наших справ допізна, але спершу нам треба помузикувати. А зараз поприбираймо!

Миттю дванадцятеро гномів (без Торіна: він був надто поважний і лишився погомоніти з Ґандальфом) підхопилися з місць і поклали все начиння на купу. Вони рушили до кухні, не чекаючи, доки звільняться таці, й у кожного на руці погойдувалася ціла вежа тарілок із пляшкою на самому вершечку, гобіт же біг за ними і майже пищав із переляку: «Будь ласка, обережніше!» А ще: «Будь ласка, не турбуйтеся! Я сам упораюсь!» Але гноми лише почали співати:

*Трощіть порцеляну і бийте скло! Тупіть ножі і гніть виделки! Візьме тоді Більбо Торбіна зло —
Молоком заливайте всі закапелки! Ріжте скатерку, вино — навсібіч! Розлитий жир ногами
розносьте! Пляшки — на друзки, а корки — в піч! Лишайте у спальні на килимі кості! У чані з
окропом мочіть черепки, Тоді здоровенним товчіть макогоном, А коли бодай щось заціліє-таки —
Хай собі котиться геть із розгоном! Візьме тоді Більбо Торбіна зло! Отже, пильнуйте!
Пильнуйте скло!*

Та вони, звичайно ж, не вчинили нічого з цих жахів, і все було вимито і прибрано без жодної шкоди та з блискавичною швидкістю, тимчасом як гобіт крутився посеред кухні, намагаючись простежити, що вони роблять. Потім вони повернулися до їдальні й побачили Торіна, який палив люльку, поклавши ноги на камінну решітку. Він випускав величезні кільця диму, і вони летіли, куди він їм велів: угору в димохід, чи за годинник на камінній полиці, чи під стіл, чи колами до стелі; проте, куди би вони не летіли, були не такі прудкі, щоб утекти від Ґандальфа. Пах! — він випускав маленьке кілечко диму з короткої глиняної люльки, і воно прохоплювалося крізь чергове димове коло Торіна. Потім Ґандальфові кільця зеленіли і, повернувшись, ширяли над головою чарівника. З них уже утворилася ціла хмара, і тому при тьмяному світлі Ґандальф виглядав якимось дивно і достеменно по-чаклунськи. Більбо стояв нерухомо й дивився — він любив димові кільця, — а потім почервонів на саму думку про те, як пищався він учора вранці своїми власними кілечками, віднесеними вітром за Пригірок.

— А тепер трохи музики! — гукнув Торін. — Несіть-но інструменти!

Кілі та Філі кинулися до своїх торб і витягли маленькі скрипочки; Дорі, Норі й Орі повитягали флейти звідкілясь із-під плащів; Бомбур приволік із передпокою барабан; Біфур і Бофур також вийшли і повернулися з кларнетами, які вони залишили біля дорожніх ціпків. Двалін і Балін одночасно сказали: «Пробачте, я залишив свій інструмент на ґанку!» «Прихопіть і мій!» — гукнув Торін. І вони повернулися з віолами, завбільшки з них самих, і з Торіновою арфою, загорнутою в зелену тканину. То була чудова золота арфа, і ледве Торін ударив по струнах — усі заграли і залунала музика, така незвичайна та солодка, що Більбо забув про все на світі і його понесло кудись на темні терени, де світять чужі місяці, далеко за Річку і дуже далеко від його гобітської нори під Пригірком,

Темрява проникла до кімнати крізь маленьке віконечко на схилі Пригірка, вогонь у каміні ледь мерехтів — був квітень, — а вони все ще грали, й тінь від Гандальфової бороди колихалася на стіні.

Темрява наповнила кімнату, полум'я згасло, тіні щезли, а вони все ще грали. І раптом один по одному затягнули гортанний наспів гномів, який співали в їхніх стародавніх підземних чертогах; ось фрагмент їхньої пісні, якщо тільки це може скидатися на пісню без їхньої музики:

*За млисті й зимні гір хребти, У прастарих печер роти
Іти нам слід, ледь зблідне схід, Закляте злото щоб знайти.
Там гноми насилали чар Під молотів дзвінкий удар
У гротах нір у надрах гір, Де спить усяка темна твар.
І королі, й ельфійська знать Їх витворами дорожать,
І блиск зорі їх зброярі В меча вправляли рукоять.
Твердим драконовим вогнем Зубці вінчались діадем,
Коваль кує із зір кольє, Гра сонце й місяць під різцем.
За млисті й зимні гір хребти, У прастарих печер роти
Іти нам слід, ледь зблідне схід, Щоб наше золото спасти.
Різьбили в руднях різьбярі Зі злота арфи й пугарі,
Пісні тягли, нечутні з мли Для ельфів і людей вгорі.
Коли вітри гули нічні, Шуміли сосни в вишині —
Вогонь заблис, зайнявся ліс, Мов смолоскипи осяйні.
В долині дзвін гуде в біді, Обличчя люд підвів бліді,
Драконів гнів — гірш від вогнів — На їх оселі впав тоді.
Гора диміла до зірок, Настигнув гномів долі крок:
Весь рід до ніг дракона ліг, Покинувши печерний змрок.
За пасма пахмурних вершин, У млу підземних порожнин
Іти нам слід, ледь зблідне схід, За золотом, що загарбав він!*

Доки вони співали, гобіт відчув, як його переповнює любов до прекрасних речей, створених умілими руками та магією, люта і ревно любов, жага, що живе в серцях усіх гномів. У ньому прокинулося щось туківське, й він забажав вирушити в путь, аби побачити величні гори, почути шум сосон і водоспадів, дослідити печери й узяти до рук меч замість дорожнього ціпка. Він визирнув у вікно. Понад деревами на темному небі проступили зорі. Він подумав про коштовності гномів, сяючі в пітьмі печер. Зненацька в лісі за Річкою блимнуло полум'я — мабуть, хтось розклав багаття, — й він уявив, як дракони-плюндрувачі приземляються на його тихому Пригірку і палять усе вогнем. Він здригнувся — і дуже швидко знову став просто собі паном Торбином із Торбиного Кута, що під Пригірком.

Він підвівся, весь тремтячи. У голові промайнула невиразна думка принести лампу та дещо виразніша — вдати, що пішов по лампу, заховатися за пивними діжками в пивниці й не виходити, доки гноми не заберуться геть. Раптом він помітив, що музика та спів стихли, а гноми всі як один дивляться на нього й очі їхні аж сяють у темряві.

— Куди це ви зібралися? — спитав Торін таким тоном, який давав зрозуміти: він здогадався про обидві думки, що промайнули в гобітовій голові.

— Може, принести лампу? — пробелькотів Більбо, ніби виправдовуючись.

— Ми любимо темряву, — сказали гноми хором. — Темрява — для темних справ! До світанку ще багато годин.

— Звісно! — зітхнув Більбо і похапцем сів.

Але його ослінчик кудись подівся й він опустився просто на камінну решітку, з гуркотом зваливши лопатку та коцюбу.

— Цить! — гримнув Гандальф. — Нехай Торін говорить!

І Торін почав так:

— Гандальфе, гноми та пане Торбине! Ми зібрались у домі нашого друга та спільника, цього незрівнянного і доблесного гобіта — хай ніколи не витреться хутро на його ногах! Хвала його вини й елю! — він зробив паузу, щоб передихнути і почути від гобіта чемну відповідь, але компліменти не справили належного враження на бідолашного Більбо Торбина, який розтулив було рота, щоби запротестувати проти титулу «доблесний», а надто проти «спільника», та не зміг видушити зі себе ні звуку, такий він був збентежений.

Тож Торін повів далі:

— Ми зібралися, щоб обміркувати наші плани, нашу тактику, стратегію, засоби та задуми. Незабаром, іще вдосвіта, ми розпочнемо нашу довгу подорож — подорож, із якої дехто з нас (а можливо, й усі ми за винятком нашого друга і порадника, хитромудрого чарівника Гандальфа) може ніколи не повернутись. Це — урочиста мить. Наша мета гадаю, добре відома всім. Для вельмишановного пана Торбина та, мабуть, для одного-двох молодших гномів (гадаю, я не помилюся, назвавши, наприклад, Кілі та Філі) ситуація, що склалася, може потребувати короткого пояснення...

Це був Торінів стиль. Він був поважний гном. Якби його не зупинили, він би, мабуть, продовжував у тому самому дусі, доки б аж знемігся, та при цьому так і не сказав би присутнім нічого нового. Та його брутально перервали. Бідолашний Більбо вже не міг терпіти. Почувши «може ніколи не

повернутись», він відчув, як до його горла підкочується крик, який одразу ж вирвався назовні, наче свист паротяга, що вилітає з тунелю. Усі гноми підхопилися, перекинувши стіл. На кінчику своєї чарівної патериці Гандальф засвітив блакитний вогонь, і при світлі цього феєрверка всі побачили бідолашного маленького гобіта, котрий стояв навколішках на килимку перед каміном і тремтів, як напіврозтале желе. А тоді впав на підлогу, безперестанку волаючи: «Блискавка вбила, блискавка вбила!» — і це було єдине, чого тривалий час могли домогтися від нього. Тож вони підняли його, перенесли подалі, до вітальні, поклали на диван, залишивши поруч із ним якесь питво, і повернулися до своїх темних справ.

— Вразливий хлопчина... — промовив Гандальф. — Схильний до кумедних чудернацьких нападів, але один із найкращих — і лютий, немов дракон, якому прищемило хвіст.

Якщо ви коли-небудь бачили дракона, якому прищемило хвіст, вам стане зрозуміло, що то було тільки поетичне перебільшення стосовно будь-якого гобіта, навіть щодо двоюрідного прадіда Старого Тука, Бикореви, який був таким гігантом (як на гобіта), що міг їздити верхи на коні. Це він атакував лави гоблінів із Грім-гори у битві на Зелених Полях і зніс своєю дерев'яною палицею голову їхньому королеві Гольфімбулю. Голова пролетіла сотню кроків у повітрі й закотилася до кролячої нори, тож завдяки цьому і битву було виграно, й одночасно винайдено гру в гольф.

Хай там як, а тим часом розніжений нащадок Бикореви приходив до тям у вітальні. Трохи перечекавши та хильнувши питва, яке залишили гноми, він підкрався до дверей ідальні, геть зденерований. Говорив Глоїн, і ось що почув Більбо:

— Пхе! — то було якесь пирхання чи щось подібне. — Гадаєте, він годиться? Гандальфові добре говорити, що цей гобіт лютий, але одного такого крику в мить збудження вистачить, аби дракон і його родичі прокинулись і перебили багатьох із нас. Думаю, цей крик був викликаний радше страхом, аніж збудженням! Правду кажучи, якби не знак на дверях, я був би певен, що ми помилилися хатою. Щойно я побачив маленького чоловічка, котрий підстрибував і сопів у дверях, як у мене з'явилися сумніви. Він схожий радше на бакалійника, ніж на зломщика!

Тут пан Торбин потягнув двері на себе й увійшов. Туківська порода перемогла. Він раптом відчув, що міг би обійтися без ліжка та сніданку, тільки б його вважали лютим. Як на «чоловічка, котрий підстрибував у дверях» це його насправді майже розлютило. Багато разів опісля торбинська його половина шкодувала про його тодішній вчинок і він казав собі: «Більбо, ти був дурнем, ти сам вибрав свій шлях і сам устрягнув у це».

— Пробачте, — сказав він, — що я підслухав ваші слова. Не буду вдавати, що збагнув суть сказаного, а надто вашу заувагу про зломщика, проте мені здається, що я маю рацію, гадаючи (це він називав «триматися з гідністю»), ніби ви вважаєте мене ні на що не здатним. Я доведу вам протилежне. На дверях у мене немає ніякого знака (вони пофарбовані тиждень тому), і я цілком певен, що ви помилилися хатою. Щойно я побачив на ґанку ваші кумедні личка, як у мене з'явилися сумніви. Проте поведіться так, ніби все правильно. Лишень скажіть мені, що треба зробити, — і я спробую, навіть якщо мені доведеться вирушити звідси на Крайній Схід і вступити у бій із дикими зміями-перевертнями у Крайземній Пустелі. Колись у мене був прапрапрадід, Бикорева Тук, так він...

— Так-так, але це було давно, — втрутився Глоїн. — Я говорив про вас. І я запевняю, що на ваших дверях таки є позначка — саме та, якою користуються (чи користувались у минулому) ваші колеги. «Зломщик візьметься за пристойну роботу, бажано ризиковану і за гідну винагороду», — ось як це зазвичай читається. Ви можете сказати «експерт із полювання за скарбами» замість «зломщик», якщо вам так більше подобається. Деякі так себе і називають. Для нас це одне й те саме. Гандальф розповів нам, що в цих краях є відповідний фахівець, котрий терміново шукає роботу і влаштовує зібрання — тут, у середину, за вечірнім чаєм.

— Звісно, позначка є, — підтвердив Гандальф. — Я сам зробив її. З дуже вагомим міркувань. Ви просили мене знайти чотирнадцятого учасника для вашої експедиції, і я обрав пана Торбина. Хай тільки хтось скаже, що я обрав не того чи привів вас не туди, — то й залишитеся при числі «тринадцять» і скуштуєте різних лих досхочу або повернетесь додому копати вугілля.

Він так сердито насупив брови у бік Глоїна, що гном утиснувся у спинку стільця; а коли Більбо спробував розкрити рота, щоби щось запитати, Гандальф повернувся до нього і нахмурився ще дужче, настовбурчивши кошлаті брови, так що Більбо лише стиснув губи, клацнувши зубами.

— От і добре, — промовив Гандальф. — Годі вже сперечатись. Я обрав пана Торбина, і цього має бути досить для всіх вас. Якщо я сказав, що він Зломщик, то він таки Зломщик чи буде ним, коли настане його час. У ньому закладено набагато більше, ніж ви можете здогадуватись, і далєбі більше, ніж гадає він сам. Можливо, ви будете до кінця життя дякувати мені за нього. А тепер, Більбо, мій хлопчику, принеси-но лампу та присвіти нам трохи!

На столі, під великою лампою з червоним абажуром, Гандальф розстелив шматок пергаменту, схожий на мапу.

— Це накреслив Трор, твій дідусь, Торіне, — відповів він на збуджені вигуки гномів. — Це план Гори.

— Не думаю, що це нам дуже допоможе, — сказав Торін розчаровано, кинувши погляд на стіл. — Я досить добре пам'ятаю Гору та довколишні землі. І я знаю, де є Морок-ліс і Сухі Вересовища, де водилися дракони.

— Тут позначений червоним дракон на Горі, — докинув Балін, — але його буде досить легко знайти і без мапи, якщо ми тільки доберемося туди.

— Є одна деталь, якої ви не врахували, — сказав Ґандальф, — це таємний вхід. Бачите цю руну на західному схилі та руку над іншими рунами, яка вказує на неї? Вона позначає підземний хід до Нижніх Зал.

(Погляньте на мапу вкінці цієї книжки, і ви побачите там ці руни.)

— Колись він і справді міг бути таємним, — сказав Торін, — але звідки ти знаєш, що він лишився таким і досі? Старий Смоґ прожив там досить довго, щоб обстежити ці печери вздовж і впоперек.

— Так, але не міг скористатися ним довгі роки.

— Чому ж?

— Тому що хід занадто вузький для нього. «П'ять футів заввишки двері, троє пліч-о-пліч пройдуть крізь них», — кажуть руни, тож Смоґ не міг пролізти в такий отвір, навіть коли був маленьким дракончиком, а тепер, коли він пожер стільки гномів і людей із Долу, — й поготів.

— А мені здається, що це доволі широка нора, — писнув Більбо (він нічого не тямив у драконах — лишень у гобітських норах). У ньому знову прокинулися збудження та цікавість, і він забув, що йому краще не роззявляти рота. Він любив мапи, й у його передпокої висіла велика мапа Околиць, де всі його улюблені доріжки для прогулянок було позначено червоним чорнилом. — Як такі великі двері можна від когось приховати, не кажучи вже про дракона? — спитав він.

Не забувайте, що він був лише маленьким гобітом.

— По-різному, — відповів Ґандальф. — Але як вони приховані насправді, ми дізнаємося тільки тоді, коли побачимо їх на власні очі. За написами на мапі я припускаю, що двері замкнено та замасковано під схил Гори. Це звичайний метод гномів — гадаю, я маю рацію, хіба ні?

— Авжеж, — погодився Торін.

— Окрім того, — вів далі Ґандальф, — я забув згадати, що до мапи додано ключ, прецікавий маленький ключик. Оцей! — він простягнув Торінові срібного ключа з довгим стрижнем і химерною борідкою. — Бережи його!

— Ще б пак! — пожвавішав Торін і причепив ключа до гарного ланцюжка, який висів у нього на шії, ховаючись під курткою. — Тепер наше становище починає виглядати більш обнадійливо. Останні відомості повернули все на краще. Досі ми не розуміли, з чого починати. Ми думали вирушити на Схід, якомога тихіше та обережніше, й дійти до Довгого Озера. Та потім почалися б неприємності...

— Задовго до того, — хто-хто, а я дещо знаю про шляхи, які ведуть на Схід, — перервав його Ґандальф.

— Звідти ми могли би рушити вгору Бистрицею, — вів далі Торін, не зважаючи на його репліку, — і далі до руїн Долу — старого міста в долині біля підніжжя Гори. Та нам — жодному з нас — не до вподоби ідея йти через Головну Браму. Ріка витікає просто з-під неї й тече крізь велику ущелину на південному схилі Гори, і звідти ж вилітає дракон — занадто часто, якщо він не змінив своїх звичок.

— Це недобре, — сказав Ґандальф, — і тут не обійтися без могутнього воїна, навіть героя. Я намагався розшукати його, та воїни заклопотані двобоями між собою в дальніх землях, а в цих околицях героїв негусто — або їх просто не знайти. Мечі в цих краях переважно тупі, сокири використовують, аби рубати дерева, а щити — замість колик або покришок для посуду, та й дракони, ніби для загальної зручності, десь далеко (і тому їх вважають легендарними). Через це я й вибрав зломщика — а надто коли згадав про існування Бічного Входу. І ось він, наш маленький Більбо Торбин, зломщик власного персоною, зломщик над зломщиками. Тож продовжуймо і складімо план.

— Що ж, — сказав Торін, — дуже добре, якщо при цьому зломщик-експерт підкине нам якісь ідеї чи пропозиції. — Він обернувся з глузливою чемністю до Більбо.

— Спершу я б хотів трохи більше дізнатися, про що йдеться, — промовив Більбо, відчуваючи цілковите збентеження та легке тремтіння в животі, однак туківська жилка змусила його вести

далі. — Маю на увазі — про золото, і про дракона, і про все інше, і як золото там опинилось, і кому воно належить, і про все-все.

— Щоб ви мені були здорові! — вигукнув Торін. — Хіба ви не бачили мапи і не чули нашої пісні? І хіба ми не говорили про все це не одну годину?

— Все одно, я б хотів, щоб усе було просто і ясно, — сказав Більбо вперто, прибравши ділового вигляду (його він зазвичай приберігав для тих, хто намагався позичити в нього грошей) і роблячи все можливе, щоб здаватися тямущим, обачним і досвідченим — згідно з Гандальфовими рекомендаціями. — Також я хотів би довідатися про ризики, непередбачувані витрати, скільки це потребуватиме часу, якою буде винагорода тощо. — Цим він хотів сказати: «Що з того матиму я і чи повернусь я живим?».

— Що ж, гаразд, — сказав Торін. — Багато років тому, за часів мого діда Трора, нашу родину витіснили з Далекої Півночі і їй довелося повернутися з усіма багатствами та знаряддями праці до Гори, позначеної тут на мапі. Гору відкрив мій далекий предок, Траїн Перший, але цього разу гноми з нашого роду влаштували там копальні, проклали тунелі й поробили просторіші зали та більші майстерні, — а до всього, гадаю, вони знайшли чимало золота і самоцвітів. Хай там як, але вони неймовірно розбагатіли і прославились, а мій дід знову став Королем під Горою і його вельми шанували смертні люди, котрі жили південніше і поступово розселились угору по Бистриці й у долині, над якою нагусала Гора. Ось тоді вони й побудували там веселе місто Діл. Їхні королі зазвичай посилали по наших ковалів і навіть найменш вправних винагороджували по-королівськи. Батьки охоче віддавали нам своїх синів у науку і щедро платили, особливо харчами, тож ми не мали клопоту вирощувати чи здобувати щось собі до столу. Загалом, для нас то були благословенні дні, навіть у найбідніших водилися грошенята, а ще було багато вільного часу, щоби робити прекрасні речі просто для забави, не кажучи вже про неперевершені чарівні іграшки, рівних яким не знайти в нинішньому світі. Тож чертоги мого дідуся були повні-повнісінькі зброї, коштовностей, келихів і всіляких різьблених штуківин, а іграшковий ярмарок у Долі був чудом Півночі.

Безперечно, це й приваблювало дракона. Дракони, як ви знаєте, крадуть золото й самоцвіти в людей, ельфів і гномів — на кого натраплять, — а потім охороняють награбоване все своє життя (тобто практично вічно, якщо тільки їх не уб'ють), але ніколи не побавляться навіть мосяжним перстеником. Та й узагалі вони ледве чи знають, що таке добре попрацювати для себе (хоча зазвичай мають добре уявлення про поточні ринкові ціни), і не можуть зробити навіть такої дрібниці, як припасувати на власному панцирі відстовбурчену лусочку. За тих часів на Півночі була сила-силенна драконів, а золота, напевно, ледве чи прибувало, бо одні гноми втекли на Південь, інших повбивали, і загальна руїна та спустошення, вчинені драконами, набули загрозливих розмірів. Так-от, був тоді особливо зажерливий, могутній і злий змій на ім'я Смоґ. Одного дня він знявся в повітря і полетів на південь. Перше, що ми почули, це був шум, ніби гул урагану, що йшов із півночі, а ще сосни на Горі зарипіли та затріщали під вітром. Пощастило тим гномам, котрі були за межами Гори (мені теж поталанило — я був добрим парубком, любив пригоди і завжди блукав околицями, що й урятувало мені життя того дня), — так-от, із чималої відстані ми побачили, як дракон приземлився на нашу Гору в стовпі полум'я. Потім він сповз схилом донизу, а коли дістався до лісів — вони зайнялися. Тоді в Долі закалатали всі дзвони, а воїни взялися до зброї. Гноми вибігли зі своєї великої брами, та на виході на них чекав дракон. Ніхто з наших не врятувався. Ріка запарувала, імла спустилася на Діл, і в цій імлі дракон напав на воїнів і винищив майже всіх — звичайна печальна історія, доволі буденна на ті часи. Тоді він повернувся, проповз крізь Головну Браму і спустошив усі зали, ходи та переходи, тунелі, пивниці, чертоги та галереї. Після того в Горі не залишилося жодного живого гнома, а всі наші багатства дракон забрав собі. Напевно — бо так уже у драконів заведено — він склав їх у велику купу десь глибоко під землею і спить на ній, як на ложі. Згодом він не раз виповзав крізь велику браму, нападав під покровом ночі на Діл і викрадав собі на харч людей, особливо дівчат, — і так тривало доти, аж доки Діл перетворився на руїну, а люди або вимерли, або порозбігалися. Що там коїться зараз, я достеменно не знаю, але не думаю, щоб хтось відважився оселитися біля Гори — ближче, ніж на дальньому боці Довгого Озера.

Ми, жменька гномів, котрі були у безпеці, сиділи, оплакуючи загиблих, у нашій криївці та проклинали Смоґа; і раптом з'явилися мої батько та дід із обсмаленими бородами. Вони були дуже похмурі й мовчазні. Коли я запитав, як вони вибралися звідти, вони звеліли мені прикусити язика і сказали, що одного дня, у слухний час, я про це дізнаюся. Потім ми подалися геть, не придумавши нічого кращого, як блукати по різних землях, і мусили заробляти собі на прожиток — причому досить часто нам доводилося принохуватися до ковальських робіт і навіть видобутку вугілля. Та ми ніколи не забували про вкрадені в нас скарби. І навіть тепер, коли ми, треба визнати, чимало навідріклали і вибралися зі злиднів, — тут Торін погладив золотого ланцюжка, що висів у нього на шії, — ми все ще не втрачаємо надії повернути свої багатства і помститися Смоґові — якщо вдасться.

Я часто запитував себе, як утекли мій батько та дід. А тепер розумію, що в них був свій Бічний Вхід, про який знали тільки вони. Очевидно, вони й накреслили мапу, та я хотів би знати, як нею заволодів Гандальф і чому вона не перейшла у спадок мені, законному спадкоємцеві.

— Я не «заволодів нею», мені її дали, — відказав чарівник. — Твого діда Трора, як ти знаєш, убив у копальнях Морії гоблін Азоґ.

— Так, хай буде прокляте його ім'я! — вигукнув Торін.

— А Траїн, твій батько, подався світ за очі 21 квітня — минулого четверга саме виповнилося сто років з того дня, — й відтоді ти його більше не бачив...

— І це правда, — підтвердив Торін.

— Отож, твій батько і дав мені мапу, щоб я передав її тобі. І якщо я обрав для цього саме такий час і спосіб, то ледве чи ти можеш мені дорікнути, зваживши на всі турботи, яких я зазнав, розшукуючи тебе. Твій батько вже не міг пригадати власного імені, коли вручав мені пергамент, а твого не називав мені ніколи. Тож за все це, гадаю, ти маєш мені красно подякувати! Ось, тримай, — сказав він, простягаючи мапу Торінові.

— Не розумію, — пробурмотів Торін, і Більбо відчув, що йому хочеться сказати те саме. Пояснення не виглядало ясним.

— Твій дід, — проказав чарівник повільно та похмуро, — перш ніж податися до копалень Морії, передав цю мапу на збереження своєму синові. Коли твого діда вбили, твій батько вирушив світ за очі, щоб пошукати з її допомогою щастя; на його долю випало чимало різних негараздів, але до Гори він так і не дістався. Я зустрів його в темниці Чорнокнижника — не знаю лише, як він туди потрапив.

— А ви що там робили? — запитав Торін, затремтівши, й усі гноми аж здригнулися.

— Нічого такого, про що ти подумав. Я дещо з'ясовував, як звичайно, — і до чого ж огидною та небезпечною справою це виявилось... Навіть я, Гандальф, сам ледве втік. Я намагався врятувати твого батька, але було вже запізно. Він уже був несповна розуму і марив, забувши майже про все, крім мапи та ключа.

— Ми вже давно поквиталися з гоблінами Морії, — сказав Торін, — тепер настав час узятись і за Чорнокнижника.

— Не кажи дурниць! Такого ворога годі подолати всім гномам, разом узятим, якщо їх іще можна зібрати до купи з усіх чотирьох кінців світу. Єдине, чого бажав твій батько, — це щоби його син порадив собі з мапою та скористався ключем. Дракон і Гора — це для тебе забагато!

— Послухайте, послухайте! — подумав Більбо і випадково випалив це вголос.

— Послухати що? — гукнули вони всі разом, зненацька повернувшись до нього, а він був такий збуджений, що відповів:

— Послухайте, що я маю сказати!

— І що ж? — запитали вони.

— Ну, я хотів сказати, що вам слід піти на Схід і роздивитися там. До того ж існує Бічний Вхід, а драконові, гадаю, часом треба поспати. Якщо ж ви довгенько посидите на порозі, то, можливо, щось та спадє вам на думку. А взагалі, не знаю, як вам, а мені здається, що для однієї ночі вже досить балачок, — якщо ви розумієте, що я маю на увазі. Як щодо ліжка та раннього підйому і всього такого іншого? Я нагодую вас добрим сніданком, перш ніж ви рушите в путь.

— Перш ніж ми рушимо — гадаю, ви це хотіли сказати, — виправив його Торін. — Хіба ви не зломщик? І хіба сидіти на порозі — це не ваш фах, не кажучи вже про те, щоб прократатися за двері? Та я згоден щодо ліжка і сніданку. Перед мандрівкою я завжди залюбки з'їдаю шестеро яєць із шинкою — смажених, а не зварених «у мішечку», та пильнуйте, щоби жовтки не порозтікалися!

Після того як інші гноми теж розпорядилися щодо сніданку, навіть не сказавши «будь ласка» (це дуже роздратувало Більбо), всі встали з-за столу. Гобітові ще треба було десь їх розмістити, він відвів для них усі гостьові кімнати, постелив на фотелях та диванах, і лише коли всі повлягалися, сам уклався у своє ліжечко — дуже стомлений і не вельми щасливий. Єдине, що він твердо вирішив, — це в жодному разі не вставати надто рано, щоб готувати для всіляких там зайд їхні нещасні сніданки. Туківська кров угамувалась, і тепер він не був цілком певен, що збирається вранці в якісь мандри.

Коли він лежав у ліжку, йому було чути, як Торін іще мугикав сам до себе в найкращій зі сусідніх спалень:

За млисті й зимні гір хребти, У прастарих печер роти Іти нам слід, ледь зблідне схід, Щоб наше

золото знайти.

Більбо заснув під це мугикання, і воно навіяло йому дуже незатишні сни. Коли він прокинувся, сонце вже давно зійшло.

II. Смажена баранина

Більбо підхопився і, натягаючи на себе халат, увійшов до їдальні. Там не було нікого, та в очі йому кинулись усі ознаки бучного і квапливого сніданку. В кімнаті був жахливий розгардіяш, а в кухні — гори немитого посуду. Майже всі його горщики та пательні були позамашувані. Перспектива перемивати це все постала перед Більбо в усій гнітючій реальності, й це змусило його повірити, що нічна гостина не приверзлася йому в поганому сні, на що він сподівався раніше. Врешті-решт йому таки полегшало від самої лише думки про те, що вони вирушили без нього, навіть не розбудивши його («але й не сказавши спасибі», — подумав він); і все ж у ньому заворушилося почуття легкого розчарування, яке він не міг угамувати. Це почуття було для нього неочікуваним.

«Не будь дурнем, Більбо Торбіне! — сказав він собі. — Ти не в тому віці, щоб фантазувати про драконів і всі ці захмарні дурниці!» Тож він одягнув фартуха, розпалив вогонь, нагрів води й усе перемив. Потім чепурненько підснідав у кухні й лише потому взявся прибирати в їдальні. Сонце вже сяяло на повну силу, і входні двері стояли відчинені, випускаючи до кімнат теплий весняний легіт. Більбо голосно засвистів і вже почав забувати про минулу ніч. Він саме збирався гарнесенько підснідати вдруге — біля відчиненого вікна в їдальні, — коли надійшов Ґандальф.

— Голубчику мій, — промовив він, — коли ж ти нарешті виберешся? Як же ранній підйом? Ось ти тут снідаєш, чи як ти це називаєш, а вже пів на одинадцять! Вони лишили тобі послання, бо не могли чекати.

— Яке послання? — спитав бідолашний пан Торбин, захвилювавшись.

— Мабуть, щось у лісі здохло! — вигукнув Ґандальф. — Ти сьогодні вранці сам не свій — навіть не стер пилюки на камінній полиці!

— То й що? Я досить потрудився, перемивши посуд після чотирнадцятьох їдців!

— Якби ти стер пилюку на камінній полиці, то знайшов би це просто під годинником, — сказав Ґандальф, простягаючи Більбо записку (написану, звісно, на аркушику з його власного нотатника).

І ось що прочитав Більбо:

Торін і Компанія вітають Більбо Зломщика!

За вашу гостинність — наше найщиріше спасибі, запропоновану вами фахову допомогу приймаємо з вдячністю. Наші умови: платня після доставки замовленого, розміром до (але не більше) однієї чотирнадцятої від загального прибутку (якщо він буде); відшкодування всіх дорожніх витрат гарантуємо в будь-якому разі; поховальні витрати, в разі потреби, візьмемо на себе ми самі або наші представники, якщо покійний не віддасть інших розпоряджень.

Не вважаючи за потрібне тривожити ваш високоповажний спочинок, ми вирушили вперед, аби зробити необхідні приготування, і чекатимемо на вашу шановну особу в корчмі «Зелений Дракон» у Поріччі, точно об 11-й ранку.

Сподіваючись, що ви будете *пунктуальні*, маємо честь засвідчити вам наше *глибоке шанування*.

— Залишилось якихось десять хвилин. Тобі треба бігти, — сказав Ґандальф.

— Але ж... — пробурмотів Більбо.

— На це немає часу, — сказав чарівник.

— Але ж... — пробурмотів Більбо знову.

— На це теж немає часу! Ану бігом!

До кінця своїх днів Більбо так і не зміг пригадати, як він опинився надворі, без капелюха, дорожнього ціпка, грошей і всього того, що він зазвичай брав зі собою, коли виходив з дому, — не доївши другого сніданку та не помивши посуду, тицьнувши свої ключі в руку Ґандальфові й помчавши так швидко, як тільки дозволяли його волохаті ніжки, — повз великий Млин, мостом через Річку і далі ще милу чи й більше.

Він страшенно захекався, коли дістався до Поріччя якраз із одинадцятим ударом дзигарів, а тут іще й у кишені не виявилось носовичка!

— Браво! — сказав Балін, який виглядав його, стоячи у дверях корчми.

І тоді з-за повороту дороги, що вела в село, з'явилися усі інші. Вони сиділи верхи на поні, й кожен поні був нав'ючений різноманітними клунками, пакунками, вузликами й усіляким причандаллям.

Найменший поні, очевидно, був призначений для Більбо.

— Ви двоє — в сідло, і ми рушаємо! — гукнув Торін.

— Мені страшенно шкода, — сказав Більбо, — та я вийшов із дому без капелюха, забув носовичка і не прихопив ніяких грошей. І, щоби бути точним, я одержав вашу записку лише о 10.45.

— Не будь таким точним, — сказав Двалін, — і не клопочися! Тобі доведеться обходитися без носовичків і сили-силенної інших речей до самого кінця нашої подорожі. А замість капелюха в моєму багажі знайдуться зайві каптур і плащ.

Отак одного чудесного передтравневого ранку вони й вирушили в путь, трюхикаючи на нав'ючених поні, й Більбо був одягнутий у темно-зелений каптур (трохи вицвілий від негоди) і темно-зелений плащ, який йому позичив Двалін. І те, й друге було йому завелике, і він виглядав досить кумедно. Не уявляю, що б подумав про нього його батько Бунго. Більбо заспокоювало тільки те, що його не можна було прийняти за гнома, бо він не мав бороди.

Вони від'їхали не дуже далеко, коли їх наздогнав Гандальф, який виглядав розкішно верхи на білому коні. Він привіз купу носовичків, а також люльку і тютюн для Більбо. Потім мандрівники попрямували далі в дуже веселому настрої та цілісінський день розповідали різні історії, ще й виспівували пісень, — замовкаючи, зрозуміло, тільки тоді, коли зупинялися перекусити. Це траплялося далеко не так часто, як хотів би Більбо, але йому все одно почало здаватися, що пригоди це, врешті-решт, не так уже й погано.

Спершу вони проминули землі гобітів, розлогий добропорядний край, населений статечним народом, із гарними дорогами, однією чи двома корчмами, — і час від часу їм траплялися на очі гном чи фермер, котрий поспішав у своїх справах. Потім почалася місцевість, де народ розмовляв якось дивно і співав пісень, яких Більбо ніколи раніше не чув. Нарешті вони заглибились у Пустельні Землі, де вже не лишилося ні мешканців, ані шинків, а дороги ставали дедалі гірші. Просто перед ними виростали, підносячись усе вище і вище, похмурі, вкриті темними лісами пагорби. На деяких із них височіли стародавні замки, такі зловісні на вигляд, ніби їх побудували лихі люди. Усе здавалося понурим, бо й погода того дня зіпсувалася найпаскуднішим чином. Доти вона була гарною, як завжди у травні, а у веселих казках — і поготів, але тепер стало холодно та вогко. У Пустельних Землях їм доводилося робити привали — байдуже де, аби лише в сухому місці.

— Подумати тільки: скоро червень, — бурчав Більбо дорогою, виборсуючись зі своїм поні з грязюки у хвості валки.

Час чаювання вже минув, дощ перішив цілісінський день; із каптура йому текло в очі, плащ був наскрізь мокрий; поні стомився і перечіпався через каміння, а його супутники були надто роздратовані, щоб розмовляти. «І я певен, що дощ підмочив клунки з сухим одягом і їжею, — подумав Більбо. — Ось і клопочись тепер зі зломом і всім іншим! Як би я хотів тепер опинитись удома, в моїй чепурній норі, біля каміна, і щоби чайник засвистів носиком!» І цього він бажав потім іще не один раз!

Гноми трюхикали далі, не озираючись і не звертаючи на гобіта ані найменшої уваги. Сонце десь за сірими хмарами, напевно, саме сідало, бо вже почало смеркатися, коли вони спустилися до глибокої долини, дном якої протікала річка. Знявся вітер, і верби на її берегах почали гнутися додолу і стогнати. Здувшись від дощу, річка ринула з північних горбів і гір, але, на щастя, дорога йшла через старий кам'яний міст і їм не довелося переправлятися убрід.

Уже майже споночіло, коли вони дісталися на другий берег. Вітер порозривав сірі хмари, і мандрівний місяць визирнув поміж їхніми клаптями, розвіяними над пагорбами. Мандрівники зупинились, і Торін пробурмотів щось про вечір і про те, «де би нам знайти суху місцинку для ночівлі».

Щойно тоді вони помітили, що кудись зник Гандальф. Доти він усю дорогу їхав із ними, так і не сказавши, чи він бере участь у пригоді, чи лише на певний час складає їм товариство. Він їв найбільше, говорив найохочіше і сміявся найголосніше. А тепер його просто не було, та й годі!

— І це тоді, коли чарівник міг би найбільше зарадити! — простогнали Дорі та Норі (вони поділяли гобітове переконання, що харчуватися треба регулярно, ситно і часто).

Урешті-решт вирішили влаштувати привал тут-таки. Вони під'їхали до купи дерев, і, хоча під ними було сухіше, вітер струшував із листя краплі й це «крап-крап» неабияк надокучало. Також туго йшло з багаттям. Загалом, гноми можуть розкласти вогнище майже де завгодно і майже з чого завгодно, чи дме вітер, чи не дме; проте тієї ночі в них нічого не виходило, навіть в Оїна та Глоїна, які особливо набили на цьому руку.

Потім один поні ні сіло ні впало перелякався і помчав геть. Його не встигли спіймати, він ускочив у річку, — і, поки його витягали з води, Філі та Кілі мало не потопились, а всю його поклажу віднесло

течією. Звісно ж, то були майже самі харчі, тож на вечерю їм лишилося зовсім мало, а ще менше — на сніданок.

Усі сиділи мокрі, супились і бурчали, поки Оїн і Глоїн, сперечаючись, силкувалися розпалити вогонь. Більбо сумно розмірковував, що пригоди — це не лише прогулянка верхи на поні під променями травневого сонечка, аж раптом Балін, який завжди був їхнім дозорцем, вигукнув:

— Отам щось світиться!

Там, віддалік, височів пагорб, подекуди досить густо вкритий лісом. Серед темних куп дерев і справді блимав вогник, червонястий і затишний на вигляд, ніби то горіло багаття чи мерехтіли смолоскипи.

Надивившись на нього, вони заходилися сперечатися. Хтось казав «ні», хтось — «так». Одні казали, що можна просто підійти і подивитися — й усе що завгодно буде все ж краще, ніж мізерна вечерея, ще мізерніший сніданок і напівмокрый одяг, у якому доведеться спати всю ніч.

Інші казали:

— Ці місця нікому з нас не відомі, а гори надто близько. Мандрівники нині рідко проходять цим шляхом. Старим мапам довіряти не можна: все змінилося на гірше, та й дорогу ніхто не охороняє. У цих краях навіть ледве чи чули про короля, і що менш допитливими ви будете в дорозі, то менше клопотів спіткаєте.

Одні казали:

— Врешті-решт нас — чотирнадцятеро.

Інші питали:

— А куди подівся Гандальф? — Це повторювали всі без винятку. Аж тут дощ припустив іще дужче, й Оїн із Глоїном побилися.

Це вирішило справу.

— Зрештою, серед нас є зломщик, — сказали гноми і, ведучи своїх поні (з усією належною обережністю), рушили на вогник. Підійшовши до пагорба, вони відразу заглибились у ліс і почали підійматися схилом угору. Але там не було видно ніякої стежки, яка б могла вести до будинку чи до ферми, і, хоч як вони намагалися не шуміти, продираючись між деревами в непроглядній темряві, навсібіч лунали шелест, тріск і хрускіт (а ще більше — бурчання та нарікання).

Раптом десь неподалік поміж стовбурами дерев яскраво зблиснув червоний вогник.

— Тепер черга зломщика, — сказали вони, маючи на увазі Більбо. — Ти мусиш піти вперед і розвідати все про цей вогонь, для чого він і чи все там спокійно та безпечно, — звелів гобітові Торін. — Поквапся-но і хутко повертайся, якщо все гаразд. А коли ні — теж повертайся, якщо тільки зможеш! А не зможеш — пугукни двічі совою та один раз пугачем, і ми зробимо все, що тільки зможемо.

І Більбо мусив іти, так і не встигнувши пояснити, що не зумів би жодного разу пугукнути ні совою, ні пугачем — так само як не зумів би полетіти кажаном. Ну та принаймні гобіти вміють безшумно пересуватися лісом, цілком безшумно. Вони цим пишаються, і Більбо не раз зневажливо пхикав, слухаючи дорогою весь цей, як він його подумки називав, «гномівський гармидер», хоча не думаю, що ви чи я взагалі почули б хоч щось у таку вітряну ніч, навіть якби вся ця кавалькада проїхала за два кроки від нас. Щодо Більбо, який простував до червоного вогника, то мені здається, що навіть тхір наробив би більше шуму, поворушивши вусами. Тож, зрозуміло, він вийшов просто на вогнище — бо це було вогнище, — нікого не потурбувавши. І ось що він побачив.

Троє здоровенних г'евалів сиділи довкруг величезного багаття, складеного з букових полін. Вони смажили шматки баранини на довгих дерев'яних рожнах і злизували з пальців жир. Пахло дуже апетитно. Поруч стояло барило з якимось питвом, і вони пили його, зачерпуючи глеками. Та це ж тролі! Певно, що тролі! Навіть Більбо, попри своє затворницьке життя, збагнув це: ті широкі грубі пики, їхній зріст і форма ніг, не кажучи вже про їхню мову, що аж ніяк — ну геть ніяк — не пасувала для віталень.

— Учора баранина, сьогодні баранина, — видно, й завтра, щоб я луснув, знову доведеться жерти баранину, — сказав один троль.

— Довгенько ж нам не перепало хоча б якогось нещасного кавалка людятини, — озвався другий. — І що собі думав Вільям, холера, коли привів нас у ці краї, ніяк не второпаю, — і пиво кінчається, куди вже гірше, — пробурчав він, штовхаючи ліктем Вільяма, який саме хлебтав зі свого

глека.

Вільям мало не захлинувся.

— Стули пельку! — гаркнув він, коли зміг говорити. — Ти ж не думаєш, що людська будуть пхатися сюди лише для того, щоби ви з Бертом їх жерли! Ви вже з'їли півтора села, відколи ми спустилися з гір. Чого ж вам іще? Зара' настали такі часи, що вам треба сказати «дякую, Біле» за оцей-о тлустий кавалок барана, якого я припер із долини, — з цими словами він відірвав зубами великий шмат м'яса від баранячої ноги, яку саме смажив, і обтер губи рукавом.

Так-так, боюся, що тролі завжди поведуться саме так, навіть якщо в них лише по одній голові. Почувши все це, Більбо мусив негайно щось робити. Або йому слід було тихенько повернутися назад і попередити друзів, що тут поблизу сидять троє здоровенних тролів у кепському гуморі, охочих засмажити гнома чи навіть поні — для різноманітності; або ж він мусив вчинити щось на кшталт хорошої блискавичної крадіжки зі зломом. Справжній першокласний, та ще й легендарний зломщик обчистив би на його місці кишені тролів — це майже завжди варте витраченого часу, якщо вам тільки це вдасться, — поцупив би з вогню баранину, вкрав барило з пивом і вшився б непоміченим. Зломщик практичніший і з меншою професійною гордістю, можливо, вгородив би кинджал у живіт кожному з тролів, перш ніж вони встигли б отямитись. А потім весело провів би нічку.

Більбо знав це. Він читав про чимало речей, яких ніколи не бачив і не робив. Йому було дуже моторошно, та ще й гидко, йому хотілось опинитися за сто миль звідси, та все ж... Та все ж чомусь він не міг просто повернутися до Торіна і Компанії з порожніми руками. Тож він стояв у напівтемряві й вагався. З тих зломщицьких діянь, про які він чув, обчищення кишень тролів здавалося найменш складним, тож нарешті він причаївся за деревом якраз позаду Вільяма.

Берт і Том відійшли до барила. Вільям знову перехилив глека. Тоді Більбо зібрався з духом і запхав маленьку ручку до величезної Вільямової кишені. Там був гаманець, який здався Більбо великим, як мішок. «Ха! — подумав він, добираючи смаку в новому ремеслі, коли обережно витягнув гаманця, — і це лише початок!»

Так, лише початок! Тролівські гаманці підступні, й цей не був винятком. «Гей, ти хто?» — вереснув гаманець, опинившись назовні, й Вільям одразу обернувся і схопив Більбо за шию, так що він не встиг захватитися за дерево.

— Щоб я луснув, Берте, подивися, кого я спіймав! — гукнув Вільям.

— Що воно таке? — спитали інші, підходячи ближче.

— Хіба я знаю?! Ти що за один?

— Більбо Торбин, хар-р... е... гобіт, — прохарчав бідолашний Більбо, весь трусячись і міркуючи, як би пугукнути совою, перш ніж його задущать.

— Харегобіт? — перепитали вони насторожено.

Тролі взагалі тугодуми, й усе нове викликає в них велику підозру.

— І що харегобіт, чи як там тебе, робив у моїй кишені? — спитав Вільям.

— І чи можна його приготувати? — докинув Том.

— Можеш спробувати, — сказав Берт, підхопивши рожен.

— Як здерти з нього шкуру і повибирати кістки, з нього наїдку на раз укусити, — зронив Вільям, який уже добре повечеряв.

— Мо', тут іще є такі, як він, — тоді можна спекти пиріг, — сказав Берт. — Гей ти, і багато ще нишпорить по цих лісах таких-о, як ти, кролення ти паршиве? — звернувся він до гобіта, дивлячись на його волохаті ступні, й тут же схопив його за ноги і трусонув.

— Багато, — пробелькотів Більбо й тільки потім згадав, що друзів не зраджують. — Ні, нікого, анікогісінько, — виправився він одразу.

— Як це? — розгубився Берт, усе ще тримаючи його в повітрі, цього разу — за волосся.

— Так, як я сказав, — насилу вимовив Більбо, хапаючи ротом повітря. — І будьте ласкаві, добродії, не готуйте з мене нічого! Я сам добре готую, і готую краще, ніж готуюся, якщо ви розумієте, що я маю на увазі. Я чудово для вас готуватиму, приготую вам пречудовий сніданок, якщо ви тільки не захочете мною повечеряти.

— Бідний малий зануда, — розчулився Вільям. Він-бо вже повечеряв од пуза та обпився пивом. —

Бідний малий зануда! Хай собі йде!

— Не раніше, ніж скаже, що значить оте його «багато» й «анікогісінько», — сказав Берт. — Я не хочу, щоб мені вві сні перерізали горлянку. Запахаймо його ногами у вогонь, поки він не заговорить!

— А я не дам, — утрутився Вільям. — Як-не-як, а я його спіймав.

— Ти товстий дурень, Вільяме, — розсердився Берт, — я вже казав це тобі сьогодні ввечері.

— А ти селюк!

— Я тобі цього не подарую, Біле Хапуне, — загорлав Берт і заїхав кулаком Вільямові в око.

Тоді зчинилася бучна колотнеча. Коли Берт упустив Більбо на землю, в того вистачило розуму, щоб відповзти подалі від їхніх ніг, поки вони по-звірячому бились і голосно обзивали один одного найрізноманітнішими прізвиськами, цілком справедливими й доречними. Невдовзі вони зчепились урукопаш і покотилися по землі просто у вогонь, хвицаючи ногами і гамселяючи один одного кулаками, а Том тим часом частував їх обох дрючком, аби привести до тями, — і це їх, звісно, лише ще більше лютило.

Більбо саме час було тікати. Але його бідолашні маленькі ніжки сильно пом'яло Бертове лаписько, в легенях бракувало повітря й у голові йому паморочилося; тож він полежав трохи, відсапуючись, за краєм освітленого вогнем кола.

Бійка була саме в розпалі, коли де це не взявся Балін. Гноми почули віддалений шум і, почекавши трохи в надії, що Більбо або повернеться, або пугукне совою, один по одному почали якомога тихше підкрадатися до вогника. Щойно Том побачив, як на світло вийшов Балін, у нього вирвалося моторошне виття. Просто тролям гидко навіть дивитися на гномів (принаймні на сирих). Берт і Біл негайно припинили бійку і зашипіли: «Лантуха, Томе, швидше!» Перш ніж Балін, який розмірковував, куди в усій цій метушні подівся Більбо, збагнув, що трапилося, лантух був уже в нього на голові, а сам він опинився долі.

— Ще й інші причвалають, — сказав Том, — або я дуже помиляюсь. — Ось що значить «багато» й «анікогісінько», — продовжував він. — Анікогісінько з харегобітів, але багато цих-о гномів. Он воно як!

— Гадаю, ти правий, — сказав Берт, — і нам краще забратися подалі від вогню.

Так вони й зробили. Тримаючи в руках лантухи, в яких їм не раз доводилося носити баранів та інше награбоване добро, вони чатували в мороці. Щойно підходив один із гномів, придивляючись до вогнища, до напівпорожніх глеків і обгризених баранячих кісток, як неждано-негадано — гоп! — йому на голову накидали огидний смердючий лантух — і він опинявся на землі. Скоро Двалін лежав біля Баліна, й Філі поруч із Кілі, й Дорі, Норі та Орі — один на одному, а О'їна з Глоїном, Біфура, Бофура та Бомбура безцеремонно звалили в купу біля багаття.

— Це їм буде наукою, — сказав Том, бо Біфур і Бомбур завдали йому багато клопоту, відбиваючись, мов навіжені, як роблять усі гноми, коли їх загнати у глухий кут.

Торін підійшов останнім — і його не застали зненацька. Він передчував лихо, і йому не треба було бачити, як ноги його друзів стирчать із лантухів, аби збагнути, що тут не все гаразд. Він зупинився віддалік, у напівтемряві, й промовив: «Що трапилося? Хто розправився з моїми товаришами?».

— Це тролі! — озвався з-за дерева Більбо, про якого геть усі забули. — Вони ховаються в кущах із лантухами.

— Та невже? — гукнув Торін і одним стрибком опинився біля багаття, так що тролі не встигли на нього накинутися. Він вихопив із вогню велику палаючу гілляку, і Берт дістав нею в око, не встигнувши й кроку ступити вбік. Це надовго вивело його з гри. Більбо теж тримався хвацько. Він схопив Тома за ногу — як міг, бо ж вона була завтовшки зі стовбур молодого дерева, — але Том пожбурих його в якісь чагарі, не припиняючи нагрібати ногами та кидати присок Торінові в обличчя.

За це Том дістав ломакою по пиці й позбувся одного з передніх зубів. Ну й завив же він тоді, скажу я вам! Але саме тієї миті ззаду підійшов Вільям і насадив на Торіна лантух — аж до самих п'ят. На цьому бійка закінчилась. У добрячу ж халепу вони вскочили: всі в лантухах, тугенько зв'язані, а поруч — троє розлючених тролів (і двоє з них з опіками та синцями, які не так легко забути) радяться, чи підсмажити їх на повільному вогні, чи дрібно покришити і зварити, чи просто посидіти на них, склавши на купу, і перечавити їх на желе; а Більбо, в подертому одязі й увесь подряпаний, повиснув на гіллі в чагарях і не сміє поворухнутися, боячись, що його почують.

І саме тоді повернувся Гандальф. Але ніхто його не побачив. Тролі щойно вирішили засмажити гномів зараз, а з'їсти їх пізніше — то була Бертова ідея, і після довгих суперечок на це пристали всі.

— Зараз їх добре не засмажиш, це забере цілу ніч, — пролунав голос.

Берт подумав, що то голос Вільяма.

— Не починай сперечатися знову, Біле, — сказав він, — інакше це таки справді забере цілу ніч.

— А хто сперечається? — озвався Вільям, який подумав, що то говорив Берт.

— Ти сперечаєшся, — сказав Берт.

— Ти брехло! — вигукнув Вільям, і суперечка розпалилася знову. Урешті-решт було вирішено дрібно їх покритишити і зварити. Тож тролі дістали великий чорний казан і видобули ножі.

— Добре їх не звариш! У нас немає води, а до джерела йти далеко, і взагалі... — знову пролунав голос.

Берт і Вільям подумали, що то голос Тома.

— Замовкни! — загорлали вони. Бо ми так ніколи не закінчимо. А скажеш іще хоч слово — сам підеш по воду.

— Сам замовкни! — буркнув Том, який думав, що то голос Вільяма. — Хто тут сперечається, крім тебе, хотів би я знати?!

— Ти бовдур, — сказав Вільям.

— Сам бовдур! — огризнувся Том.

І так суперечка розгорілася знову, ще гарячіше, ніж до того, аж нарешті вони вирішили посідати на лантухи, один по одному, і розчавити гномів, а зварити іншим разом.

— На кого ми сядемо першого? — пролунав той самий голос.

— Краще сядьмо спершу на останнього хлопця, — сказав Берт, якому Торін пошкодив око.

Берт подумав, що говорив Том.

— Не говори сам зі собою! — сказав Том. — А якщо хочеш сісти на останнього, то сядь на нього. Котрий це?

— Той, котрий у жовтих панчохах, — сказав Берт.

— Дурниці, той, котрий у сірих панчохах, — заперечив голос, подібний до Вільямового.

— Я певен, що вони були жовті, — сказав Берт.

— Авжеж, жовті, — погодився Вільям.

— Тоді чого ж ти кажеш, що вони були сірі? — не відступав Берт.

— Я не казав. Це Том.

— Я цього не казав! — буркнув Том. — Це ти.

— Один супроти двох, ото ж стуліть пельки! — прикрикнув на них Берт.

— З ким ти балакаєш? — запитав Вільям.

— Та припини вже! — загорлали Том і Берт разом. — Ніч минає, скоро світатиме. Треба з цим кінчати!

— Світанок на вас упаде — і каменем станете ви! — пролунав голос подібний до Вільямового.

Та це був не його голос. Бо саме тієї хвилини на пагорбі розвиднілося й у гіллі знявся гучний щебет. Вільям не озивався — він застиг, обернений на камінь тієї самої миті, коли нахилився; а Берт і Том залякли, наче скелі, в той момент, коли дивилися на нього. Так вони стоять і донині, самі-самісінькі, якщо на них не сідають пташки; адже тролі, як ви, можливо, знаєте, мусять ховатися під землю до сходу сонця, бо інакше вони знову перетворяться на брили гірської породи, з якої їх було створено, — й уже ніколи не зрушать із місця. Ось що трапилося з Бертом, Томом і Вільямом.

— Чудово! — сказав Ґандальф, вийшовши із-за дерева та допомігши Більбо злізти з тернового куща.

Тепер Більбо все зрозумів. То був голос чарівника, голос, який спонукав тролів сперечатись і сваритись, доки не настав світанок і не покінчив із ними.

Далі треба було порозв'язувати лантухи і визволити ґномів. Вони майже позадились і були дуже роздратовані: їм зовсім не подобалося лежати, слухаючи, як тролі планують їх засмажити, розчавити чи покрити. Вони двічі поспіль вислухали звіт Більбо про все, що з ним трапилось, і щойно тоді вгамувалися.

— Невдалий час, аби практикуватись у дрібних крадіжках і обчищати кишені, — процідив Бомбур, — тим паче тоді, коли все, що нам треба, — це вогонь і їжа!

— І саме цього тобі нізачо не вдалося б дістати в цих хлопців без бою, — відповів йому Ґандальф. — Так чи інак, а зараз ви марнуєте час. Хіба вам не зрозуміло, що десь поблизу у тролів мусить бути печера чи землянка, щоб ховатися там від сонця? Нам треба до неї зазирнути!

Вони розглянулися довкола і невдовзі знайшли сліди тролівських кам'яних черевиків, які вели кудись за дерева. Вони попрямували цими слідами до вершини пагорба і тоді натрапили на сховані в чагарях великі кам'яні двері, що провадили до печери. Та вони не могли їх відчинити, навіть навалившись усі гуртом, — тим часом як Ґандальф випробовував різноманітні заклинання.

— Може, це придасться? — спитав Більбо, коли вони вже не на жарт натомились і розсердились. — Я знайшов це на тому місці, де билися тролі. — І він показав велетенського ключа — хоча Вільямові, без сумніву, він здавався дуже маленьким і потайним. Напевно, ключ випав із його кишені (і це було дуже доречно), перш ніж він перетворився на камінь.

— То якої ж мари ти мовчав про це дотепер? — закричали ґноми.

Ґандальф схопив ключа і вставив його в замкову шпарину. Тоді кам'яні двері одним махом відхилилися, й усі вони ввійшли досередини. На підлозі там валялися кістки, а в повітрі стояв гідкий сморід, але було й чимало їжі, безладно розкиданої на кам'яних полицях і на землі, серед неохайного звалища награвованого добра, де було все що завгодно — від мосяжних гудзиків до наповнених золотими монетами горщиків, що стояли в кутку. Там також було багато одержі, розвішаної по стінах (замалої для тролів — боюсь, вона належала їхнім жертвам), — і серед усього того висіло кілька мечів найрізноманітніших типів, форм і розмірів. Два з них привернули їхню особливу увагу ошатними піхвами та всипаними самоцвітами руків'ями.

Ґандальф і Торін вибрали їх для себе, а Більбо взяв кинджал у шкіряних піхвах. Напевно, тролеві він правив лише за якийсь крихітний кишеньковий ніжик, але для ґобіта цілком міг послужити коротким мечем.

— Здається, це добра зброя, — промовив чарівник, до половини видобувши мечі з піхов і з цікавістю їх розглядаючи. — їх не викував ані троль, ані людина, не в цих краях і не в наші дні; але якщо ми прочитаємо вирізьблені на них руни, то дізнаємося про них більше.

— Ходімо подалі від цього страшного смороду! — не витримав Філі.

Тож вони винесли з печери горщики з монетами і ту їжу, яка була неторканою і виглядала придатною для споживання, а також одне барило елю, яке лишилося повним. На той час вони були раді поспіяти, тож, неабияк зголоднівши, не вернули носа від харчів, здобутих у коморі тролів. Їхня власна провізія була дуже мізерна. А тепер у них були і хліб, і сир, і вдосталь елю, а ще копчена свиняча грудинка, яку можна було підсмажити у приску.

Після снідання вони поснули, бо ніч було зіпсовано, і не робили нічого до полудня. Потім, привівши поні, вивезли горщики із золотом і закопали їх у потаємному місці, недалеко від шляху над річкою, приказуючи над ними силу-силенну замовлянь — на той випадок, коли матимуть змогу повернутись і відкопати їх. Коли все було зроблено, вони знову посідали верхи і потрухикали далі стежкою, що вела на схід.

— Навіщо ти зникав, якщо це не таємниця? — спитав Торін у Ґандальфа, коли вони їхали поруч.

— Аби подивитись уперед, — відповів той.

— А чому повернувся в такий слухний час?

— Аби озирнутися назад, — була відповідь.

— Так-так, — сказав Торін, — але чи не можна зрозуміліше?

— Я поїхав уперед, аби розвідати дорогу. Незабаром вона стане небезпечною та важкою. Також

мене непокоїло, як поповнити наші невеликі запаси провізії. Я від'їхав не дуже й далеко, коли зустрів двох моїх друзів із Рівендолу.

— А де це? — спитав Більбо.

— Не перебивай! — сказав Гандальф. — Дістанешся туди за кілька днів, якщо нам пощастить, і довідаєшся про все сам. Отож, я зустрів двох людей Елронда. Вони поспішали вперед, побоюючись тролів. І це вони розповіли мені, що троє тролів спустилися з гір і осіли в лісах недалеко від дороги: вони розлякали всіх у цих околицях і чигають у засідці на подорожніх. Я відразу ж збагнув, що мені треба повертатись. Озирнувшись, я побачив оддалік вогник і попрямував до нього. Ну от, тепер ви все знаєте. Будьте ласкаві, наступного разу поведьтесь обережніше, інакше ми нікуди не потрапимо!

— Ми тобі дуже вдячні! — сказав Торін.

III. Короткий перепочинок

Того дня вони вже не співали і не розповідали історій, навіть коли погода поліпшилась, — ані наступного дня, ні через день, їм почало здаватися, що небезпека десь близько — скрізь, куди не глянь. Вони ночували під відкритим небом, а їхні поні харчувалися ситніше, ніж вони самі, бо трави було вдосталь, а в їхніх клунках — майже порожньо, хоча вони й прихопили дещо у тролів. Одного ранку вони перебрідали річку широкою мілиною, де з гуркотом перекочувалося каміння та пінилася вода. Протилежний берег був крутий і слизький. Коли вони видерлися на нього, ведучи поні, то побачили, що високі гори підступили зовсім близько. Їм уже здавалося, що до підніжжя найближчої гори — один день легкого переходу. Вона виглядала темною і похмурою, хоча її брунатні схили де-не-де освітлювало сонце, а ген за нею мерехтіли вершини снігових шпилів.

— То це *та сама* Гора? — спитав Більбо урочисто, витріщивши на неї очі. Раніше він ніколи не бачив нічого настільки величезного.

— Звісно, ні, — відповів Балін. — Це лише початок Імлистих Гір, а нам треба якось перебратися через них, горою чи низом, аби дістатися до Дикого Краю, що лежить за ними. І навіть на тому боці лишається ще довгий шлях до Самотньої Гори на Сході, де Смог стереже наші скарби.

— Ох! — видихнув Більбо й тієї миті відчув себе більш стомленим, аніж будь-коли раніше на своєму віку. Він укотре згадав свій зручний фотельчик перед каміном в улюбленій вітальні рідної гобітської нори, згадав насистування чайника... І не востаннє!

Тепер шлях указував Гандальф.

— Нам не можна губити дорогу, інакше нам кінець, — казав він. — Передусім нам потрібна їжа, потім — відпочинок у хоч трохи безпечному місці, а ще просто необхідно приступити до Імлистих Гір правильною стежкою, інакше ви там загубитеся і муситимете повернути назад і знову починати все від початку (якщо ви взагалі коли-небудь повернетесь).

Вони спитали його, куди він їх веде, й він відповів:

— Ми підійшли, як декому з вас, напевно, відомо, до самісінького рубежу Дикого Краю. Трохи далі ховається прекрасна долина Рівендолу, де в Останньому Прихистку живе Елронд. Друзі передали йому моє послання, і тепер на нас чекають.

Це прозвучало приємно і заспокійливо, проте вони туди поки що не дістались, а знайти Останній Прихисток на захід од Гір було не так легко, як поговорити про це. Попереду не було видно ні дерев, ані долин, ані пагорбів, і ніщо не порушувало одноманітності краєвиду, лише голий схил помалу підіймався все вгору та вгору — до підніжжя найближчої гори, — широкий терен барви вересу та розкришених скель, поцяткований плямами зеленої трави і зеленого моху, які вказували на вологі місця.

Проминув ранок, настав полудень, але в усій цій мовчазній пустелі їм не трапилося на очі жодної ознаки житла. Серед них наростала тривога, бо тепер було зрозуміло, що Прихисток може ховатися будь-де поміж ними та горами. Час від часу в них під ногами несподівано відкривалися вузькі видолонки з крутосхилами, і вони з подивом бачили внизу дерева і потоки, які струменіли по глибокому дну. Перед ними виринали прірви, через які вони, здавалося, могли перестрибнути, але прірви були дуже глибокі й помережані водоспадами. Траплялися темні ущелини, через які не можна було перестрибнути, як не можна було і спуститись у них. Траплялися трясовини, і деякі з них здавалися зеленими мальовничими місцинками, де росли яскраві квіти на високих стеблах; але один нав'ючений поні, що ненароком забрів туди, вже не повернувся назад.

Між бродом і горами справді пролягала набагато розлогіша місцевість, аніж здавалося спершу. Більбо був вражений. Єдину стежку позначали білі камені, малі й великі, і деякі з них наполовину заросли мохом і вересом. Загалом же, йти цим шляхом було дуже забарною справою, навіть під проводом Гандальфа, який нібито знав дорогу щонайкраще.

Його голова і борода похитувалися туди-сюди, коли він придивлявся до каменів, а інші посувалися услід за ним, але вони, здавалось, анітрохи не наблизилися до мети своїх пошуків — і день почав хилитися до вечора. Час чаювання вже давно проминув, і йшло до того, що незабаром так само мине й час вечері. Навколо пурхали метелики, і світло стало дуже тьмяним, бо місяць іще не зійшов. Поні під Більбо почав перечіпатися через коріння і камінюччя. І ось вони наблизилися до краю крутого урвища — так несподівано, що Гандальфів кінь мало не зісковзнув схилом донизу.

— Ось ми нарешті й прийшли! — вигукнув чарівник, і решта мандрівників зібралися довкола нього, зазираючи вниз.

Там, у глибині, вони побачили долину. До них долинув шум бурхливого потоку, що біг своїм кам'яним ложем, у повітрі витали пахощі дерев, а на схилі протилежного берега мерехтіли вогники.

Більбо назавжди запам'ятав той крутий спуск, коли вони з'їжджали в сутінках слизькою зигзагоподібною стежкою до таємничої долини Рівендолу. Що нижче вони спускалися, то теплішим ставало повітря, і пахощі сосон навіювали на гобіта дрімоту, так що він раз у раз клював носом, мало не випадаючи з сідла й зариваючись обличчям у гриву свого поні. Просуваючись усе нижче й нижче, вони дедалі більше підбадьорювалися. Їх обступили буки та дуби, й у присмерку мандрівники почувалися досить зручно. Трава вже майже втратила зелений колір, коли вони нарешті вибралися на широку галявину неподалік від берегів потоку.

«Гмм! Здається, запахло ельфами!» — подумав Більбо і подивився на зорі. Вони горіли яскравими блакитними вогниками. Саме тоді поміж деревами і залунав спів — чи то пісня, чи то регіт:

*За чим ви в погоні, Мета в вас яка? Накульгують поні! Струмує ріка! О! діль-ді-лі-діні, отут у долині!
Пнетесь по віщо, Куди ваша путь? Деся куриться ріще, Коржі деся печуть! О! діль-ді-лі-діла, долина
премила, ха-ха! Куди же це ви — риссю, Під дрозж борода? Чого приплелися Пан Торбин сюди, І Балін, і
Двалін між хащ і прогалину червні? ха-ха! Чи бути привалу, Чи вшитися час? Їздиці заблукали! І захід
погас! Безглуздо тікати, Лишитись — от свято — І в наші співанки Вслухатись до
ранку, безперервні, ха-ха!*

Так якісь жартівники хихотіли і співали поміж дерев; гадаю вам їхня пісенька здається дуже милою нісенітницею. Але їм це було байдуже — вони б лише ще дужче розсміялися, якби ви сказали їм про це. Звісно, то були ельфи. Невдовзі Більбо мигцем побачив їх у темряві, що ставала дедалі густішою. Він любив ельфів, хоча рідко їх зустрічав, а втім — і трохи побоювався. Гноми не живуть із ними у злагоді. Навіть такі цілком добродішні гноми, як Торін і його друзі, вважають їх дурними (а так вважати — велика дурість) або ж дратуються через них. Бо деякі ельфи дратують гномів і глузують із них — надто з їхніх борід.

— Ну й ну! — пролунав чийсь голос. — Ні, ви лишень погляньте! Гобіт Більбо верхи на поні, мій любий! Хіба це не мило?

Потім вони завели іншої пісні — такої самої чудернацької, як та, що я записав од початку до кінця. Нарешті один високий молодий ельф вийшов із-за дерев і вклонився Ґандальфові й Торіну.

— Ласкаво просимо в долину! — промовив він.

— Дякую! — відповів Торін дещо грубувато.

Але Ґандальф уже спішився і приєднався до ельфів, весело з ними розмовляючи.

— Ви трохи збилися зі шляху, — сказав ельф, — якщо, звісно, ви прямуєте до будинку на тому березі потоку. Ми вкажемо вам правильну путь, але до мосту і через міст вам краще йти пішки. То ви збираєтеся зупинитися на часинку і поспівати з нами чи відразу рушите далі? Отам готують вечерю, — додав він, — я чую, як від багатьох потягає димом.

Більбо був такий утомлений, що волів би зупинитися на якийсь час. Ельфійський спів завжди варто послухати — та ще й у червні під зорями, — якщо вам подобаються такі речі. Також йому хотілося перекинутися кількома словами з цими створіннями, котрі, виявляється, знають і його ім'я, і все-все про нього, — хоча він їх ніколи раніше не бачив. Йому здалося, що їхня думка щодо його пригоди може бути цікавою. Ельфам відомо багато чого, вони навдивовижу сприйнятливі до новин і дізнаються про все, що відбувається на землі, зі швидкістю водоплину — або навіть швидше.

Та гноми наполягали, щоби повечеряти якомога швидше і без жодних зволікань. Вони рушили далі, ведучи поні, а ельфи вивели їх на добру стежку та, зрештою — на самісінький берег потоку. Він плинув швидко і шумно, як усі гірські струмки літнього вечора, після того як сонце цілий день підтоплювало снігові вершини. На той бік вів вузький кам'яний місток без парапета — такий вузький, що ним ледве міг пройти поні; й цим містком їм треба було перейти, повільно та обережно, один по одному, кожному ведучи за вуздечку поні. Ельфи принесли на берег яскраві ліхтарики і виспівували веселу пісеньку, доки товариство перебиралося на протилежний берег.

— Не вмочіть борода в піну, дядьку! — кричали вони до Торіна, який мало не ліз рачки. — Вона й так довга — і змочувати не треба!

— Стежте, аби Більбо не поїв усіх тістечок! — гукали вони. — Він надто огрядний, щоб пролізти в замкову шпарину!

— Цить, цить, Добрий Народе! І добраніч! — промовив до них Ґандальф, який ішов останнім. — Долини мають вуха, а деякі ельфи — надто гострі язики. Добраніч!

Урешті-решт усі вони прибули до Останнього Прихистку, заставши його двері широко відчиненими.

Дивна річ, але про все хороше, як-от про приємно проведені дні, оповідається швидко, а слухати майже нічого; тим часом про різні незручності, про все, що викликає душевний трепет і навіть страх, виходить гарна або щонайменше довга оповідь. Вони надовго зупинились у цій затишній оселі, принаймні на два тижні, і їм було важко її залишати. Більбо радо гостював би там і далі — навіть якби міг без клопотів дістатися назад до своєї гобітської нори. Та про їхнє перебування там розповісти можна дуже мало.

Господар будинку був приятель ельфів — один із тих людей, про чиїх предків складали дивні історії ще з доісторичних часів — історії про війни злих гоблінів із ельфами та першими людьми з Півночі. За часів, про які йдеться в нашій оповіді, все ще траплялися люди, серед чиїх прашурів були ельфи та герої Півночі, а Елронд, господар дому, був їхній повелитель.

Він був шляхетний і прекрасний з обличчя, як ельфійський владика, сильний, як воїн, мудрий, як чародій, оточений шаную, як король гномів, і добросердий, як літо. Про нього склали багато переказів, однак його участь в історії великої пригоди Більбо була доволі скромною, хоч і важливою, — ви самі в цьому переконаєтесь, якщо ми колись дійдемо до кінця. Його дім був істинною досконалістю — чи вам подобалося їсти, чи спати, чи працювати, чи розповідати і слухати історії, чи співати, чи просто сидіти замислившись, чи з приємністю все це поєднувати. Жодне зло не проникало до цієї долини.

Бажав би я мати час, аби переказати вам принаймні кілька історій чи слова однієї-двох пісень, які вони почули в тому домі! Усе товариство, а так само й поні, за кілька проведених там днів відпочило і поновило сили. Їхній одяг було полатано, синці — загоєно, настрій — піднесено, надії — оновлено. Їхні клунки було наповнено їжею, що мало важила, проте була доволі поживною, щоби надати їм сил для подолання гірського перевалу. Їм дали найкращі поради, щоби відшліфувати їхні плани. Так надійшов переддень Літня, і їм треба було рушати в путь разом із першими променями середрічного сонця.

Елронд добре знався на різноманітних рунах. Того дня він поглянув на мечі, які вони винесли з лігва тролів, і промовив:

— Їх зробили не тролі. Це давні, дуже давні мечі Високих Ельфів із Заходу, моїх одноплемінників. Їх викували в Гондоліні для воєн із гоблінами. Можливо, вони опинилися серед скарбів дракона чи стали здобиччю гоблінів, бо ж дракони та гобліни зруйнували це місто багато століть тому. Цей меч, Торіне, руни називають Оркріст, тобто Гобліносік — стародавньою мовою Гондоліна; це славна зброя. А цей, Гандальфе, носив ім'я Г'ламдрінг, тобто Ворогобоєць, — колись він належав гондолінському королеві. Бережіть їх!

— Як же вони потрапили до тролів, хотів би я знати? — спитав Торін, розглядаючи свого меча з новим зацікавленням.

— Невідомо, — відповів Елронд, — але можна припустити, що ваші тролі пограбували інших грабіжників або ж натрапили десь у горах на рештки добра, награбованого в давнину. Я чув, що в копальнях Морії, в покинутих печерах, досі знаходять забуті стародавні скарби, що залишилися там від часів воєн гномів із гоблінами.

Торін обміркував його слова.

— Я шануватиму цього меча, — сказав він. — Нехай невдовзі він знову посіче гоблінів!

— Бажання, яке, ймовірно, досить швидко збудеться тут, у горах! — промовив Елронд. — А тепер покажіть мені вашу мапу.

Він узяв мапу і довго вдивлявся в неї, хитаючи головою; бо якщо він і не дуже симпатизував гномам, головню — через їхню любов до золота, то натомість усією душею ненавидів драконів та їхню люту жорстокість і смутився від самої згадки про руїну міста Діл із його веселими дзвонами та про обпалені пожежею береги мальовничої Бистриці. Сяяв широкий срібний серп молодика. Елронд підніс мапу догори, і крізь неї заструменіло біле саяво.

— Що це? — спитав він. — Тут проступають якісь місячні літери — позаду звичайних рун, якими написано: «П'ять футів заввишки двері, троє пліч-о-пліч пройдуть крізь них»...

— Які місячні літери? — запитав гобіт, сповнений захвату. Він любив мапи, як я вже казав раніше, а ще він любив руни, літери та мистецький краснопис, хоча коли писав сам, то в нього виходило трохи затонко і павутинчасто.

— Місячні літери — це ті самі руни, але їх не можна побачити, якщо просто дивитися на них, — відповів Елронд. — Видно їх лишень тоді, коли позаду них сяє місяць. Що більше — для особливо хитромудрих це має бути місяць у тій самій фазі й о тій самій порі року, що й у день, коли їх було накреслено. Їх винайшли гноми і виводили їх срібними перами, як можуть розповісти тобі твої друзі. Ці написи, напевно ж, були зроблені при світлі молодика в переддень Літня — багато років тому.

— І що вони означають? — в один голос запитали Ґандальф і Торін, трохи роздратовані тим, що Елронд побачив руни раніше за них, хоча такої нагоди досі, вочевидь, не траплялось, а наступна випаде бозна-коли.

— «Стань при сірому камені в Дарінів день, щойно заклацає дрізд, — прочитав Елронд, — і призахідне сонце промінням останнім осяє шпарину замка».

— Дарін, Дарін! — загукав Торін. — Він був праотцем найдавнішого племені ґномів — Довгобородих — і моїм першим предком: я його спадкоємець.

— Що ж це за Дарінів день? — запитав Елронд.

— Це перший день ґномівського Нового року, — пояснив Торін. — Він припадає, як усім має бути відомо, на перший день останнього місяця осені (за місячним календарем) — тобто це переддень зими. Ми досі звемо Даріновим той день, коли останній молодик осені зустрічається в небі з сонцем. Але боюся, що це нам мало чим допоможе, бо в нинішні часи, попри всю нашу премудрість, нам не вгадати, коли такий момент настане знову.

— Це ми ще побачимо, — сказав Ґандальф. — Там більше нічого не написано?

— Нічого, що можна було би розібрати при сьогоднішньому місяці, — відповів Елронд і повернув мапу Торінові.

А потім вони спустилися до води, щоби подивитися, як ельфи танцюють і співають у переддень Літня.

Наступний ранок був таким ясным і свіжим літневим ранком, про який можна лише мріяти: у блакитному небі — ні хмаринки, а на воді танцювали промені сонця. Вони ж від'їжджали під прощальні та напутні пісні, зі серцями, відкритими для наступних пригод, і твердо затамивши дорогу, якою їм належало прямувати через Імлисті Гори до землі, що лежить поза ними.

IV. Через гору та під горою

Багато стежок провадило через гори — і багато перевалів. Але більшість стежок були оmanoю та облудою і вели або в нікуди, або у безвихідь, а більшість перевалів кишили злими почварами і страшними небезпеками. Та гноми з гобітом, керуючись мудрими порадами Елронда, а також знаннями і пам'яттю Гандальфа, обрали правильний шлях і правильний перевал.

Довгі дні після того, як вони вибралися з долини і залишили Останній Прихисток на багато миль позаду, вони без упину дерлися вгору, вгору і вгору. То була важка і довга путь, покручена стежка — відлюдна і небезпечна. Тепер можна було й озирнутися назад — на землі, які вони проминули, простерті далеко вниз. Більбо знав, що далеко-далеко на заході, де все розпливається у блакитній імлі, лежить його рідна країна, де все безпечно та зручно, і його маленька гобітська нірка. Він здригнувся. Ставало дедалі холодніше, і поміж скель пронизливо свистів вітер. Часом гірськими схилами підстрибом скочувалися униз камінні брили, визволені з-під снігу полудневим сонцем, і пролітали повз них (якщо їм таланило) чи понад їхніми головами (а це вже тривожило). Ночі були незатишні та холодні, й мандрівники не наважувалися співати чи розмовляти надто голосно, бо луна була немилосердно гучною, а тиша, здавалося, воліла, щоб її не порушувало ніщо — крім шуму води, завивання вітру та гуркоту каміння.

«Там, унизу, триває літо, — думав Більбо, — саме час косовиці та пікніків. Якщо ми й далі посуватимемося з такою швидкістю, то минуть і жнива, і збір ожини, перш ніж ми бодай почнемо спускатися з гори».

Інші снували такі самі похмурі думки, хоча коли вони прощалися з Елрондом, сповнені високих сподівань літнього ранку, то радісно балакали про перехід через гори і про те, як швидко вони поскачуть далі. Кожен уявляв, як вони досягнуть потайних дверей Самотньої Гори, — можливо, саме в останній місяць осені, — «і, можливо, це буде саме в Дарнів день», — мріяли вони. Лише Гандальф хитав головою і не казав нічого. Гноми не проходили цим шляхом багато років, а він проходив — і знав, як зло й усілякі небезпеки зросли і розквітли в Дикому Краї, відколи дракони вижили з тих місць людей, а гобліни таємно від усіх розселилися там після битви в копальнях Морії. Навіть шляхетні задуми таких мудрих чарівників, як Гандальф, і таких добрих друзів, як Елронд, часом заходять у безвихідь, коли ви прямуєте назустріч небезпечним пригодам на узग्रаниччі Дикого Краю; і Гандальф був надто мудрим чарівником, аби не знати цього.

Він знав, що будь-якої миті може трапитися будь-яка несподіванка, і ледве чи сподівався, що їм удасться без моторошних пригод подолати оті високі гори з самотніми шпилями та долини, де не править жоден король. Ні, аж ніяк. Усе було добре, доки одного дня не грянула гроза. Ви знаєте, який це жах — справжня велика гроза на рівнині чи в долині, особливо коли зустрічаються та зударяються дві грозові хмари. Але ще більший жах — грім і блискавка вночі у горах, коли буревій налітають зі сходу та з заходу і розпочинають війну. Блискавки розбиваються об шпилі, скелі розколюються, могутні удари грому стрясають повітря та закочуються, гуркочучи, в кожену печеру й западину, а темрява наповнюється гуркотом, який поглинає всі інші звуки, та раптовими спалахами.

Більбо ніколи не бачив і не уявляв собі нічого подібного. Гроза застала їх високо в горах на вузькому майданчику, по один бік якого відкривалася страшна прірва з імистою долиною вниз. Там вони заночували, притулившись одні до одних під навислою скелею, і Більбо лежав, загорнувшись у ковдру, і тремтів з ніг до голови. Коли він визирав звідти при спалахах блискавки, то бачив, що по цілій долині розбрелися кам'яні велети, які жбурляли один одному та ловили скелі, ніби для забави, а потім закидали їх у морок — і вони гупали поміж деревами далеко вниз або з тріском розколювалися на дрібні уламки. Тоді знявся вітер, полив дощ, і вітер шмагав дощем та градом навсібіч, так що нависла скеля вже не давала прихистку. Швидко вони змокли до кісток, а поні стояли з опущеними головами та обвислими хвостами і тільки тихенько іржали від страху. Вони теж чули регіт і крики велетів, що відлунювали скрізь по гірських схилах.

— Кепські наші справи! — озвався Торін. — Якщо навіть нас не знесе вітром, не затопить дощем, не вдарить блискавкою, то підбере нас якийсь велетень і, забавляючись, підкидатиме ногами попід самі хмари.

— Ну, якщо тобі відоме краще місце, то веди нас туди! — пробурчав Гандальф, який дуже дратувався і сам був не в захваті від велетів.

Їхня суперечка закінчилася тим, що вони послали Філі та Кілі пошукати кращого притулку. Ті мали гострий зір і, будучи молодшими за інших гномів на якихось п'ятдесят років, зазвичай отримували саме такі доручення (адже кожному було зрозуміло, що посилати Більбо — цілком марна справа).

Не треба нічого навмисно шукати, якщо ви хочете щось знайти (принаймні так сказав Торін молодим гномам). Ви, звичайно, обов'язково щось знайдете, якщо шукатимете, проте далеко не

завжди саме те, що вам потрібно. Так трапилось і цього разу.

Незабаром Філі та Кілі приповзли назад, тримаючись за скелі під поривами вітру.

— Ми знайшли суху печеру, — сказали вони, — тут недалеко, за наступним поворотом; там помістяться і поні, й усі ми.

— Ви обстежили її всю? — запитав чарівник, знаючи, що печери в горах рідко бувають ніким не зайняті.

— Так, так! — відповіли вони, хоча всім було зрозуміло, що їм би не вистачило на це часу — надто швидко вони повернулися. — Вона не така вже й велика і не така вже й довга.

Це, звісно, небезпечна особливість печер: ви не знаєте, які вони завдовжки, а часом — куди вони виводять і що на вас чекає всередині. Але тепер звістка, яку принесли Філі та Кілі, здавалася непоганою. Тож усі встали й зібрались у путь. Усе ще вив вітер і гуркотів грім, і їм було важко просуватись уперед разом із поні. Однак іти було не дуже далеко, і невдовзі вони підійшли до великої скелі, яка заступала стежку. Коли вони її обійшли, у схилі гори відкрилося низьке склепіння. Прохід був доволі широкий, аби туди протиснулись і поні, якщо їх розв'ючити і розсідлати. Коли мандрівники пройшли під склепінням, стало так хороше чути шум вітру та дощу ззовні, а не над головою і почуватись у безпеці від велетів і їхніх скель!.. Але чарівник волів не ризикувати. Він засвітив свою патерицю — як і того пам'ятного дня в ідальні Більбо (якщо ви пригадуєте), який здавався тепер таким далеким, — і при цьому світлі вони обстежили печеру від початку до кінця.

Вона видалася їм доволі пристойною за розмірами, проте не надто великою і не надто таємничою. Тут були суха долівка і затишні закутки. З одного краю було відведено місце для поні, й вони стояли там (страшенно радіючи з такої переміни), видихаючи пару та похрумкуючи в своїх рептухах, повішених їм на морди. Оїн і Глоїн хотіли розпалити вогнище при вході, щоби висушити одержу, та Гандальф і чути про це не бажав. Тож усі розіслали вологі речі долі й повитягали з клунків сухе, а потім зручно позагортались у ковдри, повитягали люльки і заходилися пускати кільця диму, які Гандальф забарвлював у різні кольори і змушував танцювати під стелею для загальної розваги. Вони балакали і балакали, забувши про бурю, обговорювали, що кожен із них зробить зі своєю часткою скарбів (якщо вони їх здобудуть, але тієї миті це не здавалося надто неможливим), а потім один по одному поснули. І це було востаннє, коли їм стали у пригоді їхні поні, клунки, пакунки, інструменти й різне причандалля, яке вони привезли зі собою.

Зрештою, тієї ночі стало зрозуміло, що вони марно взяли маленького Більбо зі собою. Бо йому чомусь довгенько не спалось, а коли він усе-таки заснув, то бачив препогані видива. Йому снилося, що тріщина в задній стіні печери дедалі більшає, розчахується все ширше й ширше, і він дуже злякався, але не міг нікого покликати чи поворухнутися — тільки лежав і дивився. Далі йому наснилося, що долівка в печері нахилиється й він сунеться по ній і починає падати все вниз і вниз — бозна-куди.

Тоді він прокинувся, дико здригнувшись, і побачив, що дещо з його сну виявилось правдою. У глибині печери дійсно розчахнулася тріщина й уже перетворилася на широкий прохід. Він саме встиг побачити хвіст останнього поні, який зникав у ній. Звісно, він дуже голосно закричав — так голосно, як лише можуть гобіти, хоч це і дуже дивно як на їхній маленький зріст.

З тріщини повискакували гобліни, здоровенні гобліни, величезні потворні гобліни, та так швидко, що ви не встигли би вимовити «ріння й каміння». Їх було принаймні шестеро на кожного гнома, і навіть двоє лишилося для Більбо, і вони похапали наших мандрівників та виволокли їх крізь тріщину навіть швидше, ніж ви встигли б вимовити «трут і кресало». Усіх — окрім Гандальфа. І лемент Більбо зробив тут добру справу. Він умить розбудив чарівника, і, коли гобліни вже збиралися схопити його, печеру осяяв жадливий спалах, схожий на блискавку, запахло порохом, і декілька гоблінів упали мертвими.

Тріщина з виляском зімкнулась, а Більбо з гномами вже були по той бік! А де ж Гандальф? Про це ні вони, ні гобліни не мали жодного уявлення, але гобліни й не стали його шукати. Вони схопили Більбо та гномів і поспіхом потягли їх геть — усе глибше і глибше, в морок, у якому можуть бачити лише очі гоблінів, котрі звикли жити в надрах гір. Проходи перетинались і повертали навсібіч, але гобліни добре знали дорогу — так само як ви знаєте дорогу до найближчого поштового відділку, — а прохід вів усе вниз і вниз, і повітря було страшенно затхле. Гобліни поводитися дуже брутально, немилосердно шарпаючи полонених, а їхні моторошні кам'яні голоси вибухали глумливим реготом, і Більбо почувався ще нещаснішим, аніж тоді, коли троль трусонув його за ноги. Його знову і знову тягло до його гарненької охайної гобітської нірки. І знову — не востаннє...

Раптом перед ними зблиснуло червоне світло. Гобліни заспівали — чи радше захрипіли — і почали відбивати ритм, ляпаючи пласкими ступнями по камінню і термосячи полонених:

Лясь! Хрясь! У хлань кань!Щип, цап! Скуб, хап!І вниз із розгону до ГоблінтонаХутчіш, мій хлопче! Трах, бах! все в прах!Кліщі й зубила! Гонги і біла!Пріч, пріч, у підземну ніч!Хо-хо! мій хлопче!Тиць, трісь! Стьоб, хвись!Цвюхкає бич! Скигли і хнич!Мерщій, мерщій! Ухиятись не смій,Під Гоблінів глузи і регіт від пузаЗусібіч, зусібіч — крізь підземну нічУниз, мій хлопче!

Це звучало дійсно страхотливо. Стіни відлунювали оте «лясь, хрясь!» і «трах, бах!» та огидний сміх при їхньому «хо-хо! мій хлопче!». Загальний сенс пісні був доволі зрозумілий, бо тепер гобліни видобули бичі й почали з присвистом цвюхкати ними — «стьоб, хвись!», змушуючи полонених якомога швидше бігти попереду; не один гном уже скиглив і скімлив, як бозна-хто, — і тут вони, перечепаючись, заскочили до просторого ґрота.

Його освітлювало червоним світлом велике вогнище посередині та смолоскипи вздовж стін, і було там повно гоблінів. Усі вони почали реготати, тупотіти ногами і плескати в долоні, коли туди забігли гноми (і бідолашний Більбо — останнім, найближче до бичів), а гобліни-погоничі тим часом гигакали і цвюхкали бичами позаду.

Поні вже позаганяли в тісний куток, а всі клунки та пакунки лежали випотрошені — їх обшукали гобліни, обнюхали гобліни, обмацали гобліни і, сварячись, розділили між собою гобліни.

Боюся, що тоді наші мандрівники таки востаннє бачили цих прегарних маленьких поні, включно з чудовим білим кремезеньким малюком, якого Елронд позичив Гандальфові, бо його кінь був непридатним для гірських стежок. Адже гобліни їдять і коней, і поні, й віслуків (та й інших, навіть далеко не таких сумирних тварин) і при цьому завжди голодні. Однак тепер полонені думали тільки про самих себе. Гобліни постягували їм ланцюгами руки за спиною, прикували один до одного, вишикувавши вервечкою, у хвості якої плентався маленький Більбо, та поволокли в дальній кінець ґрота.

Там, у затінку великого плаского каменя, сидів почварний гоблін зі здоровецькою головою, а довкола нього стояли гобліни-вартові, озброєні сокирами та кривими мечами, які були в них у вжитку. Зараз гобліни — жорстокі, паскудні та злосерді. Вони не створюють прекрасних речей, але майстерних — скільки завгодно. Риття тунелів і розробка копалень вдаються їм, якщо вони докладуть зусиль, не гірше, ніж найумілішим гномам, хоча зазвичай вони неохайні та брудні. Молоти, сокири, мечі, кинджали, кайла, оценьки, а також знаряддя тортур вони виготовляють дуже добре або ж знаходять тих, хто робив би все це за їхніми кресленнями — в'язнів і рабів, котрі мусять працювати, доки не сконають од браку повітря та світла. Не так уже й неймовірно, що саме гобліни винайшли деякі з тих машин, які досі примушують світ здригатись, особливо ж оті хитромудрі пристрої для вбивства великої кількості людей, бо колеса, механізми та вибухи завжди були їм до вподоби, а ще їм подобалося не докладати ні до чого рук без великої потреби, — та в ті часи й у тих диких краях вони ще не просунули, як то кажуть, прогрес аж так далеко. Вони не мали до гномів особливої ненависті — просто ненавиділи їх не більше, ніж будь-кого іншого в будь-що інше, насамперед усе впорядковане й успішне; подекуди окремі зіпсовані гноми навіть вступали з ними у спілку. Проте гобліни мали особливий зуб на Торінове плем'я, а все через війну, згадки про яку ви вже чули, але про яку тут не йтиметься, — до того ж гоблінам загалом байдуже, кого ввіймати, аби лише це було зроблено спритно і таємно, а полонені були нездатні захистити себе.

— Хто ці нещасні? — запитав Верховний Гоблін.

— Гноми й оцей-о! — відповів один із погоничів, так потягнувши Більбо за ланцюг, що той упав на коліна. — Ми знайшли їх, коли вони тулились у нашій Передній Галереї.

— Що це означає? — спитав Верховний Гоблін, обертаючись до Торіна. — Нічого доброго, можу закластися. Гадаю, ви шпигували за моїм народом? Не здивуюся, якщо ви злодії! А ймовірно, вбивці та друзі ельфів! Підійди-но! Що скажеш?

— Гном Торін до ваших послуг! — відповів Торін (то була просто даремна люб'язність). — Про те, що ви підозрюєте чи уявляєте собі, ми не маємо ані найменшого поняття. Ми знайшли прихисток від бурі в цій, як нам здалося, зручній і незайнятій печері, — у нас і на думці не було завдати гоблінам якихось прикрощів. — І то була суцзя правда!

— Гм! — мугикнув Верховний Гоблін. — Он воно як! Чи можу я спитати, що ви взагалі робили в горах, звідкіля ви прийшли і куди йдете? Я таки хотів би дізнатися про вас усе. Не те щоб це тобі дуже допомогло, Торіне Дубощите, бо я й так багато знаю про твій народець, проте кажи тільки правду, інакше я приготую для тебе щось особливо неприємне!

— Ми вирушили в подорож, аби відвідати наших родичів, наших племінників і племінниць, братів і сестер у перших, у других і у третіх, а також інших нащадків наших дідусів і бабусь, котрі живуть на східному схилі цих достоту гостинних гір, — протарабанив Торін, не зовсім тямлячи, як викласти все як на духу в такий момент, коли очевидно, що щира правда тут аж ніяк не до речі.

— Він бреше, о воістину страхотливий! — скрикнув один із погоничів. — Кількох наших ударило в

печері блискавкою, коли ми запрошували цих створінь пройти донизу, — і вони вмерли на місці. А ще він не пояснив, до чого тут оце! — з цими словами гоблін показав меча, який походив із лігва тролів.

Верховний Гоблін моторошно завив од люті, коли побачив меча, й усі його вояки заскреготіли зубами, загрюкали щитами і затупали ногами. Вони відразу впізнали цей меч. Свого часу ним було вбито сотні гоблінів, коли світлі ельфи Гондоліна переслідували їх серед пагорбів чи билися з ними під мурами свого міста. Ельфи нарекли його Оркріст — тобто Гобліносік, але гобліни називали його просто — Кусач. Вони ненавиділи його, а ще дужче — тих, кому він служив.

— Убивці гоблінів і друзі ельфів! — загорлав Верховний Гоблін.

— Шмагайте їх! Бийте! Кусайте! Гризіть! Киньте їх до темних ям, повних гадюк, і нехай вони вже ніколи не побачать світла! — Він був такий розлючений, що зірвався з місця і, роззявивши пащеку, кинувся до Торіна.

Раптом тієї ж миті світло у гроті згасло, і велике вогнище — пшик! — погасло теж, випустивши просто у стелю стовп блакитного розжареного диму, що розсипався над головами гоблінів дошкульними білими іскрами.

Крики та схлипування, бурмотіння та бубоніння, гарчання, харчання та прокльони, писк і вереск, які здійснялись услід за цим, були невимовні. Кількасот диких котів і вовків, разом повільно підсмажуваних живцем, не могли б і близько зрівнятися з цим. Іскри пропалювали гоблінам шкіру, а дим, що тепер спустився з-під стелі, настільки згустив повітря, що воно стало непроникним навіть для гоблінських очей. Невдовзі вони попадали один на одного і покотилися клубками по долівці, кусаючись, брикаючись і б'ючись так, ніби вони всі подуріли.

Зненацька де не взявся і спалахнув сам собою меч. Більбо бачив, як він наскрізь протяв Верховного Гобліна, ошелешено застиглого в розпалі люті. Він упав за мертво, а гобліни-вояки кинулися від меча врозтіч, наповнивши темряву вереском. Меч повернувся до піхов.

— Хутко за мною! — пролунав спокійний суворий голос, і, перш ніж Більбо збагнув, що трапилося, він уже знову підтюпцем дріботів темними переходами вниз у хвості вервечки, а позаду дедалі слабше долинали крики з гоблінської зали. Якесь слабке світло вело їх уперед.

— Швидше, швидше! — підганяв голос. — Зараз знову запалять смолоскипи.

— Одну хвилинку! — озвався Дорі, достойний гном, котрий трюхикав у хвості другим після Більбо.

Він допоміг гобітові, наскільки це дозволяли зв'язані руки, залізти собі на спину, а тоді всі вони кинулися бігти, брязкаючи ланцюгами і раз у раз перечіпаючись, бо не могли балансувати руками. Але недовзі всі зупинились — опинившись, напевно, в самому серці гори.

І тоді Гандальф засвітив свою патерицю. Звісно ж, то був Гандальф, але раніше вони надто поспішали, щоб розпитувати його, як він до них потрапив. Він знову видобув меча, і той знову сам собою спалахнув у темряві. Коли довкола були гобліни, меч запалав од гніву, а тепер він загорівся яскравим блакитним вогнем, ніби задоволений, що вбив великого підземного володаря. Мечеві було неважко миттю порозрубувати гоблінські ланцюги і звільнити в'язнів. Цей меч звався Г'ламдрінг, тобто Ворогобоєць, якщо ви пригадуєте. Гобліни називали його Сікач і ненавиділи ще дужче, ніж Кусача. Оркріста теж було врятовано — адже Гандальф прихопив зі собою і його, вирвавши з рук в одного нажаханого вартового. Загалом, Гандальф устигав подумати багато про що — й міг зробити хоч і не геть усе, але таки чимало для друзів, котрі потрапили у безвихідь.

— Усі тут? — запитав він, із поклоном простягаючи Торінові його меча. — Нумо порахуємося: один — це Торін, два, три, чотири, п'ять, шість, сім, вісім, дев'ять, десять, одинадцять... — а де ж Філі та Кілі? Ага, ось вони! Дванадцять, тринадцять... — а ось і пан Торбин: чотирнадцять! Ну-ну! Могло бути й гірше, хоча, з іншого боку, могло бути й набагато краще. Ні поні, ні харчів, і достеменно не відомо, де ми, а позаду — орди розлючених гоблінів! Уперед!

І вони рушили вперед. Гандальф мав цілковиту рацію: далеко позаду, з переходів, які вони щойно проминули, до них долинули шум і моторошні крики гоблінів. Це змусило їх бігти ще швидше, а оскільки бідолашний Більбо ніяк не міг устигнути за всіма — бо ж гноми, скажу я вам, можуть, коли треба, мчати скаженою риссю, — вони взялися по черзі нести його на спині.

Проте гобліни рухалися швидше за гномів, а крім того, вони знали дорогу краще (бо самі ж і поробили проходи) і були шалено розлючені, тож гноми, хоч як силкувались утекти, чули крики та виття все ближче і ближче. Незабаром їм стало чути навіть тупотіння гоблінських ніг, багатьох-багатьох ніг, — здавалось, уже за останнім поворотом. Позаду, в тунелі, яким вони бігли, замиготіли червоні смолоскипи. А гноми ж уже смертельно потопилися.

— Навіщо, ох навіщо я покинув мою гобітську нірку? — скаржився бідолашний пан Торбин,

підстрибуючи на спині у Бомбура.

— Навіщо, ох навіщо я взяв нещасного маленького гобіта на полювання за скарбами? — бідкався горопашний Бомбур, який був огрядний, перехилився вперед і спливав потом, що скрапував із кінчика його носа, від шаленого бігу та переляку.

На той час Гандальф відстав, і Торін — теж. Вони завернули за гострий ріг.

— За поворот! — закричав чарівник. — Меча з піхов, Торіне!

Нічого іншого їм і не лишалося — але як це не сподобалося гоблінам! Вони на повному ході вискочили з-за рогу, лементуючи на все горло, — і напорилися на Гобліносіка та Ворогобойця, які світилися яскравим холодним сяйвом просто перед їхніми вираженими від подиву очима. Ті, що бігли попереду, впустили смолоскипи і ще встигли скрикнути, перш ніж їх було вбито. Ті, що бігли за ними, кричали довше й відскакували, нашттовхуючись на тих, хто біг позаду.

— Сікач і Кусач! — верещали вони, і незабаром серед гоблінів запанувало цілковите сум'яття, а більшість із них посунули назад тим самим шляхом, яким прибігли.

Минуло чимало часу, доки бодай один гоблін наважився зазирнути за ріг. На той момент гноми вже встигли відійти далеко-далеко, заглибившись у темні тунелі гоблінського королівства. Виявивши це, гобліни загасили смолоскипи, повзували м'які капці й вибрали з-поміж себе найпрудкіших бігунів із найтоншим слухом і найгострішим зором. Ті помчали вперед, у пільму — швидко, мов тхори, і зчиняючи не більше шуму, ніж кажани.

Ось чому ні Більбо, ні гноми, ні навіть Гандальф не почули, як вони наблизились. І не побачили їх. Але гобліни, тихо підбігши ззаду, бачили всіх, бо Гандальфова патериця розсіювала слабке світло, допомагаючи гномам просуватись уперед.

Зовсім несподівано Дорі, який тепер знову ніс Більбо на спині, хтось ухопив у темряві за ногу. Він скрикнув і впав, а гобіт скотився з його плечей у чорноту, вдарився головою об гострий камінь і знепритомнів.

V. Загадки в темряві

Коли Більбо розплющив очі, він завагався, чи він їх розплющив, чи ні, — бо ж було темно хоч в око стрель. Біля себе він не бачив ані душі. Тільки уявіть його переляк! Він не міг нічого ні чути, ні бачити і не міг нічого намацати, крім кам'яної долівки.

Дуже поволі він став навкарачки і поліз, поки не торкнувся стіни тунелю, проте ніде не міг знайти нічого — нічогісінько: ані сліду гоблінів, ані сліду гномів. У голові йому паморочилося, він навіть не був певен, у який бік вони бігли, перш ніж він упав. Зорієнтувавшись, як міг, він досить довго рачкував в обраному напрямку, аж раптом його рука намацала крихтний перстеник із холодного металу, що лежав на долівці тунелю. То був поворотний пункт у його долі, та він про це ще не знав. Якось навіть не замислюючись, він поклав перстеника до кишені, — адже зараз він йому ледве чи знадобився би. Пролізши ще трохи, Більбо сів на холодну долівку і довго нарікав на своє нещастя. Він уявляв собі власноруч підсмажену в рідній кухні яєчню з копченою свинячою грудинкою — бо нутром відчував, що саме час трохи попоїсти, — але це тільки робило його ще нещаснішим.

Він не міг ані придумати, що робити далі, ані второпати, що з ним трапилося, і чому він відстав, і чому, якщо він відстав, гобліни не схопили його, і навіть чому в нього така важка голова. А причиною було те, що він довго пролежав без руху в темному кутку, без тями і ніким не помічений.

Через деякий час він намацав у кишені люльку. Вона не розбилась, і це вже було дещо. Тоді він намацав капшук — там лишилося трохи тютюну, і це було більше, ніж дещо. Тоді він почав нищпорити по кишенях у пошуках сірників, але не зміг знайти жодного, і це вщент розбило його надії. Втім, схаменувшись, він вирішив, що це навіть на краще. Хто його знає, що накличе на нього черкання сірників і запах тютюну, хто чигає на нього в темних закутках цього страхітливого місця! Тієї миті він почувався страшенно пригніченим. Однак, нищпорячи по кишенях і облапуючи себе в пошуках сірників, він намацав руків'я свого маленького меча — кинджальчика, якого він прихопив у тролів і про який зовсім забув, — на щастя, він заправив його за штанята і гобліни його не помітили.

Тепер Більбо видобув меча з піхов. Лезо засвітилося перед його очима слабким імлистим сяйвом. «Отже, це також ельфійська зброя, — подумав він. — А гобліни хоч і не за два кроки, але й не досить далеко».

Проте він трохи заспокоївся. Усе-таки носити зброю, викувану в Гондоліні для воєн із гоблінами й оспівану в стількох піснях, було неабиякою честю. Крім того, він помітив, що така зброя справила на гоблінів, котрі зненацька напали на них, величезне враження. «Повернути назад? — міркував він. — Ні, не годиться! Обійти боком? Неможливо! Іти вперед? Тільки це й залишається! Отже, вперед!» Тож він підхопився і потрюхикав далі, тримаючи просто перед собою маленького меча і торкаючись однією рукою стіни, а серце його тіпалось і тріпалось у грудях.

Зараз Більбо, звісно, потрапив у так званий тісний кут. Але вам слід пам'ятати, що кут цей був для нього не такий тісний, як для нас із вами. Гобіти не зовсім схожі на звичайних людей, і хоча їхні нори — гарненькі та привітні помешкання, до того ж належно провітрювані (не те що тунелі гоблінів), — однак гобіти більш звичні до життя в тунелях, аніж ми, і так просто не втрачають здатності орієнтуватися під землею, — тим паче коли прочуняють після того, як ударяться головою. Також вони здатні безшумно рухатися, спритно ховатися, й на них чудесно гояться гулі та синці, а ще в них багато життєвої премудрості й великий запас різних розумних прислів'їв, що їх люди переважно ніколи не чули або давно забули.

І все-таки мені би не хотілось опинитися на місці пана Торбина. Тунель, здавалося, був нескінченний. Більбо тямив лише те, що він, як і раніше, неухильно спускається вниз і тримається того самого напрямку, попри всі вигини й один-два повороти. Вбік раз у раз відгалужувалися проходи — він бачив їх у відсвіті свого кинджала і намацував рукою виломи у стіні. Проте він не звертав на них уваги — лише поспішав у страсі перед гоблінами та напівуявними темними тварюками, які могли б вискочити звідти. Усе далі й далі просувався він, заглиблювався все нижче й нижче, і все ж не чув жодного звуку, крім шуму крил кажанів, які час від часу пролітали в нього біля вух, — спершу це його лякало, а потім стало повторюватися так часто, що вже не турбувало. Не знаю, як довго він отак трюхикав, ненавидячи це своє блукання, але й не сміючи зупинитись, — усе далі й далі, аж доки не знемігся до самого краю. Йому здавалося, що його шлях проліг через завтра й усі прийдешні дні.

Раптом, нічого подібного не сподіваючись, він із розгону залопотів по воді. Бр-р-р-р! Вона була крижана! Більбо миттю шарпнувся назад. Він не знав, чи то була просто калюжа на дорозі, чи прибережні води підземного струмка, чи край глибокого темноводого печерного озера. Кинджал його вже ледве світився. Зупинившись, Більбо почув, напруживши слух, як із невидимого склепіння у воду «крап-крап» — крапають краплі. Жодних інших звуків.

«Отже, це калюжа або озеро, а не підземна ріка», — вирішив Більбо. Проте не наважувався забрести у воду в темряві. Він не вмів плавати, а ще йому з голови не йшли огидні слизькі тварюки з великими виряченими очима, які звиваються у воді. Дивні істоти водяться в калюжах і озерах у надрах гір: риби, чиї предки запливли туди бозна-скільки років тому й уже не впливали звідти, а тим часом їхні очі все більшали, більшали й більшали, через те що вони силкувалися бачити в мороці. Є там й інші тварюки, ще слизькіші, ніж риби. Навіть у тунелях і печерах, які прорили для себе гобліни, є незнані їм створіння, які прослизнули туди і залягли в темряві. А є й такі печери, чие походження губиться у віках, печери, які з'явилися задовго до появи гоблінів, бо ті лише розширили їх і поз'єднували переходами, а первісні мешканці — все ще там, у потаємних кутках, скрадаються та рознюхують усе довкола.

Тут, глибоко під землею, край темної води жив старий Голум, маленьке слизьке створіння. Не знаю, звідки він узявся і хто або що він був за один. Він був просто Голум — темний, мов сама темінь, за винятком двох великих круглих білястих очей на вузькому писку. В нього був човник, і він безшумно ковзав у ньому по озеру — бо то таки було озеро, широке, глибоке та страшенно холодне. Він веслував довгими задніми лапами, звисивши їх через борт, але не залишав на воді ні брижинки. Отакий він був. Він видивлявся своїми білястими, подібними на ліхтарі очима сліпу рибу і блискавично хапав її довгими пальцями. М'ясо він теж любляв. Йому смакували гобліни, якщо вдавалося їх роздобути, але він дбав про те, щоб вони його не викрили. Він просто душив їх іззаду, коли якийсь необачний гоблін спускався сам до краю води, а Голум саме нишпорив поблизу. Втім, гобліни забрідали туди рідко, бо відчували, що там, у глибині, в самісінькому серці гори, чигає на них щось прикре. Вони надібали озеро ще за сивої давнини, коли рили свої тунелі вглиб, але виявили, що не можуть просунутися далі, тож їхні ходи в тому напрямку там і закінчувались, і гоблінам не було жодного сенсу ходити тим шляхом, — якщо тільки їх не посилав туди Верховний Гоблін. Часом йому кортіло скуштувати озерної рибки, і часом він так і не міг дочекатися ані рибки, ні гобліна-рибалки.

Нині Голум жив на слизькому скелястому островці посеред озера. Він іще здалеку помітив Більбо своїми білястими телескопічними очима. Більбо його не бачив, але Голум дивився на нього з величезним подивом, бо ж було видно, що то зовсім не Гоблін.

Голум заліз у човника й відчалив од островця, а Більбо тим часом сидів, збентежений, на березі, загубивши і дорогу, і голову. Зненацька де не взявся Голум і засичав-зашипів:

— Ос-сь ми й у лас-сці, хай йому тряс-сця, мій дорогес-с-сенький! С-судячи з ус-сього, це виш-шукане час-стування, щонайменш-ше лас-сий ш-ш-шматочок для нас-с, голум! — і коли він вимовив «голум», із його горлянки вирвався страшний ковтальний звук. Ось чому в нього було таке ім'я, хоча сам він завжди називав себе «мій дорогесенький».

У гобіта мало серце не вистрибнуло з грудей, коли він несподівано почув оте сичання над самим вухом і побачив утуплені в нього білясті очі.

— Ти хто? — спитав він, штрикаючи перед собою кинджалом.

— Хто він, мій дорогес-с-сенький? — просичав Голум (він завжди розмовляв сам із собою, бо розмовляти йому було ні з ким).

Він для того й приплив, аби це з'ясувати, бо насправді голод його тоді не дуже й мучив — лише цікавість, інакше він спершу схопив би свою жертву, а вже потім зашипів.

— Я пан Більбо Торбин. Я відстав од гномів, відстав од чарівника, я не знаю, де я, та й не хочу знати, — мені б лише вибратися звідси.

— Що він тримає у с-своїх ручис-с-ськах? — спитав Голум, поглянувши на кинджал, який йому геть не сподобався.

— Кинджал — зброя, що походить із Гондоліна!

— С-с-с-с, — засичав Голум і миттю став надзвичайно гречним. — Чи не прис-сіс-сти нам тут і не побес-сі-дувати з ним трітт-шки, мій дорогес-с-сенький? Йому подобаються загадки, звіс-сно, подобаються, чи не так?

Він налаштувався здаватися доброзичливим, принаймні до того часу, поки дізнається більше про кинджал і про гобіта — чи той дійсно один-однісінький, чи годиться в їжу — й чи сам він, Голум, дійсно голодний. Загадки — це єдине, що спало йому на думку. Загадування їх і часом відгадування — то була єдина гра, в яку він грав багато-багато років тому з іншими кумедними створіннями, які сиділи по своїх норах, аж доки втратив усіх своїх друзів і, самотній та гнаний, заповз углиб, углиб — у темні надра гір.

— Що ж, гаразд, — відказав Більбо, який налаштувався погоджуватися з усім, поки не дізнається більше про це створіння: чи дійсно воно одне-однісіньке, чи не голодне воно та не розлючене і чи не

друг воно гоблінам.

— Загадуй ти перший! — додав він, бо не встиг нічого придумати.

Тож Голум просичав:

Чиє коріння сховалось від зору, Що вище за дерево зноситься вгору, Височить, а проте Увись не росте?

— Ну, це легко! — сказав Більбо. — Гадаю, це гора.

— Хіба це так легко відгадати? Нам слід влаш-штувати змагання, мій дорогес-сенький! Якщо дорогес-сенький загадає, а оцей-о не відгадає, ми його з'їмо, мій дорогес-с-сенький. Якщо він загадає нам, а ми не відгадаємо, тоді ми зробимо те, що він попрос-сить, гаразд? Ми покажемо йому ш-ш-шлях до виходу, он як!

— Добре! — погодився Більбо, не сміючи відмовитись і мало зі шкіри не вилазячи, щоби придумати загадку, яка б урятувала його від потали.

Жують на весь свій пагорб червоний, А все перетерши, Стихають, як перше, — Тридцять білих коней.

Це було все, що він зміг придумати, — думка про поїдання надто запала йому в голову. До того ж загадка була доволі стара і Голум знав відгадку не гірше за вас.

— Заялож-жене, яке ж це заялож-жене! — прошипів він. — Зуби! Зуби, мій дорогес-с-сенький, але в нас-с їх лиш-ше ш-ш-шість!

Тоді Голум загадав удруге:

Безголосий — реве, Без крил — до польоту, Беззубий — рве, Лепече — без рота.

— Хвилинку! — скрикнув Більбо, який усе ще не міг відкараскатися від нав'язливої думки про поїдання. На щастя, одного разу він уже чув щось подібне і, напруживши пам'ять, згадав відгадку.

— Вітер, звісно, вітер! — вигукнув він і так зрадив, що відразу ж вигадав одну загадку сам. «Це спантеличить бридку підземну тварючку», — подумав він і проказав уголос:

Ось око на синьому полі, А ось — на зеленому полі. «Нагадуєш ти мене, — Каже одне, — Але ти доли, Не вгорі, а доли».

— С-с, с-с, с-с, — сичав Голум.

Він жив під землею з давніх-давен і забув про подібні речі. Та щойно Більбо почав сподіватися, що той бідолаха не зможе відгадати, Голум попорпався в пам'яті, подумки повернувшись на багато-багато століть назад, коли він жив із бабусею в норі на березі річки, і просичав:

— С-с-с, с-с-с, мій дорогес-сенький. Ідеться про с-сонце та с-стокротку, не інакш-ше.

Але такі звичайні, буденні надземні загадки йому набридли. До того ж вони нагадували йому дні, коли він іще не був такий самотній, підлий і гидкий, як зараз, а це виводило його з рівноваги. Що більше — такі загадки викликали в нього голод, тож цього разу він спробував загадати щось трохи складніше та підступніше:

Вона — незрима, вона — нечутна, Вона — без запаху і невідчутна. Вона — вище зір, і нижче гір, І в порожнечі нір. Це перша й остання з речей усіх, Життя уриває, вбиває сміх.

На лихо для Голума, Більбо вже чув таке раніше, та й відповідь, так чи інак, оточувала його звідусіль.

— Темрява! — випалив він, навіть не почухавши за вухом і не напустивши на себе замисленого вигляду.

Ні віка в скриньки, ні ключа нема, Та золотий клейнод у ній дрима, —

загадав він, аби відтягнути час, поки зможе придумати щось справді складне. Ця загадка здавалася йому страшенно легкою й заяложеною, хоча він і переказав її своїми словами. Проте вона виявилася підступним питанням для Голума. Він сичав, шипів і бубонів собі під ніс, а проте не міг відгадати.

Через деякий час Більбо взяла нетерплячка.

— Ну, то що ж це? — допитувався він. — Відгадка — не киплячий чайник, як ти, здається, думаєш,

судячи зі звуків, які ти видаєш.

— Лише один ш-шанс-с, хай він дас-сть нам ш-шанс-с, мій дорогес-сенький — с-с — с-с.

— Ну, — сказав Більбо, давши йому довгенький шанс, — як щодо відповіді?

Але раптом Голум згадав, як колись давно грабував гнізда і, сидючи на березі річки, вчив свою бабусю, вчив свою бабусю висмоктувати...

— Яйц-ця! — просичав він. — Ц-це яйц-це!

Тоді він загадав: Жива, але не дише, Від смерті холодніша, Хоч не спрагла, п'є щомить, Вся в броні, що не бряжчить.

Йому своєю чергою теж здавалося, що це страшенно легко, бо він постійно думав про відгадку. Але цієї хвилини він не міг пригадати нічого ліпшого — так його розхвилювало «яєчне» питання. Та все одно це виявилось підступною головоломкою для бідолашного Більбо, який по змозі намагався не мати справ із водою. Гадаю, що ви, напевно ж, знаєте відповідь чи можете здогадатися й оком не моргнувши, адже ви зручно сидите собі вдома і вашим роздумам не перешкоджає острах, що хтось вас із'їсть. Більбо присів і кахикнув раз чи двічі, але на думку йому не спало жодної відповіді.

Невдовзі Голум почав із насолодою сичати собі під ніс:

— Цікаво, чи він с-смачненький, мій дорогес-с-сенький? Чи с-соковитий? Чи можна ним ус-смак похруммати? — І він утупився з темряви в Більбо.

— Хвилиночку! — скрикнув гобіт, затремтівши. — Я щойно дав тобі добрячий довгий шанс.

— Він мус-сить пос-спіш-шити, пос-спіш-шити! — прошипів Голум, вилазячи з човника на берег, аби дотягнутися до Більбо.

Та коли він занурив свою довгу перетинчасту лапу в воду, звідти вистрибнула налякана рибина і плюхнулась до ніг Більбо.

— Бр-р-р! — здригнувся він. — Яка вона холодна і слизька!

І тут він здогадався.

— Риба! Риба! — закричав гобіт. — Це риба!

Голум був страшенно розчарований, але Більбо якомога швидше загадав наступну загадку, тож Голумові довелося знову залізти до човника і поміркувати:

— *Безнога — на одноногому, двонога — поряд на триногому, й чотириногій щось перепада.*

То був не надто слушний час для цієї загадки, та Більбо квапився. Якби він загадав її колись іншим разом, Голум мусив би поламати над нею голову. Але оскільки мова перед тим ішла про рибу, то «безнога» виявилася не такою вже й заковикою, а відтак можна було легко здогадатися про решту. «Риба на маленькому столику, людина сидить за столиком на дзиглику і їсть рибу, а кістки дістаються кішці», — ось якою, звісно ж, була відповідь, і Голум невдовзі дав її. Тоді йому здалося, що настав час запитати про щось дійсно складне та страхотливе. І ось що він загадав:

Пожирає все він: Квіти, птаство, тварин, Сталь точить дебелу, Каміння меле, Вбива королів, руйнує міста, Гори на прах оберта.

Бідолашний Більбо сидів у темряві, згадуючи моторошні імена всіх велетнів і людодів, про котрих він чув колись у казках, але жоден із них не робив усіх цих речей. У нього було відчуття, що розгадка полягає зовсім в іншому та що вона має бути йому відома, проте додуматися він не міг. На нього почав находити переляк, а це кепсько для мислення. Голум знову зібрався вилазити з човника. Він хлюпнувся у воду і почалапав до берега, — Більбо бачив його очі, які все ближчали і ближчали. Язик у роті в Більбо ніби задерев'янів, він хотів закричати: «Дай мені час! Дай же мені час!» Але йому вдалося видушити з себе лише пронизливий вереск:

— Час! Час!

Більбо врятувала проста випадковість. Бо саме це, звісно, й було розгадкою.

Голума спіткало ще одне розчарування, і тепер він розлютився, а до того ж втомився від гри. Це викликало в нього справді сильний голод. Цього разу він не повернувся до човника, а присів у темряві поруч із Більбо. Через це гобіт почувався страшенно незручно і геть розгубився.

— Він мус-сить с-спитати нас-с, мій дорогес-сенький, звіс-сно, звіс-сно, звіс-с-сно. Вос-стане с-

спитати ще про щос-сь, звіс-сно, звіс-сно, — засичав Ґолум.

Але Більбо просто не міг придумати жодного питання, сидючи поруч із бридким, мокрим і холодним створінням, яке раз у раз лапало його й обмацувало. Ґобіт пошкріб за вухом, ущипнув себе, та не зміг придумати анічогісінько.

— С-спитай нас-с! С-спитай нас-с! — сичав Ґолум.

Більбо знов ущипнув себе і поляскав по собі зусібіч, потому вхопився за свій кинджальчик і навіть понишпорив другою рукою в кишені. І тут він знайшов перстеника, якого підібрав у тунелі та про який геть забув.

— Що у мене в кишені? — промовив він уголос.

Він сказав це сам до себе, але Ґолум подумав, що то загадка, і страшенно спантеличився.

— Нечес-сно! Нечес-с-сно! — засичав він. — Це нечес-сно, мій дорогес-сенький, дійс-сно, питати нас-с, що в нього в його пас-скудній киш-ш-шеньці.

Більбо збагнув, що трапилось, і не придумав нічого кращого, як наполягти на своєму питанні:

— Що у мене в кишені? — повторив він голосніше.

— С-с-с-с-с, — сичав Ґолум. — Він мус-сить дати нам три с-спроби, мій дорогес-сенький, три с-с-спроби.

— Ґаразд! Ну ж, відгадуй! — погодився Більбо.

— Руки! — видихнув Ґолум.

— Неправильно, — сказав Більбо (йому пощастило, бо він щойно витягнув руки з кишень). — Друга спроба.

— С-с-с-с-с, — сичав Ґолум, спантеличений як ніколи. Він згадав усі предмети, які тримав у своїх власних кишенях: риб'ячі кістки, зуби Ґоблінів, мокрі мушлі, шматочок кажанячого крила, гострий камінь, аби гострити собі ікла, та іншу гидоту. Він силкувався згадати, що тримають у кишенях інші.

— Ніж-ж! — прошипів він нарешті.

— Неправильно! — відказав Більбо, який не так давно загубив свого ножа. — Остання спроба!

Тепер Ґолум був у набагато прикрішому становищі, ніж тоді, коли Більбо загадав йому «яечну» загадку. Він сичав, бубонів, розхитувався взад і вперед, ляскав задніми лапами по долівці, звивався та корчився, проте ніяк не наважувався використати останню спробу.

— Ну ж бо, ну! — квапив Більбо. — Я чекаю!

Він прагнув, аби це прозвучало сміливо та бадьоро, проте зовсім не мав певності, чим закінчиться гра, незалежно від того, чи здогадається Ґолум, чи ні.

— Час закінчився! — сказав він.

— Мотузка або нічого! — вереснув Ґолум, що було з його боку не зовсім чесно — видати дві відгадки за один раз.

— Двічі неправильно! — вигукнув Більбо з величезним полегшенням, схопився на ноги, притулився спиною до найближчої стіни і видобув свого кинджальчика.

Звісно, він знав, що гра в загадки — священна й сягає сивої давнини і що навіть злі тварюки бояться шахраювати, граючи в неї. Проте він відчував, що не можна довіряти цьому слизькому створінню, — у скруті воно ледве чи дотримає своєї обіцянки. Будь-яка відмовка дозволила б йому викрутитися. Та й, зрештою, останнє питання — це не хитромудра загадка, як вимагають стародавні правила.

Ну та принаймні Ґолум не напав на нього відразу. Йому було видно кинджал у руці Більбо. Він сидів тихо, тремтячи і щось шепочучи. Нарешті Більбо не витримав.

— Ну? — спитав він. — Як щодо твоєї обіцянки? Мені треба йти. Ти мусиш показати мені шлях.

— Що, ми так домовлялис-ся, дорогес-сенький? Показати пас-скудному маленькому Торбинові ш-шлях до виходу? Дійс-сно, дійс-сно. Але що у нього в киш-шеньці, га? Не мотузка, дорогес-сенький, проте й не нічого. Що ж с-с-саме, Ґолум?!

— Не твоє діло, — відрубав Більбо. — Обіцянка є обіцянка.

— Хай йому вс-сячина, який він нетерплячий, дорогес-сенький, — просичав Ґолум. — Але йому с-слід зачекати, дійс-сно с-слід. Ми не можемо підніматис-ся тунелями з таким пос-спіхом. С-спершу ми мус-симо захопити дещо зі с-собой, звіс-сно ж, дещо корис-с-не для нас-с.

— Ну то поквася! — звелів Більбо, з полегшенням думаючи, що Ґолум забереться геть.

Він гадав, що це просто відмовка і що Ґолум не збирається повертатися назад. Бо про що ж говорив Ґолум? Яку таку корисну річ він міг приховувати на темному озері? Втім, Більбо помилився. Ґолум таки збирався повернутися. Бо зараз він розлютився і зголоднів. До того ж він був жалюгідним злим створінням і в нього виник план.

Недалеко звідти лежав його острівець, про який Більбо нічого не знав і де Ґолум тримав у схованці кілька нікчемних дрібничок і одну дуже гарну річ, дуже гарну, пречудесну. У нього був перстень, золотий перстень, коштовний перстень.

— Мій подаруночок на день народження! — шепотів він собі під ніс, як це часто траплялося з ним нескінченними темними днями. — Ос-сь що нам дійс-сно потрібно, ос-сь що!

Перстень був потрібен йому, тому що то був перстень всевладдя, а до того ж, якщо ви надінете його на палець, то станете невидимими: вас можна буде побачити лише при яскравому сонячному світлі, та й то не вас самих, а лише вашу тінь, хистку і невиразну.

— Мій подаруночок на день народження! Він дістався мені в мій день народження, мій дорогесенький», — так Ґолум завжди казав сам собі. Проте хтозна, як насправді йому дістався цей подарунок багато століть тому, за давніх часів, коли на світі було багато таких перснів. Можливо, навіть сам Майстер, Володар Перстенів, не зміг би цього пояснити. Спершу Ґолум постійно носив перстень, потім йому набридло і він став тримати його в капшучку на шиї, доки не натер собі садно, а тепер він зазвичай тримав перстень у ямці між камінням на своєму островці й раз у раз навідувався туди, щоб помилуватися ним. І все одно Ґолум часом надівав його — коли ставала геть нестерпною розлука з перснем або коли був дуже-дуже голодним і йому набридала риба. Тоді він скрадався темними переходами, шукаючи ґоблінів, котрі відбилися від своїх. Він міг навіть ризикнути і забрести в місця, де горіли смолоскипи, змушуючи його очі мружитися від пекучого болю, — адже він був тоді у безпеці. О, так, у цілковитій безпеці! Ніхто його не бачив, ніхто не помічав, доки він не стискав пальцями горлянку своїй жертві. Лише кілька годин тому він надівав перстень і впіймав тоді маленьке бешкетне ґоблінення. Як воно пищало! Від нього ще залишилася кісточка чи дві, щоб погризти, але Ґолумові хотілося чогось м'якшого.

— Звіс-сно ж, це цілком безпечно, — просичав він собі під ніс. — Він не бачитиме нас-с, адже так, мій дорогес-сенький? Це яс-сно. Він не бачитиме нас-с, і його пас-скудний кинджальчик не с-стане йому в пригоді, с-саме так.

Ось що крутилось у його мізерних зіпсованих мізках, коли він зненацька ковзнув повз Більбо, вскочив у човника і зник у темряві. Більбо думав, що бачить його востаннє. Проте він трохи зачекав, бо й гадки не мав, як самому знайти вихід.

І раптом він почув пронизливий лемент. У нього аж мороз пішов поза спиною. Це Ґолум лаявся і вив десь у мороці, не дуже далеко, судячи зі звуків. Він був на своєму островці, грібся там і сям, нишпорив і порпався, — та все даремно.

— Де він подівс-ся? Де він подівс-ся? — чув Більбо його скімлення.

— Він загубивс-ся, мій дорогес-сенький, загубивс-ся, загубивс-ся! Хай тобі біс-с, щоб ти скис-с, дорогес-с-сенький мій загубивс-ся!

— У чому річ? — гукнув Більбо. — Що ти загубив?

— Йому не с-слід нас-с питати, — вереснув Ґолум. — Не його це діло, ні-ні, ґолум! Він загубивс-ся, ґолум, ґолум, ґолум!

— Але я теж загубився, — кричав Більбо, — і хочу знайтись. Я ж виграв, і ти обіцяв. Ану ходи сюди! Ходи сюди і виведи мене звідси, а потім шукай собі далі! — Хай яким нещасним здавався Ґолум, у серці Більбо не знаходилося для нього щирого жалю: у нього було відчуття, що те, чого Ґолум так гаряче прагне, ледве чи може бути чимось добрим. — Ходи сюди! — волав ґобіт.

— Ні, ще ні, дорогес-сенький! — квилив Ґолум. — Ми мус-симо ш-шукати його, він загубивс-ся, ґолум.

— Але ж ти не зміг відповісти на моє останнє питання, а до того ж ти обіцяв! — наполягав Більбо.

— Не зміг відповіс-сти! — просичав Ґолум.

І раптом із мороку долинуло різке шипіння:

— Що у нього в киш-ш-шеньці? Хай с-скаже нам. Він мус-сить с-сперш-шу с-сказати!

Наскільки розумів Більбо, в нього не було якихось особливих причин не говорити цього. Та Голум швидше за гобіта второпав, у чому річ, — і це цілком зрозуміло, адже він віками мізкував про одне й те саме і завжди боявся, що це у нього вкрадуть. Однак Більбо дратувало це зволікання. Зрештою, він виграв у гри, досить чесно та зі страшенним ризиком:

— Відгадки загадок не підказують!

— Але ж це нечес-сно, — просичав Голум. — То була не загадка, дорогес-сенький, ні-ні.

— Ну що ж, якщо ми перейшли до звичайних питань, то я спитав перший. Що ти загубив? Відповідай!

— Що в нього в киш-ш-шеньці? — Шипіння ставало дедалі гучнішим і різкішим, і коли Більбо подивився в той бік, звідки воно долинало, то з переляком побачив дві маленькі світляні цяточки, які втупились у нього. Разом із тим як у голові Голума наростала підозра, в його очах розгорялося бліде полум'я.

— Що ти загубив? — наполягав Більбо.

Та враз Голумові очі запалали зеленим вогнем і почали стрімко наближатися. Голум знову сидів у човнику, шалено веслюючи назад, до темного берега, й у його серці нуртувала така лють через втрату й підозру, що ніякий меч його вже не жахав.

Більбо ніяк не міг здогадатися, що так розлютило нещасне створіння, проте він зрозумів, що порозуміння немає і Голум таки збирається його вбити. Тож гобіт саме вчасно розвернувся і кинувся бігти сліпма темним тунелем, яким до того спустився сюди, — бігти, тримаючись біля стіни й намагаючись її лівою рукою.

— Що в нього в киш-шеньці? — почув він іззаду гучне шипіння і сплеск, коли Голум вистрибнув із човника.

«Цікаво, що ж у мене в кишені?» — спитав він сам себе, задихаючись і перечіпаючись біжучи. Він запхав ліву руку до кишені. Перстень був дуже холодний на дотик і тихенько ковзнув на його вказівний палець.

Шипіння чулося за самою його спиною. Більбо враз обернувся і побачив, як по схилу до нього наближаються Голумові очі, схожі на маленькі зелені лампочки. Нажаханий, він рвонув уперед, але раптом перечепився через прискалок і простягся долі, проїхавшись животом по своєму кинджальчику.

Через якусь мить Голум уже був біля нього. Та не встиг Більбо бодай щось зробити — відхекатися, підхопитися на ноги чи змахнути кинджалом, — як Голум промчав поруч, не звернувши на нього жодної уваги та пошепки лаючись на бігу.

Що б це могло означати? Голум бачив у темряві. Більбо, навіть лишившись позаду, помітив, як світяться слабким сяйвом його очі. Гобіт насилу підвівся, видобув із піхов кинджал, який тепер знову слабо світився, а потім дуже обережно пішов услід за Голумом. Нічого іншого йому й не залишалося. Відповзти назад, до Голумового озера, — це не обіцяло нічого доброго. Може, якщо Більбо піде вслід за ним, Голум, навіть не підозрюючи про це, вкаже йому шлях до втечі.

— Хай йому тряс-сця! Хай йому тряс-сця! Хай йому тряс-с-сця! — сичав Голум. — Хай йому тряс-сця, тому Торбину! Яка втрата! Що у нього в киш-шеньці? О, ми здогадаємо-сь, ми здогадаємо-сь, мій дорогес-сенький! Він знайш-ш-шов його, це яс-сно, — мій подаруночок на день народження.

Більбо нашорошив вуха. Нарешті він і сам почав здогадуватися. Він трохи додав ходу, тримаючись на безпечній відстані від Голума, який швидко мчав уперед, крутячи головою на всі боки, але не оглядаючись, — Більбо розумів це за слабкими відсвітами на стінах.

— Мій подаруночок на день народження! Хай йому тряс-сця! Як ми загубили його, мій дорогес-сенький? Звіс-сно, це він. Коли ми вос-стане проходили цією дорогою, коли ми с-скрутили в'язи тому гидкому маленькому пис-скунові... Це він. Хай йому тряс-сця! Він зіс-сковзнув із нашого пальця — і це після вс-сіх отих довгих віків! Він щез, голум!

Раптом Голум сів долі й розридався — той свист і те булькання було моторошно слухати. Більбо зупинився і притиснувся до стіни тунелю. Через деякий час Голум перестав ридати і почав щось бубоніти. Здавалося, він сперечається сам із собою:

— Не годиться-ся вертатис-ся туди і ш-шукати його, ні-ні. Ми не пам'ятаємо вс-сіх міс-сць, куди ми навідувалис-ся. Та це пус-сте. Він у киш-шеньці в Торбина, пас-скудний ниш-ш-шпорка знайш-шов його, це яс-сно.

— Ми здогадуємо-ся, мій дорогес-сенький, лиш-ше здогадуємо-ся. Ми не дізнаємо-ся напевно, доки не розшукаємо пас-скудне с-створіння і не с-стис-семо йому ш-ш-шию. Але ж-ж воно не знає, що вміє робити подаруночок, чи не так? Воно лиш-ше нос-сить його в киш-ш-шеньці. Воно не знає цього і не могло відійти далеко звідс-си. Воно загубилос-ся, пас-скудне с-створіння, яке вс-сюди пхає с-свій ніс-с-с. Воно не знає ш-шляху до виходу. Воно с-само так с-сказало.

— Воно с-само так с-сказало, дійс-сно, але ж-ж воно підс-ступне. Воно не с-сказало розгадки. Воно не с-схотіло с-сказати, що в нього в киш-шеньці. Воно знає. Воно знає ш-шлях с-сюди, воно мус-сить знати і ш-шлях звідс-с-си, це яс-сно. Воно подалос-ся до задніх дверей — до задніх дверей, ос-сь як.

— Тоді гоблінс-си с-схоплять його. Воно не зможе прос-скочити там, дорогес-сенький.

— С-с-с-с, с-с-с, голум! Гоблінс-си! Це яс-сно, але якщо воно поцупило подаруночок, наш-ш дорогес-сенький подаруночок, то він діс-станетьс-ся гоблінс-сам, голум! Вони знайдуть його, вони з'яс-сують, що він уміє робити. Ми більш-ше ніколи не будемо в безпеці, ніколи, голум! Якийс-ся гоблінс-с надіне його і с-стане невидимим. Він залиш-шитьс-ся на с-своєму міс-сці, але ніхто його не побачить. Навіть наш-ші гос-строзорі очі не помітять його, він наблизитьс-ся, крадькома й підс-ступно, і с-схопить нас-с-с, голум, голум!

— Тож кінчаймо наш-шу бес-сиду, дорогес-сенький, і пос-спіш-шаймо. Якщо Торбин подавс-ся тим ш-шляхом, нам с-слід його наздогнати. Руш-шаймо! Вже недалеко. Пос-спіш-ш-шаймо!

Голум рвучко підхопився і почалапав сягнистим кроком далі. Більбо поспішив за ним, так само обережно, як і раніше, хоча тепер він найбільше боявся перечепитися через якийсь прискалок, упасти і наробити шуму. Голова у нього йшла обертом від зажеврої надії та подиву. Виходило, що перстень, який він знайшов, був чарівний: він робив того, хто його надіне, невидимим! Звісно, він уже чув про такі персні у старих-старих казках, але важко було повірити, що йому справді випадково потрапив до рук один із них. Однак саме так і було: Голум, світячи очима, промчав поруч, менш ніж за пару кроків од нього.

Вони все бігли й бігли, Голум лопотів попереду, з сичанням і прокльонами, а Більбо — позаду, так тихо, як може лише гобіт. Незабаром вони дісталися до місця, де, як помітив Більбо, спускаючись униз, відгалужувалися то туди, то сюди бічні проходи. Голум одразу почав їх рахувати:

— Один ліворуч, ос-сь він. Один праворуч, ос-сь він. Два праворуч, ос-сь с-сюди. Два ліворуч, ос-сь туди. — І так далі, і так далі.

Що довше він рахував, то повільніше просувався вперед і вже почав труситись і схлипувати — бо озеро лишалось усе далі й далі позаду і йому ставало страшно. Гобліни могли бути десь поблизу, а він загубив свого персня. Нарешті він зупинився біля низького проламу зліва.

— С-сім праворуч, ос-сь вони. Ш-шість ліворуч, ос-сь вони! — шепотів він. — Це він і є. Звіс-сно ж-ж, це ш-шлях до задніх дверей. Ос-сь прохід!

Він уп'явся у пролам очима і відсахнувся.

— Але ж ми не с-сміємо туди с-сунутис-ся, дорогес-сенький, ні, не с-сміємо. Там гоблінс-си. С-сила-с-силенна гоблінс-сів. Ми чуємо їхній запах. С-с-с-с!

— Що нам робити? Хай йому біс-с, щоб він скис-с! Нам с-слід зачекати тут, дорогес-сенький, трохи зачекати і розгледітис-ся.

Отже, вони застрягли. Голум нарешті вивів Більбо на правильний шлях, але Більбо не міг пройти! Просто тому, що в проході сидів Голум, згорбившись і опустивши голову між колінами, а його очі холодно поблискували, й він поводив ними то в один бік, то у другий.

Більбо відступив од стіни безшумно, як миша, але Голум одразу нашорошив вуха і принохався, а його очі позеленіли. Він засичав тихо, але погрозово. Він не міг бачити гобіта, але був уже наготові, до того ж, окрім зору, в темряві у нього загострилися й інші відчуття: слух і нюх. Він причаївся, припавши пласкими передніми лапами до долівки, витягнувши шию і мало не тицяючись носом у камінь. І хоча він скидався на чорну тінь у відсвіті власних очей, але Більбо побачив чи радше відчув, що він увесь напружився, мов тятива, приготувавшись до стрибка.

Більбо майже перестав дихати і залякнув на місці. Він був у розпачі. Йому треба забиратися геть із цієї страхітливої п'їтьми, доки в нього ще лишаються сили. Треба боротися. Треба проштрикнути підлу тварюку кинджалом, виколоти їй очі, вбити її. Адже вона збиралась убити його! Ні, це нечесно. Зараз він невидимий. А Голум не має меча. До того ж він не погрожував убити Більбо і досі

не намагався цього зробити. А ще він був жалюгідний, самотній, покинутий. Несподіване співчуття, жаль, змішаний зі страхом, переповнив серце Більбо: перед його очима промайнули нескінченні одноманітні дні, без світла і без надії на краще, шорсткий камінь, холодна риба, скрадання і шепотіння. Усі ці образи за одну секунду промайнули в його голові. Він здригнувся. А наступної секунди, ніби зненацька підхоплений якоюсь новою силою та рішучістю, — стрибнув.

Не бозна-який стрибок, якщо міряти людськими мірками, але то був стрибок у темряву. Більбо стрибнув просто через голову Голума, на два метри в довжину, на метр у висоту, — якби він тільки знав, що мало не розбив собі череп об низьке склепіння тунелю!

Голум відкинувся назад і спробував схопити гобіта, коли той пролітав над ним, але спізнився: його передні лапи тільки хапнули повітря, а Більбо, вдало приземлившись на міцні ніжки, помчав бічним тунелем униз. Він не озирався, щоб побачити, що робить Голум. Спершу за його спиною було чути сичання та лайку, а потім усе стихло. І враз долинув моторошний крик, сповнений ненависті й розпачу. Голум був переможений. Він не смів іти далі. Він був знищений: загубив свою здобич і втратив єдину річ, якою дорожив, — свого дорогесенького. Від цього крику в Більбо мало серце не вискочило з грудей, але він біг далі. Тепер уже слабко, ніби луна, але погрозливо ззаду долинали:

— Злодій, злодій, злодій! Торбин! Ненавис-сний, ненавис-сний, ненавис-с-сний довіку!

Потім запала тиша. Та вона теж здавалася Більбо погрозливою. «Якщо гобліни так близько, що він їх почув, — думав він, — тоді вони мають почути його лемент і лайку. Тепер обережно, інакше цей шлях приведе тебе до поганого кінця».

Прохід був низький, а камінь — грубо тесаний. Це не надто перешкоджало гобітові — хіба що тоді, коли він знову і знову перечіпався бідолашними ніжками через капосні каменюки, які стирчали з долівки. «Трохи занизько для гоблінів, принаймні для великих», — думав Більбо, не знаючи, що навіть великі гобліни, гірські орки, пересуваються з величезною швидкістю, зігнувшись у три погібелі й мало не торкаючись руками землі.

Незабаром спуск змінився підйомом, і невдовзі тунель круто пішов угору. Це змусило Більбо сповільнити крок. Але врешті підйом закінчився, тунель повернув і знову пірнув униз, а там, за коротким спуском, Більбо побачив якийсь відблиск, що просочувався з-за наступного рогу. То було не червоне світло, як від вогнища чи ліхтаря, а білясте, яке буває лишень під відкритим небом. І Більбо кинувся бігти.

Він прожогом завернув за останній ріг і несподівано вибіг на освітлений майданчик — після стількох годин у темряві світло тут здавалося сліпучо-яскравим. А насправді це була тільки цівка сонячного проміння, яке пробивалося крізь прочинені двері — великі кам'яні двері.

Більбо закліпав очима і зненацька побачив гоблінів: при повному озброєнні, з оголеними мечами, вони сиділи під самими дверима, втупившись широко розплющеними очима в отвір тунелю, який з'яв перед ними. Гобліни були насторожені, нашорошені, готові на все.

Вони помітили його швидше, ніж він їх. Так, вони помітили його. Чи була то випадковість, чи останній вибрик персня перед тим, як визнати свого нового господаря, але він зник із пальця Більбо. Зі зловтішними криками гобліни кинулися до гобіта.

Напад страху та болю втрати, ніби відлуння Голумового нещастя, вразив Більбо — і, забувши навіть видобути свого кинджала, він опустив руки в кишені. Що це? — перстень був там, у лівій кишені, й сам ковзнув Більбо на палець. Гобліни враз зупинилися. Від гобіта не лишилося й сліду. Він щез. Вони знову закричали, так само голосно, як і перше, але вже не так зловтішно.

— Де він? — репетували вони.

— Шмигонув назад у тунель! — кричали деякі.

— Сюди! — горлали одні.

— Туди! — горлали інші.

— Подивіться за дверима! — гаркнув їхній капітан.

Пролунав свист, забряжчала зброя, загрюкали мечі, гобліни з лайкою та прокльонами забігали вперед і назад, нашттовхуючись один на одного, і неабияк розлютились. Стояв жажливий галас, довкола панували гармидер і веремія.

Більбо страшенно перелякався, та в нього вистачило здорового глузду, аби, зметикувавши, що й до чого, прослизнути за велику діжку, в якій тримали питво для гоблінів-вартових, і завдяки цьому не дати збити себе з ніг, затоптати на смерть чи спіймати навромацки.

«Мені треба добігти до дверей, мені треба добігти до дверей!» — повторював він сам собі, проте минуло чимало часу, перш ніж він ризикнув спробувати це зробити. Усе скидалося на моторошну гру в піжмурки. На майданчику було повно гоблінів, котрі бігали туди-сюди, й бідолашний маленький гобіт вивертався так і сяк: спершу його збив із ніг один Гоблін, не второпавши, на що він налетів, а потім Більбо поліз рачки, дуже вчасно прослизнувши між ногами капітана, схопився на ноги і кинувся до дверей.

Двері й досі були незамкнені, але якийсь гоблін майже причинив їх. Більбо щосили навалився на них, але не міг зрушити двері з місця. Він силкувався протиснутися крізь щілину. Протискувався, протискувався — і застряг! Це було жахливо. Гудзики його курточки зачепилися за одвірок. Йому вже було видно, що діється там, надворі: кілька сходинок збігали до вузької долини між високими горами, з-за хмарки визирнуло сонце і яскраво світило за дверима — проте він не міг крізь них пролізти.

Раптом один гоблін загорлав:

— Біля дверей тінь! Там хтось є!

У Більбо мало серце з грудей не вискочило. Він дико запручався. Гудзики розлетілися навсідч. А Більбо вже вирвався назовні, роздерши курточку й камізельку, і пострибав по сходинках, як цапеня, а приголомшені гобліни тим часом лише визбирували на порозі його гарні мосяжні гудзики.

Звісно, гобліни хутко помчали за ним, гейкаючи та перегукуючись поміж дерев, як на полюванні. Та сонце було їм не до вподоби: від нього в них плуталися ноги і паморочилось у голові. Вони не могли спіймати Більбо, який, із перснем на пальці, мчав швидко та безшумно, весь час пірнаючи в затінок дерев і тримаючись подалі від сонячних прогалин. Тож незабаром гобліни з бурчанням повернули назад, проклинаючи вартових, приставлених до дверей. Більбо втік.

VI. З вогню та в полум'я

Більбо втік від гоблінів, але не знав, куди потрапив. Він загубив каптур, плащ, їжу, поні, гудзики та друзів. Він усе брів і брів, доки сонце почало хилитися на захід — за гори. Їхні тіні впали на стежку перед Більбо, й він озирнувся назад. Тоді подивився вперед і побачив перед собою самі лише кряжі та схили, що спускались у долину, а ще галявини, що подекуди проглядали поміж деревами.

— Матінко моя! — вигукнув він. — Здається, я дістався простісінько на інший бік Імлистих Гір, простісінько на узграниця Загірної Землі! А куди ж, куди ж поділися Гандальф і гноми? Я лише сподіваюся, заради всього святого, що вони не залишилися під владою гоблінів!

Він перебрався через маленький видолинок і побрів далі, схилом донизу, але весь час у його душі зростала дуже незручна думка. Він міркував, чи не слід йому — тепер, коли він має чарівний перстень, — повернутися до страшних-престрашних тунелів і пошукати своїх друзів. Він саме вирішив, що це його обов'язок, що він мусить повернути назад, — і почувався через це страшенно нещасним, — коли почув якісь голоси.

Він зупинився і прислухався. Голоси не були схожі на гоблінські, тож він обережно підкрався ближче. Більбо ступав кам'янистою стежкою, що, звиваючись, збігала вниз, ліворуч була прямовисна скеля, праворуч — схил, а нижче — видолінки, порослі кущами та невисокими деревами. В одному видолинку, попід кущами, хтось розмовляв.

Він підкрався ще ближче і раптом побачив голову в шарлатному каптурі, що визирала з-поміж двох великих каменюк, — то Балін стояв на чатах. Більбо був готовий заплескати в долоні й закричати від радощів, але він цього не зробив. Він усе ще мав на пальці перстень, боячись зустрітися з чимось несподіваним і неприємним, — і побачив, що Балін дивиться просто на нього, але не помічає його.

«Я зроблю їм сюрприз», — подумав Більбо і заповз у кущі на краю видолінки. Гандальф сперечався з гномами. Вони обговорювали все, що трапилося з ними в тунелях, і обмірковували, що їм тепер робити. Гноми були незадоволені, а Гандальф казав, що неможливо продовжувати подорож, покинувши пана Торбина в лапах у гоблінів, навіть не спробувавши з'ясувати, живий він чи мертвий, і не доклавши зусиль, аби визволити його.

— Зрештою, він мій друг, — казав чарівник, — і непоганий хлопчина. Я почуваюся відповідальним за нього. Я здаюся на милість неба, що ми не втратили його назавжди.

Гноми обурювалися, навіщо взагалі було брати його в дорогу, чому він не пристав до них, своїх друзів, і не йшов із ними разом і чому чарівник не обрав когось тямущішого.

— Досі від нього було більше клопоту, ніж користі, — казав один. — Якщо нам доведеться тепер повернутись у ті бридкі тунелі, щоб шукати його, то хай йому морока, ось що я скажу.

Гандальф розгнівався:

— Я взяв його в дорогу, а я не беру з собою непотребу. Або ви допомагаєте мені шукати його, або я йду геть і залишаю вас тут виплутуватися, як самі знаєте. Якщо ми тільки знайдемо його, ви ще подякуєте мені. Чому ж ти впустив його і вирішив утікати, Дорі?

— І ви впустили б його, — відповів Дорі, — якби Гоблін зненацька схопив вас у темряві ззаду за гомілку, підставив вам ніжку і копнув під зад!

— Тоді чому ж ти не підібрав його?

— О, сили небесні! Ви ще питаєте! Гобліни бились і кусались у темряві, всі попадали на купу і товкли один одного! Ви мало не зітнули мені голову вашим Гламдрінгом, а Торін штрикав туди-сюди Оркрістом. Раптом ви встругнули один із ваших сліпучих спалахів і ми побачили, як гобліни з вереском дременули назад. Ви закричали: «Усі за мною!» — і всі мали бігти за вами. Тобто ми думали, що всі. Як ви самі чудово знаєте, перераховувати тоді не було часу — доки ми не прорвалися повз прибрамну варту, проскочили нижні двері й абияк скотилися сюди. І ось ми тут — без зломщика, хай йому всячина!

— А ось і зломщик! — вигукнув Більбо, виступивши на середину і знявши перстень.

Матінко моя, як вони підскочили! А потім закричали від несподіванки та захвату! Гандальф був вражений так само, як і решта, але, мабуть, більш задоволений. Він покликав Баліна і висловив йому все, що думає про дозорців, котрі пропускають сторонніх, не попередивши товаришів. Безперечно, після цього випадку репутація Більбо в очах гномів неабияк зросла. Якщо вони ще мали сумніви, чи справді він першокласний зломщик, як запевняв Гандальф, то тепер уже не сумнівалися. Балін був спантеличений найбільше, але всі вихваляли дуже спритний маневр.

Більбо і сам був такий потішений їхньою похвалою, що лише підсміювався подумки й нічого не казав про перстень. А коли вони розпитували, як йому це вдалося, відповідав:

— О, просто підкрався, ви ж знаєте, як — дуже тихо та обережно.

— Що ж, досі навіть миші не вдавалося «тихо та обережно» прошмигнути в мене під носом, — сказав Балін, — і я знімаю перед тобою каптур.

Що він і зробив.

— Балін, до ваших послуг, — промовив він.

— Пан Торбин, ваш відданий слуга, — відказав Більбо.

Потім їм захотілося дізнатися про його пригоди після того, як вони його загубили, й він усівся долі та все їм розповів — за винятком того, як знайшов перстень («не зараз», — подумав він). Особливо вони зацікавилися змаганням загадок і жажнулися, сповнені співчуття, коли він описав Голума.

— І тоді я не зміг вигадати жодного іншого питання, сидячи поруч нього, — закінчив Більбо, — тож я запитав: «Що у мене в кишені?». А він не зміг відгадати з трьох спроб. І я сказав: «Як щодо твоєї обіцянки? Покажи мені вихід!» Але він хотів убити мене, я кинувся бігти, перечепився й упав, а він не помітив мене в темряві. Тоді я пішов за ним — на голос, бо він розмовляв сам із собою. Він думав, що я й без нього знаю шлях нагору, тож попрямував туди. А тоді сів при виході, і я не міг пробратися повз нього. Тож я перестрибнув через Голума і кинувся навтьоки.

— А як щодо вартових? — запитали гноми. — Хіба їх не було?

— О, так! Були, ще й чимало, але я вивернувся. Я застряг у дверях, які були ледь прочинені, й погубив мало не всі гудзики, — сказав він сумно, поглянувши на свій подертий одяг. — Але я щасливо протиснувся крізь щілину в дверях — І ось я тут.

Гноми подивилися на нього зі ще більшою повагою, коли він розповів про те, як перестрибнув через Голума, вивернувся від варті і протиснувся крізь двері, — розповів так, ніби це не було особливо складно, ані особливо страшно.

— А що я вам казав? — засміявся Гандальф. — Що в пані Торбині закладено набагато більше, ніж ви здогадуєтеся.

При цьому він якось дивно подивився на Більбо з-під кошлатих брів, і у гобіта промайнула підозра, що Гандальф здогадався про те, що він пропустив у своїй розповіді.

У Більбо й самого виникли деякі питання, бо якщо Гандальф щойно пояснив усе гномам, то він, Більбо, цього не чув. Йому кортіло дізнатись, як чарівник знову прийшов їм на допомогу і де всі вони були дотепер.

Правду кажучи, чарівник ніколи не проминав нагоди вкотре показати свою премудрість, тож тепер він розповів Більбо, що і він, і Елронд чудово знали про злих гоблінів, котрі живуть у цій частині гір. Але головна гоблінська брама раніше виходила на зручнішу дорогу і вони часто ловили мандрівників, котрі зупинялися біля брами на ночівлю. Очевидно, люди перестали ходити тим шляхом і гоблінам довелося прорити інший вхід — у кінці стежки, яку обрали гноми, — це трапилося зовсім нещодавно, бо досі ця стежка вважалася цілком безпечною.

— Побачимо, чи не вдасться мені запросити більш-менш пристойного велетня, щоб завалити вхід камінням, — сказав Гандальф, — інакше незабаром узагалі не можна буде перейти через гори.

Щойно Гандальф почув був крик Більбо, він уже збагнув, що трапилося. Спалахом своєї патериці він повбивав гоблінів, котрі напали на нього, і прослизнув крізь щілину в останній момент перед тим, як вона з виляском зімкнулася. Він ішов назирці за погоничами та полоненими аж до великої зали, а там сів долі в темному куточку і сотворив найсильніші чари, на які лише був здатен.

— То була дуже делікатна робота, — сказав він. — Усе висіло на волосинці!

Та, звісно, Гандальф був блискуче вишколений у чаклуванні з допомогою вогню і світла (навіть гобіт, якщо ви пригадуєте, не міг забути чарівних феєрверків на літневих вечірках у Старого Тука). Решту ви вже знаєте — за винятком того, що Гандальф знав про існування задніх дверей, як гобліни називали нижню браму, де Більбо загубив гудзики. Властиво, ті двері були відомі всім, обізнаним із цією частиною гір, і тому чарівник, тримаючись найглухіших тунелів, постійно час вів гномів у правильному напрямі.

— Вони зробили браму багато століть тому, — продовжував він.

— Почасти — як лаз, на випадок утечі, почасти — як вихід на той бік гір, у землі, куди вони й досі

навідуються вночі й коять там багато лиха. Вони постійно стережуть її, і нікому поки що не вдалося завалити її камінням. А тепер вони стерегтимуть її вдвічі пильніше! — розсміявся Гандальф.

Усі теж розсміялися. Зрештою, хоч вони й зазнали великих втрат, але при тому вбили Верховного Гобліна, а також багатьох його вояків, а самі всі до одного втекли, тож можна сказати, що дотепер усе складалося для них якнайкраще.

Проте чарівник повернув їх до реальності.

— Що ж, ми трохи відпочили, а тепер мусимо рушати далі, — сказав він. — Уночі за нами навздогін вирушать сотні гоблінів, а тіні вже подовжилися. Вони можуть винюхати наші сліди через багато годин після того, як ми пройдемо. Перед смерком нам треба відійти на декілька миль. Якщо небо не захмариться, буде видно серпик місяця, і це нам на руку. Не те щоб гобліни надто боялися місяця, але він хоч трохи освітить нам путь.

— О, так! — промовив він у відповідь на нові питання гобіта. — У гоблінських тунелях ти втратив відчуття часу. Сьогодні вівторок, а в полон ми потрапили в понеділок уночі або ж у вівторок уранці. Ми здолали багато миль під землею, пройшли крізь самісіньке серце гір і тепер опинилися на іншому боці — тобто неабияк зрізали шлях. Але ми вийшли не там, де планували, — набагато північніше, і тепер попереду — не вельми привітний край. І ми все ще досить високо в горах. Уперед!

— Я страшенно зголоднів, — простогнав Більбо, який раптом усвідомив, що нічого не їв од передпередучорашнього вечора.

Лишень подумайте, що це значить для гобіта! Тепер, коли збудження минуло, він відчув, що його шлунок геть порожній, а ноги — тремтять.

— Нічим не можу допомогти, — сказав Гандальф, — якщо ти тільки не хочеш повернутися назад і чемно попросити гоблінів віддати тобі твого поні та припаси.

— Ні, красно дякую! — скрикнув Більбо.

— Що ж, гаразд, тоді нам треба тугіше затягти пояси і чвалати далі — інакше з нас приготують вечерю, а це набагато гірше, ніж не повечеряти самим.

Дорогою Більбо зиркав на всі боки в пошуках чогось їстівного, — та ожина ще тільки цвіла і, звісно ж, не було ні горіхів, ані навіть ягід глоду. Він пожував шавлю, напився води з маленького гірського струмочка, що перетинав стежку, і з'їв три сунічки, які знайшов на його бережку, — але цього було замало.

Вони йшли і йшли. Стежка, раніше ледве помітна, тепер зовсім зникла. Кущі, висока трава поміж валунами, латки обципаного кроликами дерну, чебрець і шавлія, майоран і скельна шипшина — все це зникло, і вони опинилися на вершечку широкого крутого схилу, всіяного камінням — рештками гірського обвалу. Коли вони почали спускатися донизу, під їхніми ногами стали осипатися дрібні камінці та ринь. Потому вниз заторохтіли більші уламки скель, тягнучи за собою каміння нижче по схилу, а потім із гуркотом зрушили з місця й загупали великі брили, підіймаючи стовпи пилу. Невдовзі весь схил вище та нижче від них, здавалося, заворушився, і їх усіх гамузом понесло вниз, у страшній веремії битого каміння, де все котилося, торохтіло та грюкало.

Їх урятували дерева. Зсув приволік мандрівників до жменьки сосон, які росли на кручі, що спадала просто в дрімучі долинні ліси. Хтось зачепився за стовбур і видряпався на нижні гілки, ще хтось (як от маленький гобіт) заповз за дерево, щоб захиститися від шаленої атаки скель. Незабаром небезпека минула, зсув припинився і було чути лише слабе гуркотіння, коли найбільші зі зрушених каменів перекочувались і підстрибували серед папороті й соснового коріння далеко внизу.

— Що ж, це трохи просунуло нас уперед, — промовив Гандальф, — і навіть гоблінам, котрі вистежують нас, буде нелегко безшумно спуститись униз.

— Так-так! — пробурчав Бомбур. — Але їм буде нескладно скидати каміння нам на голову.

Гноми (та Більбо) почувалися геть нещасними і лише потирали синці й подряпини.

— Дурниці! Зараз нам треба завернути вбік від осипу. Поспішаймо! Погляньте на небо!

Сонце давно зайшло за гори. Навколо вже згустилися тіні, хоча крізь гілля дерев удалині та понад чорними верхівками тих, що росли нижче, ще було видно сутінкове світло на дальніх рівнинах. Тепер усі намагалися якомога швидше шкандибати серед соснового бору похилою стежкою, що вела їх просто на південь. Часом вони продиралися крізь величезні зарості папороті, чиє широке листя накривало гобіта з головою, часом тихесенько ступали по хвойному килимку, — і невпинно лісовий морок густішав і густішав, а лісова тиша — глибшала і глибшала. Того вечора не було ані

найменшого вітерця, який міг би принести до лісу подих моря.

— Довго нам іще йти? — спитав Більбо, коли стало так темно, що він уже бачив тільки Торінову бороду, яка колихалася поруч, і так тихо, що дихання гномів здавалося йому гучним шумом. — У мене всі пальці на ногах у синцях, ноги болять, а живіт теліпається, як порожня торба.

— Ще трохи, — відповів Гандальф.

Здавалося, минула ціла вічність, аж раптом вони вийшли на галявину. Місяць уже зійшов і світив просто над нею. Усім чомусь спало на думку, що це недобре місце, хоча нічого поганого вони не помітили.

Зненацька звідкілясь ізнизу долинуло виття, довге моторошне виття. У відповідь хтось завив десь праворуч, набагато ближче до них, потім іще раз — ліворуч, теж не дуже далеко. То вовки вили на місяць, вовки збирались у зграю!

Поблизу нори пана Торбина вовки не водились, але цей звук був йому відомий. Вовче виття досить часто описували в казках, а один із його старших кузенів (по туківській лінії), котрий був великим мандрівником, не раз вив по-вовчому, щоб його налякати. Але почути вовків у лісі, під місяцем — це було для Більбо вже занадто! Навіть чарівні персні не дуже захищають од вовків — особливо від злих зграй, які живуть біля гір, де кишать гобліни, за межею Дикого Краю, на узग्रаниччі всього незнаного. Нюх у цих вовків іще тонший, аніж у гоблінів, і їм не треба бачити свою жертву, щоб упіймати її!

— Що ж робити? Що ж робити? — бідкався Більбо. — 3 лап гоблінів — вовкам у зуби! — раптом зронив він, і це стало прислів'ям, хоча сьогодні ми кажемо в подібних прикрих ситуаціях — «із вогню та в полум'я».

— На дерева, хутко! — закричав Гандальф, і вони кинулися до дерев на краю галявини, вибираючи ті, чиї гілки росли досить низько або ж були такі гнучкі, що їх можна було нахилити. Як ви здогадуєтеся, вони миттю познаходили такі дерева і повидиралися на них так високо, як їх тільки могли витримати гілки. Ви б посміялися (з безпечної відстані), якби побачили, як гноми з обвислими бородами сидять на деревах, ніби статечні дідугани, котрі з'їхали з глузду і граються у хлопчиків. Філі та Кілі влаштувалися на вершечку високої модрини, що нагадувала велетенську різдвяну ялинку. Дорі, Норі, Орі, Оїн і Глоїн розташувалися зручніше — на крилатій сосні, гілки якої стирчали навсбіч через рівні проміжки, ніби шпиці колеса. Біфур, Бофур, Бомбур і Торін сиділи на іншій сосні. Двалін і Балін видерлися на високу струнку ялину з рідкими гілками і намагались умотитися на її кучерявому вершечку. Гандальф, який був набагато вищий за інших, знайшов дерево, на яке ніхто з них не зміг би залізти, — величезну сосну, що росла на самому краю галявини. Він увесь заховався за гіллям, лишень було видно, як його очі поблискують у місячному сяйві, коли він звідти визирав.

А Більбо? Він не зміг видряпатися на жодне дерево і лише метався від стовбура до стовбура, мов зацькований хортами кролик, який загубив свою нірку.

— Ти знову покинув зломщика напризволяще! — звернувся Норі до Дорі, поглянувши вниз.

— Я не можу постійно носити зломщиків у себе на спині, — відповів Дорі, — то по тунелях, то по деревах! Хто я, по-твоєму? Носій?

— Його з'їдять, якщо ми не втрутимось, — озвався Торін, бо виття тепер чулося звідусіль, усе ближче і ближче. — Дорі! — покликав він, бо Дорі сидів найнижче і на найзручнішому дереві. — Швиденько подай панові Торбіну руку!

Дорі був справді шляхетний гном, незважаючи на те, що постійно бурчав. Бідолашний Більбо не міг дотягнутися до його долоні навіть тоді, коли той спустився на найнижчу гілку і якнайдалі простягнув руку. Тож Дорі тоді просто зііз із дерева і допоміг Більбо видряпатися собі на спину.

Саме цієї миті вовки, виючи, рясую вибігли на галявину. І зненацька в наших мандрівників уп'ялися сотні вовчих очей. Однак Дорі не кинув Більбо. Він почекав, доки гобіт перебереться з його плечей на гілку, а потім сам заплигнув на дерево. І дуже вчасно! Вовк хапнув його за плащ, коли він підтягувався на руках, і мало його не стягнув. Через хвилину вже ціла зграя дзявкотіла круг дерева і стрибала на стовбур, світячи очима і звісивши набік язика.

Але навіть дикі варґи (бо так звалися злі вовки Дикого Краю) не вміють лазити по деревах. На деякий час мандрівники опинились у безпеці. На щастя, погода була тепла та безвітряна. Довго сидіти на деревах не дуже зручно за будь-яких обставин, але на холодному вітрі, в оточенні вовків, які чигають на тебе внизу, це перетворюється на цілковиту халепу.

Напевно, ця облямована деревами галявина була місцем вовчих збіговищ. Вовків прибувало все більше й більше. Вони залишили вартових під деревом, на якому сиділи Дорі та Більбо, а потім, принюючись, обнищпорили все довкола, доки не виявили за запахом усі дерева, на яких хтось був. До цих дерев вони теж приставили варту, а решта вовків (здавалося, їх було кількасот) розбрелась і посідала на галявині великим колом, усередині ж цього кола всівся великий сірий вовчисько. Він звернувся до них моторошною мовою варгів. Гандальф розумів її. Більбо — ні, але звучала вона для нього страхотливо, ніби йшлося тільки про всілякі звірства і паскудства, — зрештою, так воно й було. Час від часу варги хором відповідали своєму сірому вожакові, й від їхнього моторошного гвалту гобіт мало не падав із сосни.

Я розповім вам, що почув Гандальф і чого не зрозумів Більбо. Варги та гобліни часто допомагають одні одним у лихих справах. Гобліни зазвичай не ризикують далеко відходити від своїх гір, — хіба що тоді, коли їх звіди витісняють і їм треба шукати нової домівки або коли вони вирушають на війну (радію, що цього вже давно не траплялось). Але за тих давніх часів вони не раз влаштовували набіги, здебільшого заради їжі та рабів, котрі б на них працювали. Тоді вони часто зверталися по допомогу до варгів і ділилися з ними награбованим. Часом гобліни їздили на вовках верхи — як люди на конях. А зараз складалося враження, що саме цієї ночі готується великий гоблінський набіг. Варги прийшли зустріти гоблінів, а ті запізнювалися. Причиною, без сумніву, була смерть Верховного Гобліна й увесь той переполох, що його викликали гноми, Більбо та чарівник, котрого гобліни, можливо, й досі вистежували.

Попри всі небезпеки, які чигають на людей у тих віддалених землях, деякі сміливці останнім часом почали повертатися сюди з Півдня, валити дерева, будувати для себе оселі посеред доволі привітних лісів у долинах і по берегах річок. Цих людей назбиралось уже багато, і були вони хоробрі та добре озброєні, тож навіть варги не наважувалися нападати на них, коли вони були не самі чи серед білого дня. Але тепер варги задумали за допомогою гоблінів пробратись уночі в деякі найближчі до гір селища. Якби їхній план було виконано, до ранку там не залишилося б нікого живого: всіх було б перебито, крім жменьки тих, кого вовки передали б гоблінам, а ті зробили б їх в'язнями у своїх печерах.

Цю розмову було страшно слухати не лише через лихо, яке мало спіткати відважних лісорубів, їхніх дружин і дітей, а й через небезпеку, яка загрожувала зараз Гандальфові та його друзям. Варги були розлучені та спантеличені тим, що їх викрили тут — на місці їхніх збіговищ. Вони думали, що це друзі лісорубів, котрі прийшли сюди шпигувати за ними, варгами, і вони рознесуть вісті про вовчі плани по долинах, і тоді гоблінам та варгам доведеться витримати жахливу битву — замість того щоб пожертви беззахисних людей, зненацька напавши на них серед ночі, чи захопити їх у полон. Тож варги не мали наміру забратися геть і дозволити мандрівникам, котрі сиділи на деревах, утекти, — принаймні до ранку. Вони говорили поміж собою, що гоблінські вояки вже давно мали спуститися з гір, — а гобліни вміють лазити по деревах і валити їх.

Тепер ви розумієте, чому Гандальф, слухаючи вовче гарчання та дзявкотіння, страшенно перелякався, хоч і був чарівником, і збагнув, що він та його супутники втрапили у препаскудну халепу і ще не відомо, чи вдасться їм урятуватися. Та все одно він не збирався кидати друзів напризволяще, хоча й не міг багато вдіяти, стирчачи на високій сосні, яку знизу оточили вовки. Він нарвав на ближніх гілках величезних соснових шишок. Тоді підпалив одну своєю патерицею — вона спалахнула яскравим блакитним вогнем — і зі свистом жбурнув поміж вовків. Шишка влучила одному з них у спину, його кудлата шкура тут же зайнялась, і він зі страшенним дзявкотом заметався туди-сюди. Тоді шишки полетіли одна за одною, — яка горіла блакитним вогнем, яка — червоним, яка — зеленим. Вони вибухали на землі посеред вовчого кола і розліталися барвистими іскрами та клубами диму. Одна особливо велика шишка вдарила вовка-вожака по носі, й він підскачав на три метри в повітря, а тоді кинувся бігати по колу, кусаючи інших вовків од люті та страху.

Гноми та Більбо були в захваті й радісно репетували. На шал, який охопив вовків, страшно було дивитись, і галас, який вони зчинили, наповнив увесь ліс. Вовки завжди бояться вогню, а цей вогонь був іще й надприродним, а тому особливо страшним. Коли іскра потрапляла їм на шкуру, то впивалась у неї та пропалювала її наскрізь, і якщо вовк не починав швидко качатися по землі, то його миттю охоплювало полум'я. Дуже скоро вовки вже викачувалися по всій галявині, щоби загасити іскри в себе на спинах, а ті, в кого вже зайнялася шерсть, гасали колами, виючи та підпалюючи інших, доки їхні колишні приятелі прогнали їх і вони помчали вниз по схилах, скиглячи та скімлячи, в пошуках води.

— Що за гармидер у лісі цієї ночі? — здивувався Повелитель орлів. Він сидів, увесь чорний у місячному сяйві, на вершечку самотнього бескиду на східному схилі гір. — Я чую вовчі голоси! Чи не гобліни, бува, бешкетують у лісах?

Він знявся в повітря, і негайно два його охоронці, які сиділи на скелях обабіч, злетіли вслід за ним. Вони закружляли в небі й побачили кільце варгів — крихітну плямку далеко-далеко внизу. Але орли

мають гострий зір і можуть бачити маленькі речі з великої відстані. Повелитель орлів Імлистих Гір міг дивитися на сонце не мружачись і навіть при місячному сяйві помічав кролика із захмарної висоти. І хоча йому, щоправда, не було видно тих, хто сидів на деревах, однак він міг розібрати, що там, далеко внизу, метушаться вовки, міг бачити крихітні спалахи вогню і чути виття й дзявкотіння, що приглушено долиняло звідти. Також він бачив відблиски місяця на списках і шоломах гоблінів, адже довгі лави озлобленого воїнства саме крадь-кома спускалися гірськими схилами від своєї брами і занурювались у ліс.

Орлів не назвеш добрими. Деякі з них — боязкі та жорстокі. Але орли зі стародавнього племені північних гір були найславніші з усіх птахів — горді, сильні та шляхетні. Вони не любили гоблінів і не боялися їх. Коли вони взагалі звертали на них увагу (це траплялося рідко, бо орли не їли цих створінь), то налітали на них і відганяли, під гоблінський вереск, назад до печер, не даючи чинити ніяких паскудств. Гобліни ненавиділи орлів і боялися їх, проте не могли долізти до їхніх підмарних гнізд чи прогнати їх із гір.

Тієї ночі Повелителеві орлів допікала цікавість йому кортіло знати, що коїться внизу. Тож він скликав силу-силенну орлів і вони всі разом злетіли з гір та, повільно кружляючи, стали спускатися все нижче й нижче — до вовчого кільця, де мала відбутися зустріч вовків із гоблінами.

І це було зроблено дуже доречно! Там, унизу, коїлося щось жакливе. Вовки, охоплені полум'ям, повтікали до лісу й підпалили його в кількох місцях. Була середина літа, і тут, на східному схилі гір, майже не випадало дощів. Пожовкла папороть, опале гілляччя, купи глици, сухі дерева — все це швидко запалало. Скрізь довкола галявини варгів стрибали язики полум'я. Та вовки-вартові не відступали від дерев. Оскажені та розлючені, вони стрибали і вили довкола стовбурів, а ще проклинали гномів своєю страхітливою мовою, виваливши язики та світлячи очима — червоними і лютими, як саме полум'я.

І раптом із криками надбігли гобліни. Вони думали, що тут точиться бій із лісорубами, але невдовзі второпали, що трапилося насправді. Деякі з них просто посідали долі й розреготались. Інші замахали списками і загрюкали ратищами об щити. Гобліни не бояться вогню, і незабаром у них виник план, який здався їм самим напрочуд дотепним.

Одні з них зігнали всіх вовків у зграю. Другі наклали довкола стовбурів папороті й хмизу. Інші кинулися навсібіч, затоптуючи і прибиваючи полум'я, прибиваючи і затоптуючи, доки воно не згасло, — проте вони не загасили вогню під деревами, на яких сиділи гноми. Натомість підкинули туди сухого листя, гілляччя та папороті. Скоро вони оточили гномів кільцем диму і полум'я — кільцем, якому вони не давали поширюватись, але воно поволі стискалося, доки язики вогню почали лизати паливо, накидане під деревами. Дим роз'їдав Більбо очі, він відчував жар полум'я і бачив крізь димову завісу гоблінів, котрі пританцьовували довкола, ніби водячи хоровод круг літнього вогнища. На значній відстані за кільцем вояків, котрі танцювали зі списками та сокирами, стояли вовки, спостерігаючи і вичікуючи.

Більбо почув, як гобліни затягли моторошну пісню:

П'ятнадцять пташок на п'ятьох ялинах, віє вогнем біля пер пташиних! Та крил у кумедних пташок нема! О, що ж ми зробимо з ними всіма? Зваримо їх, на рожен насобачимо, спряжимо їх і з'їмо їх гарячими?

Потім гобліни перестали співати і загорлали:

— Летіть, пташечки! Летіть, якщо можете! Спускайтесь донизу, пташечки, а інакше засмажитесь у ваших гніздечках! Щебечіть, щебечіть, пташечки! Чого ж ви не щебечете?

— Забирайтеся геть, хлопчиська! — закричав у відповідь Гандальф. — Ще не час мостити гнізда. А неслухняних хлопчисьок, котрі бавляться з вогнем, жде покарання!

Він прокричав це, щоби розлютити їх і показати, що він їх не боїться, — та він, звісно ж, боявся, хоч і був чарівником. Проте вони не звернули на нього уваги і співали далі:

Шквар, шквар дерева й чагар! Під тріскіт кори смолоскипом гори, щоб весь час для нас цю ніч племін не гас, Я-гей! Смали їх і смаж, печи їх і прях! Хай палить їм бороду, нанісши смороду, хай очі їм склить і розтріскує шкіру, щоб кісткам почорніти і витекти жиру, — хай під небом палає згорить до тла! Смерть гномам прийшла, щоб весь час для нас цю ніч племін не гас, Я-гей! Я-гой! Я-гой!

І разом із їхнім «Я-гой!» полум'я підбралося до Гандальфового дерева. А наступної миті перескочило на інші. Зайнялася кора, затріщали нижні гілки.

Тоді Гандальф видерся на вершечок своєї сосни. І щойно він приготувався стрибнути з висоти просто на списи гоблінів, як із його патериці вирвався подібний до блискавки сліпучий спалах. Там би йому й кінець, хоча він, мабуть, убив би багатьох ворогів, упавши їм на голови як грим серед

ясного неба. Але він так і не стрибнув.

Саме тієї миті Повелитель орлів каменем кинувся вниз, схопив його в кігті й шугнув у небо.

Гобліни завили від люті й несподіванки. Гандальф щось сказав Повелителеві орлів, і той голосно закричав. Тоді великі птахи, які його супроводжували, метнулися донизу, ніби велетенські чорні тіні. Вовки заскавучали і заскреготіли зубами, гобліни несамовито залементували і затупотіли ногами, марно жбурляючи в небо свої важкі списи. На них налітали орли — темний натиск їхніх замашних крил валив гоблінів на землю чи гнав геть, орлячі кігті роздирали їм обличчя. Деякі птахи полетіли до дерев і похапали гномів, котрі вже повидряпувалися так високо, що далі нікуди.

Бідолашного маленького Більбо мало знову не покинули самого! Йому ледве вдалось ухопитися за ногу Дорі, коли того останнім підібрав орел, — і вони разом піднялись у повітря над усім отим розрухом і пожарищем. Більбо теліпався в повітрі, ледь не обриваючи рук.

Тепер, далеко внизу, гобліни та вовки розсіялися по всьому лісі. Кілька орлів іще кружляли й ширяли над полем битви. Полум'я навколо дерев зненацька підскочило до найвищих гілок. Вони з тріскотом запалали. Знявся раптовий шквал іскор і диму. Більбо втік саме вчасно!

Невдовзі вогні пожарища внизу — червоне мерехтіння на чорній землі — пригасли, а гноми та Більбо були високо в небі, підіймаючись дедалі вище широкими розгонистими колами. Більбо ніколи не забути, як він летів тоді, вчепившись у щиколотки Дорі. Він стогнав: «Мої руки, мої руки!» — а Дорі квилів: «Мої бідні ноги, мої бідні ноги!»

Найвідповідальнішої миті у Більбо запаморочилася від висоти голова. Зазвичай його нудило, коли він дивився вниз навіть із невисокої кручі, йому не подобалися драбини, не кажучи вже про дерева (адже досі йому не доводилось утікати від вовків). Тож ви можете собі уявити, як у нього макітрилось у голові тепер, коли він дивився вниз і бачив поміж пальцями своїх розбовтаних ніг темні простори, поцятковані тут і там — на скелястих уступах і на рівнинних потоках — місячним саявом.

Бліді гірські шпилі поближчали, освітлені місяцем зубці скель стриміли з чорної сутіні. Було дуже холодно, — дарма що стояло літо. Більбо заплющив очі й прикинув, чи зможе витримати так іще хоч трохи. Тоді уявив, що з ним трапиться, якщо він не витримає. Йому стало млосно.

Політ закінчився для нього саме вчасно — якраз тоді, коли його пальці розімкнулися. Важко дихаючи, він випустив щиколотки Дорі й упав на грубий настил орлиного гнізда. Він лежав там без жодного звуку, а в його думках змішалися несподівана радість порятунку від вогню і страх скотитися з цього вузького майданчика в густу сутінь, яка підступала до нього зусібіч. У нього справді неабияк паморочилось у голові після моторошних пригод останніх трьох днів, та ще й від голоду, — і несподівано для самого себе він проказав уголос:

— Тепер я знаю, що відчуває шматок копченої свинячої грудинки, коли його зненацька підхоплять виделкою з пательні й відправлять назад на полицю!

— А от і ні! — почув він відповідь Дорі. — Бо свиняча грудинка знає, що рано чи пізно знов опиниться на пательні, а ми, будемо сподіватися, — ні. Та й орли — не виделки!

— О, ні! Зовсім не лелеки — я хотів сказати «виделки», — промовив Більбо, всідаючись і занепокоєно поглядаючи на орла, який примостився поруч.

Гобіт ламав голову, чи не сказав він іще якоїсь дурниці й чи не видались орлові його слова грубими. Не слід бути нетактовним із орлом, якщо ви завбільшки лише з гобіта і потрапили вночі до орлячого гнізда!

Та орел тільки гострив дзьоба об камінь і перебирав на собі пір'я, не звертаючи на Більбо уваги.

Незабаром підлетів іще один орел.

— Повелитель орлів наказує тобі принести полонених на Великий Уступ, — прокричав він і полетів геть.

Перший орел схопив Дорі в кігті й поніс його в ніч, лишивши Більбо зовсім самого. Ледве гобіт устиг замислитись, що орел-посланець мав на увазі під «полоненими» і чи не розірвуть його орли на вечерю, мов кролика, — як настала його черга.

Орел повернувся, підчепив його кігтями за курточку і шугнув у повітря. Цього разу Більбо летів недалеко. Невдовзі він приземлився, тремтячи від страху, на широкий скелястий уступ на гірському схилі. Не було жодної стежки, щоби дістатися туди, — лише повітрям, і жодної стежки, щоби

вибратися звідти, — лише перестрибнувши через прірву. Там Більбо побачив своїх супутників, котрі сиділи, притулившись спинами до скелі. Повелитель орлів також був там і розмовляв із Гандальфом.

Виходило, що Більбо таки ніхто не збирався їсти. Чарівник і Орел-повелитель, судячи з усього, були знайомі й навіть перебували у дружніх стосунках. Насправді Гандальф, який часто бував тут, у горах, одного разу зробив орлам послугу, вилікувавши їхнього Повелителя від рани, завданої стрілою. Тож ви й самі бачите, що «полонені» означало тільки «полонені, визволені від гоблінів», а не «в'язні орлів». Зі слів Гандальфа Більбо зрозумів, що вони нарешті збираються серйозно і надовго забратися зі страхітливих гір. Гандальф обговорював із Верховним орлом плани, як перенести гномів, його самого та Більбо далеко вглиб рівнин, які їм належало перетнути.

Проте Повелитель орлів не хотів доправляти їх туди, де поблизу живуть люди.

— Вони стрілятимуть у нас зі своїх великих тисових луків, — сказав він, — бо подумують, що ми прилетіли по їхніх овець. Хоча іншим разом вони таки матимуть рацію... Ні! Ми раді видурити в гоблінів їхню забавку та раді віддячити особисто вам, але не ризикуватимемо життям заради гномів десь на південних рівнинах.

— Що ж, гаразд, — відказав Гандальф. — Перенесіть нас туди і так далеко, як вам завгодно! Ми все одно глибоко вам зобов'язані. А наразі ми помираємо від голоду.

— Я вже майже вмер, — пропищав Більбо слабеньким голоском, але його ніхто не почув.

— Цьому лиху можна зарадити, — сказав Повелитель орлів.

Трохи пізніше ви могли би побачити на скелястому уступі яскраве вогнище, а навколо нього фігурки гномів, котрі готували щось, від чого йшов апетитний запах смаженини. Орли принесли сухе гілляччя на паливо, а ще — кроликів, зайців і ягня. Гноми керували всіма приготуваннями. Більбо був заслабким, аби допомагати, а крім того, не надто досвідченим у білуванні кролів і нарізанні м'яса, звикнувши діставати його в різника вже розібраним і готовим до приготування. Гандальф також приліг, зробивши свою справу — тобто розпаливши вогнище, бо ж Оїн і Глоїн погубили скриньки з трутом і кресалом. (Гноми ще й досі не призвичаїлися до сірників.)

Так закінчилися пригоди в Імлистих Горах. Незабаром шлунок Більбо знову відчув приємну важкість, а сам Більбо — що його хилить на сон від такого задоволення, хоча насправді він віддав би перевагу булці з маслом, а не шматкам м'яса, підсмаженим на шпичках. Він заснув, скрутившись калачиком на твердій скелі, — заснув міцніше, ніж на перині вдома, у своїй маленькій нірці. Але цілу ніч йому снівся рідний дім, і він блукав уві сні по всіх своїх кімнатах, шукаючи щось, чого ніяк не міг ані знайти, ані пригадати, на що воно схоже.

VII. Чудернацька оселя

Наступного ранку Більбо прокинувся разом із першими променями сонця. Він підхопився, щоб подивитися, котра година, і поставити на вогонь чайник, — але виявив, що він зовсім не вдома. Тож він сів і поринув у даремні мрії про вмивальник і зубну щітку. Йому не дісталось ні того, ні того, а ще ні чаю, ні грінки, ні копченої свинячої грудинки на сніданок — лишень холодна баранина та кролятина. І після цього він мав бути готовий бадьоро вирушити в путь!

Тоді йому дозволили видряпатися на спину орла і триматися за пір'я в нього поміж крил. Над головою в Більбо засвистів вітер, і він заплющив очі. Гноми вигукували прощальні слова, обіцяючи за найближчої нагоди віддячити Повелителеві орлів, — і вмить п'ятнадцять великих птахів піднялись у повітря з гірського схилу. Сонце все ще низько стояло на сході. Ранок був прохолодний, тумани лежали в долинах і улоговинах та огортали гірські шпилі й бескиди. Більбо розплющив одне око і побачив, що вони вже високо в небі, земля — далеко внизу, а гори відступили назад. Він знову замружився й міцніше вчепився в пір'я.

— Не скуби! — озвався орел. — Не варто лякатися, мов кролик, навіть якщо ти на нього скидаєшся. Нині гарний ранок, легкий вітерець. Що може бути краще за політ?

Більбо хотів відповісти: «Тепла ванна і пізній сніданок на лужку перед домом», — але подумав, що краще взагалі нічого не казати і трішечки послабити пальці.

Через якийсь час орли, певно, навіть із такої великої висоти розгледіли мету, до якої прямували, бо почали спускатися донизу, кружляючи великими колами. Це тривало досить довго, і нарешті гобіт знову розплющив очі. Земля тепер була набагато ближче — під ними було видно дерева, схожі на дуби та в'язи, розлогі луки й річку, яка текла з краю в край. Але просто посеред річки з-під води здіймалася велика скеля, майже кам'яний пагорб, — ніби останній форпост віддалених гір або гігантська кам'яна брила, яку закинув на рівнину якийсь велет над велетами.

І тепер на вершину цієї скелі один по одному швидко опустились орли і висадили своїх вершників.

— Щасливої дороги! — кричали вони. — І хай би де ви мандрували, повертайтеся після мандрів до своїх гнізд! — В орлів це вважалося люб'язністю.

— Хай вітер під вашими крильми несе вас туди, де плаває сонце і ходить місяць! — відказав Гандальф, який знав належну відповідь.

Так вони й розпрощались. І хоча Повелитель орлів зробився в майбутньому Королем усіх птахів і став носити золоту корону, а п'ятнадцятеро його ватажків — золоті комірці (відлиті з золота, яке їм дали гноми), Більбо вже ніколи їх не бачив — лишень одного разу високо в небі під час Битви П'ятьох Армій. Але ця битва припадає на кінець нашої історії, тож ми не розповідатимемо про неї зараз.

На вершині кам'яного пагорба був рівний майданчик, і добре втоптана стежка з багатьма східцями спускалася до самої річки, де по великих пласких каменях можна було дістатися до лук на протилежному березі. Там, де закінчувалася стежка і починався кам'яний брід, була маленька печерка (з корисною для здоров'я долівкою, всипаною рінню). Тут і зібралось усе товариство, щоб обговорити, що робити далі.

— Я від самого початку мав намір щасливо (по змозі) переправити вас через гори, — вів мову чарівник. — І тепер, завдяки моєму мудрому керівництву та вдалому збігу обставин, мені це вдалося. Безперечно, ми тепер просунулися на схід набагато далі, ніж я збирався вас супроводжувати, бо, зрештою, це не моя пригода. До її завершення я ще можу мимохідь приєднатися до вас, але тепер мені треба приділити увагу деяким невідкладним справам.

Гноми стогнали і виглядали страшенно нещасними, а Більбо заплакав. Їм уже почало здаватися, що Гандальф налаштований супроводжувати їх усю дорогу і завжди буде поруч із ними, щоб допомагати у скруті.

— Я ж не збираюся зникнути негайно, — втішав їх чарівник. — Я можу присвятити вам іще день чи два. Може, мені вдасться допомогти вам виплутатися з вашого нинішнього становища, та мені й самому потрібна невелика допомога. У нас немає ні харчів, ані речей, ані поні, щоб їхати верхи, а ви ще й не знаєте, куди потрапили. Зараз я можу це вам пояснити. Ви кількома милями північніше від стежки, якою мали прямувати, якби в поспіху не збилися з гірської дороги. В цих краях живе дуже мало людей, якщо тільки їх тут не побільшало, відколи я востаннє проходив цим шляхом, — а це було кілька років тому. Але наскільки мені відомо, недалеко звідси живе хтось. Цей Хтось і повибивав східці на великій скелі — якщо не помиляюся, він називає її Візкамінь. Він приходить сюди нечасто, й уже точно не вдень, тож чекати на нього не випадає. Правду кажучи, це було б ще й дуже небезпечно. Нам треба самим розшукати його, і якщо при зустрічі все обійдеться добре, то, гадаю, я залишу вас і побажаю, як орли, «щасливої дороги, хай би де ви мандрували».

Вони просили його не покидати їх. Пропонували йому драконове золото, срібло та самоцвіти, але він не змінив свого рішення.

— Побачимо, побачимо! — повторював він. — Але думаю, що я вже заробив трохи вашого золота, — якщо ви його здобудете.

Тоді вони перестали благувати. А потім поскидали одягу та викупались у річці, біля броду, де було мілко, прозора вода і кам'янисте дно. Обсохнувши на сонці, яке гріло тепер на повну силу, вони почувалися посвіжілими (хоча подряпини їй досі саднили) і трохи зголоднілими. Невдовзі вони перейшли вброд на протилежний берег (гобіта хтось переніс на спині) й попростували у високій зеленій траві вздовж вервечок крислатих дубів і високих в'язів.

— А чому вона зветься Візкамінь? — спитав Більбо, йдучи поруч із чарівником.

— Він назвав її Візкамінь, бо це підхоже слово. Він називає такі скелі «візкаменями», а ця — Візкамінь із великої літери, бо тільки вона розташована біля його дому й він добре її знає.

— Хто називає? Хто її знає?

— Хтось, про кого я говорив, — це вельми поважна персона. Вам усім слід бути дуже чемними, коли я вас представлятиму. Напевно, я буду рекомендувати вас не всіх одразу, а по двоє, а ви мусите бути обережні, щоб не роздратувати його, бо інакше — бозна, що може трапитись. У гніві він страшний, зате доволі лагідний, коли в доброму гуморі. Однак попереджаю вас: розгнівати його легко.

Почувши, про що чарівник розмовляє з Більбо, гноми з'юрилися навколо них.

— Це той самий тип, до котрого ви нас зараз ведете? — питали вони. — Хіба ви не могли знайти когось легшого на вдачу? І чи не пояснили б ви все це трохи зрозуміліше? — і таке інше, і таке інше.

— Так, це він! Ні, не міг! І я пояснив усе дуже доступно! — сердито відповідав чарівник. — Якщо хочете знати більше, його звати Беорн. Він дуже сильний — і він міняє шкури.

— Що? Кушнір? Той, хто називає шкурки кроликів кролячим хутром, якщо не вдається видати їх за білячі? — вжахнувся Більбо.

— О, сили небесні, ні, ні, НІ, НІ! — обурився Гандальф. — Не будьте дурнем, пане Торбине, якщо ваша ласка, — і, в ім'я всіх чудес, Більбо, не згадуй слова «кушнір», доки перебуваєш у радіусі ста миль від його дому, — ні слів «шуба», «шапка», «муфта», «килим», ані інших, таких самих недоречних, слів! Він міняє шкури. Тобто він міняє свою власну шкуру: часом набуває подоби велетенського чорного ведмедя, часом — кремезного та дужого чорнявого чоловіка зі здоровенними руками й величезною бородою. Я не можу розповісти тобі більше, хоч і цього має бути досить. Одні кажуть, що він ведмідь, який походить із великого стародавнього роду гірських ведмедів, які жили в горах, доки туди не прийшли велетні. Інші кажуть, що він чоловік, чийми предками були перші люди, котрі жили в цих землях до того, як сюди внадився Смог та інші дракони, і до того, як гобліни перебралися з Півночі в тутешні пагорби. Не можу сказати напевно, але мені здається, що остання версія правдоподібна. Він не з тих, у кого можна щось випитати.

Так чи інак, на ньому немає жодних чарів, окрім його власних. Він живе в діброві й має великий дерев'яний дім; у людській подобі тримає худобу та коней, майже таких самих чудесних, як він сам. Вони працюють на нього і розмовляють із ним. Він їх не їсть — ані не полює на диких звірів. Натомість тримає вулики — багато вуликів із великими лютими бджолами — і харчується переважно вершками та медом. У ведмежій подобі він забрідає далеко від дому. Одного разу я бачив, як він сидів уночі сам на вершині Візкаменя, дивлячись на місяць, що заходив за Імлисті Гори, — і я чув, як він ревів ведмежою мовою: «Настане день, коли вони вигинуть і я повернуся назад!» Тому я й схилився до думки, що колись він зійшов із гір.

Більбо та гноми отримали велику поживу для роздумів — тож вони більше не ставили питань. Перед ними лежав іще довгий шлях. Вони то брели схилами вгору, то спускались у видолінки. Ставало все спекотніше. Часом вони відпочивали під деревами, і тоді Більбо чувався таким голодним, що готовий був їсти жолуді — якби вони вже достигли і попадали на землю.

У другій половині дня вони стали помічати великі латки квітів — і кожен вид ріс окремо, ніби їх тут навмисно вирощували. Переважно то була конюшина — буйні зарості рожевої польової конюшини, червоної конюшини та розлогі ділянки низенької білої конюшини, що солодко пахла медом. У повітрі стояло гудіння, бриніння та дзижчання. Скрізь метушилися бджоли. І які бджоли! Більбо таких ніколи не бачив.

«Якщо одна з них мене вжалить, — подумав він, — я розпухну вдвічі!»

Бджоли були більші за шершнів. Трутні — набагато більші, ніж ваш великий палець, і жовті смужки на їхніх чорних-пречорних тільцях блищали, мов розтоплене золото.

— Уже близько, — сказав Ґандальф. — Ми вступили в його бджолині пасовища.

Через якийсь час вони підійшли до шерegu могутніх старезних дубів, а далі — до високого тернового живоплоту, крізь який не можна було нічого побачити, як і перелізти через нього.

— Вам краще зачекати тут, — звернувся чарівник до ґномів, — а коли я покличу чи свисну, підходьте слідом за мною — ви побачите, куди я піду, — але тільки парами, пам'ятайте, парами з проміжком у п'ять хвилин. Бомбур найтовщий і зійде за двох — йому ліпше йти самому наприкінці. Ходімо, пане Торбине! Десь тут мають бути ворота. — Із цими словами чарівник попрямував уздовж живоплоту, потягнувши переляканого гобіта за собою.

Невдовзі вони підійшли до дерев'яних воріт, високих і широких, за якими було видно садок і купку низеньких дерев'яних будівель, — деякі з них були криті соломою і складені з грубих колод: клуні, стайні, повітки і довгий низький дерев'яний будинок. З південного, внутрішнього, боку високого живоплоту стояли довгі ряди вуликів із солом'яними дашками у вигляді дзвіночків. Повітря сповнювало дзижчання гігантських бджіл, які літали туди-сюди, то залазячи у вічка, то вилазячи з них.

Чарівник і гобіт разом штовхнули важкі скрипучі ворота і попростували широкою доріжкою до будинку. Кілька коней, таких доглянутих, що аж вилискували, підбігли до них риссю по травичці й пильно подивилися на прибульців надзвичайно розумними очима, а потім помчали назад до будівель.

— Побігли сповістити його про прибуття чужих, — сказав Ґандальф.

І ось вони досягли подвір'я, обмеженого з трьох боків дерев'яним будинком і двома його довгими крилами. Посередині лежала велика дубова колода, а поруч валялося багато обрубаних сучків. Біля колоди стояв височезний чоловік із густою чорною бородою та чорним волоссям, із великими голими руками та ногами, на яких вигравали вузлуваті м'язи. Він був одягнений у вовняну туніку до колін і спирався на велику сокиру. Коні стояли коло нього, тицяючись мордами йому в плече.

— Ух! Ось і вони! — сказав він коням. — На вигляд безпечні. Ідіть собі! — Він зайшовся гучним розкотистим реготом, поклав сокиру на землю і рушив назустріч гостям.

— Хто ви такі, й чого вам треба? — запитав він грубувато, зупинившись навпроти них і подивившись на Ґандальфа згори вниз.

Щодо Більбо, то він легко міг би прошмигнути поміж ногами того чоловіка, навіть не пригинаючи голови, щоб не зачепити торочок його брунатної туніки.

— Я Ґандальф, — відказав чарівник.

— Ніколи не чув про такого, — пробурчав чоловік. — А це що за карапуз? — запитав він, нахилиючись над гобітом і насуплюючи кушуваті чорні брови.

— Це пан Торбин, гобіт доброго роду та бездоганної репутації, — відповів Ґандальф.

Більбо вклонився. Він не мав капелюха, щоби зняти його, і страшенно ніяковів через одірвані гудзики.

— Я чарівник, — вів далі Ґандальф. — Я чув про вас, хоча ви про мене — ні. Але, можливо, ви чули про мого доброго кузена Радаґаста, який живе на південній окраїні Морок-лісу?

— Так, здається, він непоганий хлопець як на чарівника. Раніше я час від часу бачився з ним, — відказав Беорн. — Що ж, тепер я знаю, хто ви чи за кого себе видаєте. То чого ж вам треба?

— Правду кажучи, ми залишилися без речей, майже збилися з дороги і схоже на те, що потребуємо допомоги чи принаймні поради. Мушу сказати, ми досить кепсько згаяли час у горах із гоблінами.

— З гоблінами? — перепитав Беорн уже не так грубо. — Ого! Тож ви мали клопіт через них, чи не так? Чого ж ви до них потикалися?

— Ми не збиралися цього робити. То вони зненацька заскочили нас уночі, на перевалі, який нам належало перетнути. Ми йшли із Західних Земель у тутешні краї, — це довга історія.

— Тоді вам краще зайти в дім і розповісти мені бодай частину, якщо це не забере цілий день, — промовив чоловік, жестом запрошуючи їх пройти до будинку через темні двері, які виходили у

двір.

Увійшовши вслід за ним, вони опинились у просторій залі з вогнищем посередині. Хоча було літо, там горіли дрова і до почорнілих кроків підіймався дим, шукаючи виходу крізь отвір у покрівлі. Вони перетнули цю напівтемну залу, освітлену тільки вогнищем і світлом, яке пробивалося крізь горішню діру, й увійшли крізь ще одні, менші, двері до якоїсь ніби веранди, що стояла на дерев'яних палях, зроблених зі суцільних стовбурів. Вона виходила на південь і ще була зігріта й осяяна косими променями призахідного сонця, що золотило садок, увесь зарослий квітами, які підступали до самих сходинок веранди.

Тут вони всілися на дерев'яні лави, і Ґандальф почав свою розповідь, а Більбо чеберяв невгамовними ніжками і розглядав квіти в садку, міркуючи, як вони звуться, — адже він і половини з них ніколи раніше не бачив.

— Я йшов через гори з одним-двома друзями... — почав чарівник.

— Двома? — перепитав Беорн. — Я бачу лишень одного, і до того ж дрібненького.

— Ну, правду кажучи, мені не хотілось, аби ми потурбували вас усі гамузом, доки я не з'ясую, заклопотані ви чи ні. Якщо можна, я подам умовний знак.

— Ану подавайте!

І Ґандальф протяжно і пронизливо свиснув — одразу ж Торін і Дорі вийшли з-за будинку садовою доріжкою і стали перед ними, низько вклоняючись.

— Ви хотіли сказати «з одним-трьома», я бачу! — уточнив Беорн.

— Але це не гобіти, це ґноми!

— Торін Дубошит, до ваших послуг! Дорі, до ваших послуг! — разом промовили ґноми, знову вклонившись.

— Мені не потрібні ваші послуги, дякую, — відказав Беорн, — але гадаю, що вам потрібні мої. Я не надто полюблюю ґномів, але якщо ви справді Торін (син Траїна й онук Трора, як мені відомо) й оскільки ваш супутник цілком респектабельний, а до того ж ви вороги ґоблінів і не збираєтеся бешкетувати в моїх володіннях... — між іншим, як вас сюди занесло?

— Вони прямують у землю своїх батьків, на схід від Морок-лісу, — відповів за них Ґандальф, — і це цілковита випадковість, що ми взагалі опинились у ваших володіннях. Ми долали Високий Перевал, який мав вивести нас на дорогу, що пролягає південніше від ваших країв, — і там на нас напали злющі ґобліни, як я й збирався вам розповісти.

— Так-так, розповідайте! — гаркнув Беорн, який ніколи не був особливо ввічливим.

— Була жахлива гроза, кам'яні велети жбурлялися скелями, і ми знайшли притулок у печері на вершині перевалу — ми з гобітом та кілька наших супутників...

— Ви називаєте двох кількома?

— Та ні. Власне, їх було більше, ніж двоє.

— І де ж вони? Їх убили, з'їли, вони повернулися додому?

— Та ні. Коли я свиснув, не всі з них наважилися вийти. Гадаю, вони знітилися. Розумієте, нас таки досить багато і ми дуже боїмося вас обтяжити.

— Ану ж бо свисніть ще раз! Оскільки гостини, здається, все одно не уникнути, то одним-двома гостями більше — не має великого значення, — пробурчав Беорн.

Ґандальф свиснув знов — і не встиг він досвистіти до кінця, як ніби з-під землі вигулькнули Норі й Орі (бо, як ви пам'ятаєте, Ґандальф звелів ґномам підходити парами через кожні п'ять хвилин).

— Здоровенькі були! — сторопів Беорн. — Та й моторні ж ви — і де ви тільки ховалися? Чи не в чарівника у скриньці? Ходіть сюди, мої стрибунці-молодці!

— Норі, до ваших послуг, Орі, до... — почали вони, та Беорн їх перервав:

— Дякую! Коли мені буде потрібна ваша допомога, я попрошу. Сідайте і дайте мені послухати продовження цієї історії, а то вже настане час вечеряти, поки вона дійде до кінця.

— Щойно ми заснули, — вів далі Ґандальф, — як у глибині печери розчахнулася тріщина, звідти

вискочили гобліни і захопили гобіта, гномів, та ще й табунець наших поні...

— Табунець поні? Ви що — мандрівні циркачі? Чи везли силу-силенну всілякого добра? Чи ви завжди звете шістьох конячин табунцем?

— О, ні! Власне, поні було більше, ніж шість, бо й нас було більше, ніж шестеро, — а ось і ще двоє!

Саме тієї миті з'явилися Балін та Двалін і вклонилися так низько, що підмели бородами кам'яну підлогу. Здоровань спершу насупився, але вони просто зі шкіри пнулися у перебільшеній чемності, все киваючи і схиляючись, вклоняючись і махаючи каптурами біля колін, аж поки він перестав хмуритися й уривчасто розреготався: дуже вже вони були кумедні.

— Справжнісінька циркова трупа! — вигукнув він. — Та ще й прекумедна! Ходіть сюди, мої веселуни, — то як же звати вас? Зараз мені не потрібні ваші послуги — лише імена. Та сядьте вже і припиніть розгойдуватися!

— Балін і Двалін, — відповіли вони, не сміючи ображатись, і гепнулися просто на підлогу, з вигляду дещо ошелешені.

— А тепер розповідайте далі! — попросив Беорн чарівника.

— На чому я зупинився? А, так — лише мене й не схопили. Я вбив одного чи двох гоблінів спалахом своєї патериці...

— Непогано! — буркнув Беорн. — Отже, й від чарівника може бути якась користь.

— ...і прослизнув у тріщину, перш ніж вона зімкнулася. Я дійшов слідом за всіма до головної зали, де було повно гоблінів — Верховний Гоблін і з ним тридцять-сорок озброєних вояків. Я сказав собі: «Навіть якби гноми не були закуті в ланцюги — що може зробити дюжина супроти такого збіговиська?»

— Дюжина?! Це вперше я чую, щоб вісьмох називали дюжиною. Чи у вас є й інші стрибунці, котрі ще не повискакували зі своїх скриньок?

— Авжеж! Схоже, ще одна парочка зараз буде тут — гадаю, це Філі та Кілі, — відказав Гандальф.

І ці двоє миттю з'явилися їм на очі й заходились усміхатись і вклонятись.

— Та годі вже! — зупинив їх Беорн. — Сідайте і будьте тихо! Продовжуйте, Гандальфе!

І Гандальф став розповідати далі, поки не дійшов до сутички в темряві, виявлення нижньої брами та їхнього переляку, коли вони побачили, що пан Торбин загубився.

— Ми перерахували одне одного і виявили, що гобіта немає. Нас лишилося тільки чотирнадцятеро!

— Чотирнадцятеро?! Це вперше я чую, що десять відняти один буде чотирнадцять. Ви хотіли сказати «дев'ятеро» — або ж назвали мені ще не всі імена ваших приятелів.

— Ну звісно ж, ви ще не бачили Оїна та Глоїна. Ах, світку мій! — ось і вони. Сподіваюся, ви пробачите їм, що вони вас потурбували.

— Та хай уже заходять! Хутко! Ви двоє — ходіть-но сюди й сідайте! Але погляньте, Гандальфе, навіть зараз ми маємо тільки вас, десятих гномів і гобіта, котрий було загубився. Виходить лише одинадцять (плюс один загублений), а не чотирнадцять, якщо тільки чарівники не рахують якимось інакше, ніж інші. А тепер, будьте ласкаві, розповідайте далі.

Беорн намагався цього не показувати, але розповідь справді почала його дуже цікавити. Розумієте, колись давно він добре знав ту саму частину гір, яку описував Гандальф. Він кивав і щось бурчав, коли слухав про гобітове повернення та про те, як вони скотилися по кам'яному осипу й потрапили серед лісів у вовче кільце.

Коли Гандальф дійшов до того, як вони залізли на дерева, під якими чигали вовки, Беорн підхопився, закрокував узад-уперед і забурмотів:

— Хотів би я там опинитись! Я б улаштував їм дещо ліпше, ніж феєрверк!

— Отже, — вів далі Гандальф, дуже радий бачити, що його розповідь залишає гарне враження, — я зробив усе, що міг. Вовки казились унизу, а ліс де-не-де охопило полум'я — і тут із гір спустилися гобліни й викрили нас. Вони закричали від зловтіхи і заспівали глузливих пісень: «П'ятнадцять пташок на п'ятьох ялинах...»

— Сили небесні! — простогнав Беорн. — Не запевняйте, що гобліни не вміють рахувати. Вміють!

Дванадцять — це не чотирнадцять, і вони це знають.

— І я теж знаю. Там були ще Біфур і Бофур. Я не ризикнув представити їх раніше, та ось і вони.

Тієї ж миті ввійшли Біфур і Бофур.

— І я! — випалив Бомбур, відсапуючись за їхніми спинами.

Він був огрядний, та ще й сердився, що його лишили насамкінець. Він не схотів перечекати п'ять хвилин і рушив одразу за попередньою парою.

— Отепер вас п'ятнадцятеро, а позаяк гобліни таки вміють рахувати — гадаю, це всі, хто сидів тоді на деревах. Тепер ви, напевно, зможете закінчити розповідь без жодних переривань.

І тепер пан Торбин побачив, який Гандальф розумний. Насправді завдяки перериванням історія дедалі більше зацікавлювала Беорна, і це не дозволило йому відразу прогнати гномів як підозрілих прошаків. Він уникав запрошувати до свого будинку гостей. У нього було дуже мало друзів, і жили вони далеко звідси, а до того ж він ніколи не запрошував до себе водночас більше, ніж двох із них. А тепер у нього на веранді сиділо п'ятнадцятеро незнайомців!

На той час, коли чарівник закінчив свою розповідь, повідавши насамкінець, як їх урятували орли і перенесли їх усіх на Візкамін, — сонце вже зайшло за шпилі Імлистих Гір і тіні у Беорновому садку подовжилися.

— Дуже гарна історія! — промовив господар. — Кращої я вже давненько не чув. Якщо всі прошаки зможуть розповідати щось подібне, я буду до них ласкавішим. Може, ви й вигадали все від початку до кінця, — проте, звісно, все одно заслужили на вечерю. Нумо чогось поїжмо!

— Так, будьте ласкаві! — гукнули всі хором. — Дуже вам дякуємо!

У залі на той час було вже зовсім темно. Беорн плеснув у долоні — й досередини риссю забігли чотири чудові білі поні та кілька великих сірих хортів із видовженими тулубами. Беорн сказав їм щось химерною мовою, звуки якої були подібні до тих, що їх видають тварини. Звірі вийшли і невдовзі повернулися, несучи в зубах смолоскипи, потім засвітили їх від вогню і застромили в ріжки, низько поначе-плювані на стовпах довкола вогнища. Хорти вміли, коли забажають, ходити на задніх лапах і носити речі в передніх. Вони швиденько витягли на середину зали дошки й ослінчики, притулені до бічних стін, поробили з них столи і встановили їх біля вогню.

І тут почулося «бе-е, бе-е, бе-е!» — і до зали ввійшло кілька білосніжних овець, яких вів великий чорний, як вугілля, баран. Одна вівця тримала в роті білу скатертину з вишитими по краях фігурами тварин, інші несли на широких спинах таці з дерев'яними кухлями і тарелями, ножами та дерев'яними ложками — а хорти швиденько порозкладали все це на столах. Ті столи були дуже низькі — досить низькі, щоб за ними було зручно сидіти навіть Більбо. Крім того, один поні підсунув Гандальфові й Торіну дві низенькі лави з широкими плетеними з очерету сидіннями та короткими товстими ніжками, а до дальнього кінця столу — Беорнів великий чорний стілець, теж низький і з таким самим плетеним сидінням (Беорн сів на нього, далеко витягнувши під столом свої дебелі ноги). Інших стільців і лав у його будинку не було, а ці було зроблено низькими (як і столи), ймовірно, для зручності чудесних тварин, які тут прислужували. Як же повсідалася решта? Про них не забули. Інші поні ввійшли, котячи перед собою дерев'яні кругляки, схожі на барабани, гладенькі й відполіровані та доволі низькі навіть для Більбо, — тож незабаром усі гості розсілися за Беорновим столом. Його зала вже багато років не бачила такого великого зібрання.

І тут їх почастували такою вечерею (чи то обідом), якої вони не куштували, відколи покинули Останній Прихисток на заході й попрощалися з Едрондом. У залі мерехтіло світло смолоскипів і полум'я вогнища, а на столі горіли дві високі червоні воскові свічі. Весь час, поки вони їли, Беорн розповідав глибоким розкотистим голосом історії про дикі краї по цей бік гір, а особливо про дрімучий і повний небезпек ліс, що тягнувся далеко на північ і південь, на цілий день шляху верхи, заступаючи їм путь на Схід, — про жаский Морок-ліс.

Гноми слухали і трясли бородами, бо знали, що дуже скоро їм доведеться з ризиком для життя переходити через той ліс і що після гір то буде найбільша небезпека, яку вони мають здолати, щоб досягти твердині дракона. Коли вечеря закінчилася, вони теж почали оповідати історії, але Беорна помітно хилило на сон і він слухав неухважно. Вони говорили переважно про золото, срібло та самоцвіти і про ковальське ремесло, а Беорн не цікавився такими речами: в його залі не було виробів із золота і срібла та нічого металевого, за винятком кількох ножів.

Вони довго сиділи за столом, попиваючи з кухлів медовий напій. Надворі вже була глупа ніч. У вогнище посеред зали підкинули дров, смолоскипи загасили, а вони все сиділи при світлі миготливих язиків полум'я, і позаду них, немов дерева в лісі, височіли стовпи, оповиті вгорі сутінню.

Чи було то чаклунство, чи ні, але Більбо здалося, що він чує, як у кроквах вітер ворухить гілля і пугають сови. Невдовзі він закуняв і голоси почали ніби віддалятися — аж раптом здригнувся і прокинувся.

Великі двері рипіли та грюкали. Беорн кудись пішов. Гноми, схрестивши ноги, повсідалися на підлозі круг вогню і затягли пісню. Деякі куплети були дуже подібні до наведених тут, але їх було набагато більше і спів гномів линув довго-довго:

Під вітром верес виліг весь, а в лісі лист — анішелесь: смерк затіня його й за дня гаддя там кишить якесь. З холодних вітер збіг вершин — бурхливий, мов прибою плин. Гнув його рев гілля дерев, і звів листя в лісі він. Дме вітер з Заходу на Схід — стихає в лісі все услід, та він навскіс свій свист розніспронизливий серед боліт. Вгинались трави й очерет з сичанням — линув він впередно брижах плес аж до небес, де рваних хмар шалений лет. Самотню Гору стрімголов минув він — і драконів схов: там валунів ланцюг чорнів дим клубами звідти йшов. Лишив він землю і ширя, де ночі безміри-моря. Вже молодик з небес утікі за зорею мчить зоря.

Більбо знову почав було куняти, коли раптом підвівся Гандальф.

— Нам уже час спати, — сказав він, — нам, але, мені здається, не Беорнові. У цій залі ми можемо спокійно відпочивати — тут ми в безпеці, та попереджаю вас усіх — не забувайте, що сказав Беорн перед тим, як залишив нас: вам не слід виходити з дому на свій страх і ризик, доки не зійде сонце.

Більбо помітив, що трохи осторонь уже приготовано постелі — ніби на якомусь настилі між стовпами та стіною. Для нього було постелено маленький солом'яний матрацик і вовняні ковдри. Він дуже радо загорнувся в них, хоч і було літо. Вогонь догоряв, і Більбо поринув у сон. Але серед ночі він прокинувся: у вогнищі залишалося тільки кілька жарин; гноми та Гандальф, судячи з їхнього дихання, спали; високий місяць зазиравав крізь отвір у покрівлі й кидав на підлогу латку білого саява.

Знадвору долинали гарчання та шум, ніби якийсь великий звір добувався до дверей. Більбо ламав голову, що ж то за звір — чи не Беорн бува під дією чарів і чи не вдереться він до будинку в образі ведмедя, щоб пороздирати їх. Нарешті Більбо з головою пірнув під ковдри і, незважаючи на всі страхи, знову занурився в сон.

Коли він прокинувся, сонце було вже високо. Один із гномів перечепився через нього в темному кутку, де він лежав, скотився з настилу і гепнувся на підлогу. То був Бофур — і, доки Більбо продирав очі, він не переставав обурюватися.

— Вставай, лежню, — бурчав він, — а то не залишать тобі сніданку!

Більбо аж підскочив.

— Сніданок! — скрикнув він. — Де сніданок?

— Переважно в наших шлунках, — відповідали інші гноми, котрі сновигали по залі, — а те, що лишилось, — ондечки на веранді. Ми тільки те й робили, що виглядали Беорна від самого світанку, але ніде й сліду його немає, хоча ми відразу виявили накритий до сніданку стіл.

— А де Гандальф? — спитав мимохідь Більбо, щодуху метнувшись на пошуки чогось їстівного.

— А-а! Десь надворі, — відповіли йому.

Та цілісінський день, аж до самого вечора, він не бачив і сліду чарівника. Лише перед заходом сонця Гандальф увійшов до зали, де гобіт і гноми саме вечеряли, а чудесні Беорнові тварини прислужували їм, як і цілий день. Самого Беорна не було ні видно, ні чути від учорашнього вечора, і ніхто не знав, що й думати.

— Де наш господар і де ви самі були цілісінський день?

— Усі питання по черзі — й усі після вечері! Я не мав у роті ні риски від самого сніданку.

Нарешті Гандальф відсунув од себе тарілку та глечик — він з'їв аж два короваї (щедро присмачені маслом, медом і ржанкою) й випив принаймні кварту медового напою — і дістав свою люльку.

— Спершу я відповім на друге питання, — сказав він. — Але сили небесні! Яке чудове місце для пускання диму кільцями!

І справді, тривалий час вони не могли з нього нічого витягнути — такий він був заклопотаний: знай пускав собі димові кільця, що облітали довкола стовпів, змінював на всі лади їхню форму та колір, а насамкінець примушував їх вилітати з зали крізь отвір у покрівлі й наздоганяти одне одного на даху. Збоку ці кільця, мабуть, виглядали дуже дивно, вихоплюючись одне за одним у повітря, — зелені,

блакитні, червоні, сріблясто-сірі, жовті, білі, великі та маленькі; маленькі прослизали крізь великі, з'єднувались у вісімки й відлітали вдалечінь, ніби пташині зграї.

— Я розуміюся на ведмежих слідах, — промовив він нарешті. — Цієї ночі тут, надворі, певно, були чергові ведмежі сходи́ни. Я відразу збагнув, що Беорн не міг сам так наслідити: слідів було надто багато, та ще й різної величини. Я б сказав, що там були маленькі ведмедики та великі ведмеді, звичайні ведмеді та просто гігантські, — й усі вони танцювали від смерку майже до самого світанку. Вони зійшлися мало не зусібіч, от тільки жоден не спустився з гір — із заходу, з-за річки. У той бік вела лише одна вервечка слідів — ніхто не прийшов звідти, але хтось пішов туди. Я простежив ці сліди аж до Візкаменя. Вони вели до річки, просто у воду, та я не став переправлятися на той бік — там було надто глибоко і течія під скелею надто сильна. Як ви пам'ятаєте, з цього берега досить легко дістатися до Візкаменя через кам'яний брід, але по той бік Візкаменя з води стримить скеля, круг якої вирує нурт. Мені довелося пройти не одну милю, перш ніж я знайшов місце, де річка була досить вузькою та мілкою, щоб я міг перетнути її вброд і вплав, а тоді не одну милю вертатися назад, аби знову напасти на слід. На той час було вже запізно, щоби заходити надто далеко. Сліди вели простісінько до соснових борів на східному схилі Імлистих Гір, де передучора вночі ми мали маленьку милу вечірку з варґами. Тепер, гадаю, я відповів і на ваше перше питання, — закінчив Ґандальф, а потім довгенько сидів мовчки.

Більбо здалося, що він розуміє, до чого хилить чарівник.

— Що ж нам робити, якщо він приведе сюди варґів і ґоблінів? — скрикнув він. — Нас усіх переловлять і переб'ють! Наскільки я пригадую, ви казали, що він не товаришує з ними.

— Так, казав. Але не будь дурним! Іди краще спати — твої мізки вже геть сонні.

Ґобіт і справді почувався геть розбитим — і, оскільки робити було нічого, вклався в постіль. Під спів ґномів він задрімав, а думки про Беорна все одно лізли в його маленьку голівку: йому наснилися сотні чорних ведмедів, які повільно й тяжко кружляли і кружляли в танці на освітленому місяцем подвір'ї. Він прокинувся, коли всі ще спали, і знову почув те саме шкрябання, гупання, сопіння та гарчання, що й минулої ночі.

На ранок їх усіх побудив сам Беорн.

— А, ви ще тут! — гукнув він.

Тоді підхопив ґобіта за барки і розреготався:

— Бачу, тебе ще не з'їли ні варґи, ні ґобліни, ні злі ведмеді! — І він украй нешанобливо тицьнув пальцем панові Торбіну в камізельку. — Здоба й медок — і знов погладшав пампушок, — скаламбурив він. — Ходи сюди — отримаєш іще!

І всі пішли за ним снідати. Цього разу Беорн був дуже веселий: він справді був у напрочуд доброму гуморі й змішав їх різними кумедними історіями. Їм не довелося довго сушити голову, де він пропадав і чому він до них такий ласкавий, бо господар розповів про все сам. Беорн побував за річкою, в горах, — звісно, у ведмежій подобі, — й упорався, як бачите, досить швидко. Побачивши випалену вовчу галявину, він відразу пересвідчився, що принаймні частина їхньої історії — правда. Та пересвідчився він не лише в цьому: він упіймав одного варґа й одного Ґобліна, які блукали лісами, і довідався від них, що ґоблінські патрулі разом із варґами досі вистежують ґномів — несамовито розлючені вбивством Верховного Ґобліна, а також попеченим носом вовка-вожака та загибеллю багатьох його найближчих поплічників, які знайшли свій кінець у полум'ї пожежі, влаштованої чарівником. Це все, що вони розповіли Беорнові, коли він їх допитав, але він здогадувався, що злі сили зараз розворушилися і що невдовзі на прилеглі до гір землі буде спрямовано великий набіг усієї ґоблінської армії разом із вовками-союзниками, щоб схопити ґномів і помститися людям та всім живим істотам у цих околицях — усім, хто, на думку ґоблінів, міг їх переховувати.

— Ота ваша історія — добра історія, — сказав Беорн, — але вона подобається мені ще більше тепер, коли я переконався, що вона правдива. Ви маєте пробачити мені, що я не повірив вам на слово. Якби ви жили на узграниччі Морок-лісу, то не вірили б на слово нікому, кого б не знали як облупленого. Власне, можу лишень сказати, що я щодуху поспішив додому, аби переконатися, що ви у безпеці, й запропонувати вам посильну допомогу. Тепер я буду кращої думки про ґномів. Убити Верховного Ґобліна, самого Верховного Ґобліна! — і він зловтішно пирснув собі під ніс.

— А що ви зробили з тим ґобліном і варґом? — раптом спитав Більбо.

— Ходи за мною і побачиш! — відказав Беорн і повів його за будинок.

Ґоблінова голова стирчала спереду на воротах, а варґову шкуру було прицвяховано до дерева відразу за ворітьми. Беорн був лютий до ворогів. Але зараз він був їхнім другом, і Ґандальф вирішив, що найкраще — розповісти йому всю їхню історію від самого початку, повідомивши й про мету їхньої

подорожі, щоб вони могли отримати ту допомогу, яку він у змозі запропонувати.

І ось що Беорн їм пообіцяв. Він дасть кожному поні, а Гандальфові — коня, щоб дістатися до лісу, і нав'ячить їх харчами, яких за економного споживання мусить вистачити на кілька тижнів, спакувавши все так, аби неважко було везти: горіхи, борошно, щільно закриті глечики з сушеними фруктами, червоні глиняні горнятка з медом і тістечка подвійної випічки, які довго зберігаються і навіть у малій кількості добре відновлюють сили в дорозі. Рецепт цих тістечок Беорн тримав у таємниці, але там точно був мед, як і майже в усій його їжі, й вони були смачні, хоч і викликали спрагу. Води, за його словами, їм брати не треба, бо дорогою до лісу траплятимуться струмки та джерела.

— Але шлях крізь Морок-ліс незвіданий, небезпечний і тяжкий, — застеріг Беорн. — Воду та їжу там знайти нелегко. Горіхи ще не дозріли (втім, коли ви доберетеся до дальнього краю лісу, вони, напевно, вже відійдуть), а горіхи — це чи не все, що там росте їстівного. Усі живі істоти там злі, дикі й химерні. Я дам вам міхи на воду, кілька луків і стріли. Проте дуже сумніваюся, що в Морок-лісі ви знайдете бодай щось, придатне для їжі чи пиття. Є там, знаю, один струмок, чорний і швидкоплинний, який перетинає стежку. Вам не слід ані пити з нього, ні купатись у ньому, — я-бо чув, що він наводить сонні чари та несе забуття. І не думаю, щоб там, в імлистому присмерку, ви вполювали якусь дичину, їстівну чи неїстівну, не сходячи зі стежки. А сходити з неї вам НЕ МОЖНА ні в якому разі.

Це все, що я можу вам порадити. У самому лісі я мало чим можу вам допомогти, — ви мусите покластися на вашу фортуна й відвагу та на припаси, якими я вас забезпечив. Мушу вас просити: коли в'їдете до лісу, відішліть назад моїх поні та коня. А загалом, бажаю вам успіху — мій дім завжди відкритий для вас, якщо ви коли-небудь повернетеся сюди.

Звісно, вони подякували йому, безперестанку вклоняючись, махаючи каптурами і раз у раз проказуючи: «До ваших послуг, о господарю просторих дерев'яних хоромів!» Але їхня бадьорість підупала через його суворі слова, і вони зрозуміли, що пригода заповідається набагато небезпечнішою, ніж їм здавалось, і що все одно, навіть якщо вони здолають усі небезпеки дороги, наприкінці на них чекатиме дракон.

Цілий ранок вони були заклопотані приготуваннями. Пополудні востаннє поїли разом із Беорном, а після трапези посідали на позичених скакунів і, наговоривши багато прощальних слів, швидкою рессю виїхали за ворота.

Проминувши високу огорожу на сході Беорнових земель, вони рушили на північ, а тоді повернули на північний захід. За порадою Беорна, вони не скористалися головною лісовою дорогою, що тяглася на південь від його володінь. Якби вони обрали той напрямок, то їхня путь пролягла б уздовж струмка, який збігав із гір і з'єднувався з Великою Рікою на кілька миль південніше від Візкаменя. У тому місці був глибокий брід, який їм довелося би перетнути верхи на поні, а за ним — стежка, що вела до узлісся та до початку отієї старої лісової дороги. Але Беорн попередив їх, що цим шляхом тепер часто користуються гобліни, а на східному краї лісова дорога, як він чув, уся позаростала, стала непроїжджою і веде в непролазні болота, де немає жодної стежки. До того ж на сході вона закінчується набагато південніше від Самотньої Гори, і їм не залишиться нічого іншого, як здійснити звідти довгий і тяжкий перехід на північ. А на північ од Візкаменя Морок-ліс підступає до берега Великої Ріки ближче — і, хоча до гір (і до гоблінів) звідти теж рукою подати, Беорн порадив їм обрати саме цей шлях: бо на відстані п'ятих днів путі верхи, просто на північ од Візкаменя, починається мало кому відома стежка через Морок-ліс, яка майже навропростець виводить до Самотньої Гори.

— Гобліни, — пояснював Беорн, — не наважаться переправитися через Велику Ріку ближче, ніж за сто миль на північ од Візкаменя, ні наблизитися до мого будинку — вночі він добре захищений! — але на вашому місці я б поскакав якомога швидше, бо якщо вони влаштують набіг уже зараз, то переправляться через річку на півдні та обнишпорять усі узлісся, щоби відрізати вам шлях, — а варги бігають швидше за поні. Тож вам безпечніше податися на північ, навіть якщо здаватиметься, що ви повертаєтеся назад, до гоблінських укріплень, — бо це те, чого гобліни чекають найменше, і їм доведеться довше гнатися за вами. А тепер — у путь, і якомога швидше!

Ось чому вони їхали зараз мовчки, пускаючи поні вчвал, де ґрунт був рівним і росла трава; ліворуч темніли гори, спереду наближалася смужка ріки, облямована деревами. Коли вони виїхали, сонце щойно починало хилитися на захід, і до самого смерку воно золотило довколишні терени. Якось важко було думати про гоблінів, котрі женуться за ними десь позаду, — тож, коли їх віддаляло від Беорнового будинку вже багато миль, вони знову почали балакати і співати, забуваючи про темну лісову стежку, що лежала попереду. Та надвечір, коли спустилися сутінки й гірські шпилі запалали у вечоровій заграві, вони влаштували привал і виставили сторожу — проте більшість спала неспокійно, ніби чуючи вві сні виття вовків і крики гоблінів.

Однак наступний ранок видався ясным і погідним. На землі, ніби восени, білів туман, повітря було прохолодне, та невдовзі на сході встало червоне сонце й тумани щезли, — і, доки тіні ще не покоротшали, наші мандрівники знову рушили в путь. Вони їхали вже другий день і весь той час не бачили нічого, крім трави, квітів, пташок, поодиноких дерев та — зрідка — невеликих стад благородних оленів, які або паслись, або, опівдні, відпочивали в затінку. Часом Більбо помічав, як із високої трави стирчали ріжки ланей, і думав спершу, що то сухі гілочки. Надвечір третього дня мандрівники так завзято поспішали (бо ж Беорн казав, що вони досягнуть в'їзду в ліс на ранок четвертого дня), що скакали й після смерку, і якийсь час уночі під місяцем. Коли місячне сяйво потьмяніло, Більбо стали ввижатися, то праворуч, то ліворуч, невиразні обриси великого ведмеда, який скрадався в тому ж напрямку. Та коли гобіт наважився сказати про це Гандальфові, чарівник відповів лише:

— Цить! Не звертай уваги!

Наступного дня вони рушили в путь перед світанком, хоча нічний спочинок був коротким. Щойно розвиднілося, вони побачили ліс, який ніби вийшов їм назустріч або ж чекав на них, подібний до чорної та похмурої стіни. Стежка повела вгору, і гобітові здалося, що на них почала насуватися тиша. Пташки співали дедалі рідше. Олені вже не показувалися, навіть кроликів не було видно. Десь опівдні вони досягли краю Морок-лісу і зупинилися відпочити мало не під навислим гіллям його перших дерев, їхні стовбури були дебели та вузлуваті, галуззя — покручене, листя — темне і довгасте. Плющ вився по стовбурах і звисав до землі.

— Ну ось і Морок-ліс! — промовив Гандальф. — Найбільший ліс Півночі. Сподіваюся, на вигляд він вам сподобається. А тепер ви мусите відіслати назад цих чудових поні, яких вам позичили.

Гноми мало не розбурчалися з цього приводу, але чарівник сказав, що вони бовдури.

— Беорн не так далеко, як ви думаєте, та й у будь-якому разі вам краще дотримати своєї обіцянки, бо він грізний ворог. У пана Торбина зір гостріший за ваш, якщо ви не помічали щоночі з настанням темряви великого ведмеда, який ішов назирці за нами або сидів на віддалі в місячному сяйві, стежачи за нашим табором. Не тільки щоб охороняти вас і пильнувати, чи туди ви їдете, але також і щоб наглянути за поні. Нехай Беорн вам друг, але своїх тварин він любить, як власних дітей. Ви навіть не здогадуєтесь, яку ласку він виявив до вас, дозволивши їхати на його поні так далеко й так швидко, і що трапиться з вами, якщо ви спробуєте взяти їх із собою до лісу.

— А як же кінь? — запитав Торін. — Ти не згадав, що відішлеш його назад.

— Не згадав, бо не відішлю.

— І як же тоді з твоєю обіцянкою?

— Це моє діло. Я не відішлю коня назад — я повернуся верхи на ньому!

Тепер їм стало зрозуміло, що Гандальф збирається покинути їх на самому узग्रаниччі Морок-лісу, — й усі були в розпачі. Але хай би що вони белькотіли, це не змінило його рішення.

— Ми ж уже все з'ясували, коли орли висадили нас на Візкаме-ні, — сказав чарівник. — І нічого сперечатись. У мене, як я й казав, є термінові справи на півдні — і я вже спізнююся через клопоти з вами, добродії. Ми, може, ще зустрінемося, перш ніж усе скінчиться, а може, звісно, й не зустрінемося. Це залежить від вашої фортуни, відваги і здорового глузду, до того ж я посилаю з вами пана Торбина. Я вже казав вам раніше, що в ньому закладено більше, ніж ви здогадуєтесь, і невдовзі ви самі в цьому переконаєтесь. Тож веселіше, Більбо, і не хмурся ти так! Веселіше, Торіне й Компанія! Врешті-решт, це ваша виправа. Згадайте про скаרב, який чекає на вас, і забудьте про ліс та про дракона — принаймні до завтрашнього ранку!

І коли настав завтрашній ранок, він повторив те саме. Тож тепер їм не лишалося нічого іншого, як наповнити міхи водою з прозорого джерела, вони знайшли на узліссі, та розв'язати поні. Вони поділили вантаж якомога чесніше, проте Більбо вважав, що його частка нестерпно важка, й ідея плестися не одну милю з такою ношею на спині йому зовсім не подобалася.

— Та не переймайся ти так! — потішав його Торін. — Дуже швидко тягар полегшає. Гадаю, невдовзі, коли їжа почне закінчуватись, усі ми захочемо, щоб наші клунки стали тяжчими.

Тепер нарешті вони попрощалися з поні й повернули їхні морди у бік дому. Ті весело потрюхикали геть, очевидячки, дуже раді показати хвоста темному Морок-лісу. Коли поні подалися назад, Більбо міг би заприсягнутися, що з затінку дерев виступила постать, подібна до ведмежої, й хутко почваланала слідом за ними.

Тоді Гандальф теж попрощався. Більбо сів на землю, почувуючись страшенно нещасним і прагнучи опинитися разом із чарівником верхи на його рославному коні. Після сніданку (дуже мізерного) гобіт зазирнув до лісу, і йому здалося, що вранці там так само темно, як і вночі, а ще дуже таємничо:

«Таке відчуття, ніби хтось за тобою стежить і чигає на тебе», — сказав він сам собі.

— До побачення! — сказав Ґандальф Торінові. — І до побачення всім вам, до побачення! Через ліс навпростець — туди тепер ваша путь. Не звертайте зі стежки! — бо якщо таки звернете, то тисяча проти одного, що вам уже ніколи її не знайти і не вибратися з Морок-лісу, — а тоді не думаю, щоб я чи хтось інший колись побачив вас знову.

— А ми конче мусимо йти через ліс? — простогнав гобіт.

— Так, мусите! — відказав чарівник. — Якщо хочете дістатися на той бік. Вам треба або перетнути ліс, або відмовитися від пошуків. А я не збираюся дозволяти вам зараз відступитися, пане Торбине. Мені соромно за вас через такі думки. Адже ви тепер маєте дбати про всіх оцих ґномів замість мене! — закінчив він, усміхаючись.

— Ні! Ні! — вигукнув Більбо. — Я не те мав на увазі. Я хотів сказати — чи немає дороги в обхід?

— Є, якщо ти волієш відмахати дві сотні миль із гаком на північ і вдвічі більше — на південь. Але й тоді на безпечну путь не сподівайся. У цій частині світу немає безпечних стежок. Пам'ятай, що зараз ти в Дикому Краї, тож, куди б ти не подався, з тобою може трапитися будь-яка халепа. Перш ніж ти дістанешся в обхід Морок-лісу на північ, ти опинишся якраз посеред схилів Сірих Гір, а вони просто кишать щонайпаскуднішими ґоблінами, гобґоблінами й орками. Обходячи ліс із півдня, ти потрапиш у володіння Чорнокнижника — і навіть тобі, Більбо, не треба розповідати про цього чорного чаклуна.

Я не раджу вам і близько підходити до місць, які видно з його темної вежі! Тримайтеся лісової стежки, зміцніть дух, сподівайтесь на краще — і, якщо вам неймовірно поталанить, одного прекрасного дня ви, *можливо*, вийдете до Довгого Озера, а за ним, ген-ген на сході, побачите Самотню Гору, де живе старий добрий Смоґ, — утім, сподіваюся, що він на вас не чекає.

— Отакої! Гарно ж ти нас утішив, — пробурчав Торін. — До побачення! Якщо не хочеш іти з нами, краще б їхав своєю дорогою без балачок!

— Тоді до побачення, таки справді до побачення! — відказав Ґандальф, розвернув коня і поскакав на захід.

Але він не зміг побороти спокусу залишити за собою останнє слово. Від'їхавши рівно настільки, щоб його ще могли почути, він озирнувся, приклав долоні до рота і гукнув до них. І вони почули його приглушений голос:

— До побачення! Будьте ласкаві, шануйтеся — і НЕ ЗВЕРТАЙТЕ ЗІ СТЕЖКИ!

Потім він пустив коня чвалом і хутко зник із очей.

— Та вже до побачення, їдьте-їдьте! — бурчали ґноми, сердячись іще більше через те, що розлука з Ґандальфом таки справді їх засмутила.

Тепер починалася найнебезпечніша частина всієї мандрівки. Кожен завдав собі на плечі по важкому клунку та міху, що випали йому при розподілі, повернувся спиною до світла, яке заливало прилеглі терени, й пірнув у ліс.

VIII. Мухи та павуки

Вони йшли вервечкою. Стежка починалася немовби аркою з двох великих старезних дерев, які схилились одне до одного, утворивши вхід до тінявого тунелю. Дерев'яні стовбури були так сильно заглишені плющем і обліпліні лишайником, що на їхньому гіллі виднілось лише кілька почорнілих листочків. Сама стежка виявилася вузькою і звивалася поміж стовбурів. Невдовзі світло, що пробивалося крізь арку, перетворилося на маленьку світляну цяточку далеко позаду, і тиша стала такою глибокою, що кожен крок гучно відлунював у лісі, а дерева, здавалося, нахилилися над ними, прислухаючись.

Коли їхні очі звикли до імлі, вони почали дещо розрізняти обабіч стежки при якомусь тьмяному зеленому півсвітлі. Іноді тоненькому сонячному промінчику щастило прослизнути крізь шпаринку в листі високо вгорі, обминувши навіть переплетені конари та сплутане гілля, й увігнатися перед ними в землю блискучою шпичею. Та це траплялося рідко, а невдовзі й зовсім припинилось.

У лісі водилися чорні вивірки. Коли гострозорі допитливі очі Більбо призвичаїлися до півтемряви, він став мигцем помічати, як вони відскакують од стежки й тікають за стовбури. Чути було також дивні звуки — рохкання, тупотіння та метушню в підліску і серед листя, яке подекуди лежало на землі височезними купами, — але хто видавав ті звуки, Більбо не міг роздивитися. Найогидніше, що вони побачили, — це павутиння: темне, щільне, надзвичайно товсте павутиння, яке куди не глянь напиналося поміж деревами чи обплутувало нижні гілки обабіч стежки. Воно ніде не перетинало стежку, але чи вона лишалася чистою завдяки якимось чарам, чи з якоїсь іншої причини — це їм було невтямки.

Минуло небагато часу — і вони почали ненавидіти ліс так само палко, як зненавиділи тунелі гоблінів, але ліс, здавалося, лишав іще примарнішу надію на те, що він коли-небудь скінчиться. А вони йшли і йшли, безперестанку тужачи за сонцем та небом і прагнучи відчутти на обличчі подув вітерцю. Повітря під кронами дерев було важке, затхле та застигле — навіть не сколихнеться. Це відчували навіть гноми, котрі звикли жити під землею і часом подовгу не бачили сонця, — а гобітові, який хоч і жив у норі, та полюбляв проводити літні дні на свіжому повітрі, здавалося, що він от-от задихнеться.

Найгірше було вночі. Темрява ставала непроглядною — не такою, яку ви звете непроглядною, а непроглядною насправді: такою чорною, що дійсно не було видно нічого. Більбо спробував було помахати рукою перед самим своїм носом, але не побачив власної руки. А втім, це не зовсім правда, що вони нічого не бачили: вони бачили очі. Мандрівники спали, міцно притулившись один до одного, але по черзі вартували, — і коли настала черга Більбо, він спостерігав у навколишній темряві якісь вогники; часом чийсь жовті, червоні чи зелені очі пильно розглядали його зблизка, а потім повільно гасли і зникали, щоб так само повільно розгорітися деінде. А часом вони зблискували серед гілля просто над його головою — і це було найстрашніше. Та найбільше Більбо не подобались очі відразливо безбарвні й булькаті. «Очі комах, — думав він, — аж ніяк не тварин, — тільки надто вже великі».

Хоча ще було не дуже холодно, вони спробували розпалювати вночі сторожове вогнище, але незабаром облишили це. Вогонь, здавалося, притягував зусібіч сотні й сотні очей, хоча їхні власники, хоч би хто вони були, дбали про те, щоб їх самих не було видно у відблисках полум'я. Та найгіршим було те, що вогонь приваблював тисячі темно-сірих і чорних метеликів, подекуди завбільшки мало не з долоню, які пурхали і дзижчали в них над вухами. Ті метелики були нестерпні — як і велетенські кажани, чорні, наче смола. Тож мандрівники не розпалювали багать, а куняли всю ніч, зіщулившись у несусвітній моторошній темряві.

Усе це тривало, як здавалося гобітові, вже віки, — до того ж йому постійно дошкуляв голод, бо вони якнайпильніше економили харчі. Дні минали за днями, а ліс ніби й не мінявся — і мандрівники почали непокоїтися. Запаси харчів не бувають невичерпними — і їжа таки справді почала закінчуватися. Гноми спробували стріляти у вивірок і змарнували чимало стріл, перш ніж пощастило поцілити в одну. Та коли її засмажили, вона виявилась огидною на смак — і на вивірок вони вже не полювали.

До того ж їх мучила спрага, бо в них лишалося мало води і вони жодного разу не натрапили на джерело чи струмок. Так їм і велося, аж поки одного дня путь їм перетнув швидкоплинний потік. Течія була сильна, але сам потік, якраз уперек стежки, був неширокий, а ще він був чорний — чи здавався таким у темряві. Добре, що Беорн застеріг їх щодо нього — інакше вони б напилися з потоку, байдуже, якого він кольору, і наповнили б його водою спорожнілі міхи. А тому вони лише застановилися, як через нього перебратися, не вступивши у воду. Колись тут був дерев'яний місток, але він прогнив і завалився, лишивши по собі тільки обламані стовпці біля берега.

Більбо став над водою на коліна й, удивляючись у темряву, скрикнув:

— На тому березі човен! От якби він був по цей бік!

— І далеко до нього, як ти гадаєш? — спитав Торін, бо гноми нарешті зрозуміли, що Більбо має найгостріший зір із-поміж усіх.

— Зовсім недалеко. Не більш як дванадцять кроків.

— Дванадцять кроків! Я думав — принаймні тридцять, але мої очі вже не ті, що сто років тому. Втім, що дванадцять кроків, що миля — однаково. Ми не можемо перестрибнути через струмок і не ризикнемо перебрести його чи перепливати.

— Уміє хтось із вас закидати мотузку?

— А яка з того користь? Навіть якщо ми зможемо зачепити човна (у чому я сумніваюся), то він, напевно ж, прив'язаний.

— Не думаю, що він прив'язаний, — відказав Більбо, — хоча, звісно, в такій темряві я не можу бути певен. Але виглядає так, ніби його просто витягнули на берег, у найнижчому місці, де стежка спускається до води.

— Найсильніший — Дорі, проте Філі наймолодший і має ліпший зір, — вирішив Торін. — Ходи-но сюди, Філі, — чи бачиш ти човна, про який каже пан Торбин?

Філі здалося, що він бачить, — і, коли він сяк-так прицілився, що забрало багато часу, йому подали мотузку. Вони мали кілька мотузок і до кінця найдовшої прив'язали один із великих залізних гаків, якими зазвичай чіпляли клунки до ременів у себе на плечах. Філі взяв гак у руку, розмахнувся і метнув його через потік.

І гак зі сплеском упав у воду!

— Недоліт! — озвався Більбо, вдивляючись у протилежний берег. — Ще півкроку — і ти б закинув його в човен. Спробуй-но ще раз. Не думаю, що чари такі сильні, аби зашкодити тобі, якщо ти лише доторкнешся до мокрої мотузки.

Філі витягнув гак на берег і знов узявся за нього, все-таки трішки вагаючись. Цього разу він жбурнув його з великою силою.

— Спокійно! — сказав Більбо. — Тепер ти закинув гак аж за дальній борт. Тягни помаленьку.

Філі поволі потягнув за мотузку, і через якийсь час Більбо гукнув:

— Обережно! Гак лежить на борту — аби лише він зачепився.

І гак зачепився. Мотузка напнулася, Філі смикнув її на себе — але марно. Йому на допомогу прийшов Кілі, а тоді ще Оїн і Глоїн. Вони тягли й тягли — і раптом усі попадали на спини. Втім, Більбо був наготові — він схопився за мотузку і якимось прутиком затримав маленького чорного човника, який було рушив за водою.

— Допоможіть! — скрикнув він, і Балін саме вчасно вхопився за човен, якого ледве не віднесло течією.

— Усе-таки він був прив'язаний, — сказав Балін, дивлячись на обривок линви, що звисав із човна. — Чудова робота, хлопці, й добре, що наша мотузка виявилася міцнішою.

— Хто попливе перший? — запитав Більбо.

— Я, — озвався Торін, — а ти — зі мною, і Філі з Баліном — теж. Більше човен не витримає. Потім — Кілі, Оїн, Глоїн і Дорі, тоді — Орі, Норі, Біфур і Бофур, а насамкінець — Двалін і Бомбур.

— Я завжди останній, і мені це не подобається, — заявив Бомбур. — Сьогодні черга когось іншого.

— Не треба бути таким огрядним. А так мусиш пливати останнім, коли човен буде менш навантажений. І не смій бурчати, коли тобі наказують, — інакше з тобою може трапитися лихо.

— Але тут немає весел. Як же ви збираєтеся доправити човна на той берег? — запитав гобіт.

— Дайте мені ще одну мотузку і ще один гак, — не розгубився Філі — й, коли гак прив'язали до мотузки, якнайвище та якнайдалі метнув його в темряву. Оскільки гак не впав на землю, їм стало зрозуміло, що він застряг у гіллі.

— Тепер залазьмо, — звелів Філі, — й нехай хтось із нас тягне за мотузку, що зачепилася за дерево на тому боці. Хтось із решти хай тримає першого гака, а коли ми щасливо висадимося на тому березі, хай зачепить його за човен — і ви зможете притягнути його назад.

У такий спосіб усі вони невдовзі щасливо опинилися на протилежному березі зачарованого струмка. Двалін щойно вибрався з човна зі змотаною мотузкою на плечі, й Бомбур (він таки не переставав бурчати) готувався зробити те саме, коли дійсно трапилося лихо. Попереду на стежці гучно застукотіли копита. З присмерку несподівано виринав олень, який мчав просто на них. Він налетів на гномів, позбивав їх із ніг і приготувався до стрибка. Потім сильно відштовхнувся і перескочив через потік, навіть не торкнувшись води. Та він не досяг протилежного берега цілим і неушкодженим. Торін, єдиний із усіх, зберіг рівновагу та ясну голову. Щойно вони пристали до берега, він натягнув лук і вклав стрілу — на випадок, якщо десь поблизу причаївся охоронець човна. Тож тепер Торін упевнено та влучно послав стрілу в оленя. Приземляючись, той спіткнувся. Його відразу поглинув присмерк, але вони почули, як стукіт копит збився з ритму і затих.

Утім, не встигли вони привітати постріл схвальними вигуками, як страшний лемент Більбо вивітрив із їхніх голів мрії про оленину.

— Бомбур упав у воду! Бомбур тоне! — кричав він. І це була правда. Бомбур стояв на суші лише однією ногою, коли на нього налетів олень і перестрибнув через нього. Бомбур перечепився, ненавмисно відштовхнув човна від берега і, падаючи спиною в темну воду, вхопився за слизькі корінці — але його пальці зісковзнули, а човен повільно закружляв на бистрині й зник.

Коли гноми підбігли до берега, у воді ще було видно Бомбурів каптур. Вони миттю кинули побратимові мотузку з гаком. Бомбур ухопився за неї — і вони витягли його на суше. Звісно, він був мокрий з голови до ніг, але то було не найгірше. Коли вони поклали його на берег, він уже міцно спав, стискаючи в руці мотузку, та так сильно, що йому не могли розтиснути кулак, — і гном продовжував міцно спати, хоч як вони силкувалися його розбудити.

Вони все ще стояли над ним, проклинаючи лиху долю та Бомбурову незграбність і оплакуючи втрату човна, що позбавила їх можливості повернутися назад і пошукати вбитого оленя, — коли з лісу долинули приглушені звуки сурем і різків та віддалений гавкіт хортів. Друзі присіли навпочіпки і прислухалися — насилу розчули звідкілясь із півночі шум великого полювання, хоча видно не було нічого.

Вони просиділи так чимало часу, не наважуючись поворухнутися. Бомбур далі спав із посмішкою на повному обличчі, ніби його вже не обходили жодні прикросі, які не давали їм спокою. Зненацька попереду на стежці з'явилися білий олень і біла олениця з оленятами — настільки білосніжними, наскільки перший олень був темним. Вони промайнули в півтемряві. Перш ніж Торін устиг щось крикнути, троє гномів схопилися на ноги і випустили з луків по стрілі. Здається, жодна не влучила в ціль. Олень повернувся і зник серед дерев так само безшумно, як і з'явився, — і гноми марно пускали стріли йому вслід.

— Припиніть! Припиніть! — закричав Торін, але запізно: збуджені гноми змарнували останні стріли, і тепер від луків, які дав їм Беорн, не було жодної користі.

Тієї ночі все товариство було дуже похмурим — і в наступні дні хмари над їхніми головами ще більше згустилися. Так, вони переправилися через зачарований струмок, але на тому боці стежка петляла, як і раніше, й у лісі не було помітно жодних змін. Утім, якби вони знали місцевість краще і звернули належну увагу на звуки полювання та на білого оленя, який з'явився перед ними на стежці, їм би стало зрозуміло, що вони вже досягли східного краю лісу. І якби вони зібрали всю свою віру та відвагу, то незабаром дійшли б до переліска і до тих місцин, куди проникає сонце.

Але вони цього не знали, до того ж важким тягарем для них був Бомбур, якого вони мали якось нести, — цю обтяжливу повинність відбували по черзі четверо гномів, а їхні клунки розподіляли між собою інші. Якби клунки значно не полегшали за останні дні, вони б з усім цим не впоралися, — але краще вже клунки, повні харчів, аніж вічно сонний і усміхнений Бомбур. Через кілька днів у них не залишилося практично ніякої їжі, ні питва. Вони не бачили, щоб у лісі росло щось їстівне — лише гриби на деревах і трави з блідими листочками та неприємним запахом.

Десь за чотири дні путі від зачарованого струмка почався суцільний буковий ліс. Спершу вони зраділи цій переміні, бо тут не було підліска і присмерк став трохи рідшим. Над головами в них пробивалося зеленаве світло, і подекуди вони могли щось роздивитись обабіч стежки. Проте світло тільки вихоплювало з сутіні нескінченні ряди прямих сірих стовбурів, схожих на колони якоїсь величезної напівтемної зали. У повітрі відчувався якийсь повів, долітав шум вітру — але то були сумні звуки. Додолю з шелестом упало кілька листків, нагадавши їм, що наближається осінь. Під ногами шаруділо сухе листя, що назбиралося за незлічені минулі осені, — його понаносило на узбіччя стежки з лісу, де воно лежало пухким червоним килимом.

А Бомбур усе спав — і вони дуже втомилися. Часом їх непокоїв чийсь сміх. Іноді долинав віддалений спів. Голоси, які сміялися, були милозвучні й не належали гоблінам, а спів був прекрасний, але звучав дивно та несьогосвітньо, — тож мандрівникам було якось моторошно і вони з останніх сил поспішали покинути ці місця.

Через два дні вони помітили, що стежка пішла схилом, і невдовзі опинились у долині, майже всуціль зарослій могутніми дубами.

— Та закінчиться колись цей клятий ліс чи ні? — не витримав Торін. — Хтось мусить залізти на дерево, спробувати вистромити голову з гілля і розглянутися довкола. Треба тільки вибрати найвище дерево, що нависає над стежкою.

Звісно, під «хтось» мався на увазі Більбо. Гноми вибрали саме його, бо дозорець мусив би просунути голову крізь листя аж на верхівці, — тож він мав би бути досить легким, аби його витримали найвищі та найтонші гілочки. У бідолашного пана Торбина не було великої практики лазити по деревах, але гноми підсадили його на нижні гілки величезного дуба, який ріс над самою стежкою, і гобіт мусив сьак-так лізти вгору. Він прокладав собі дорогу крізь поплутане галуззя, що шмагало його по обличчю; весь позамазувався зеленим і чорним об стару кору великих конарів; не раз зісковзував, але втримувався в останній момент — і нарешті, зі страшенними зусиллями подолавши складну ділянку, де взагалі не виявилось путніх гілок, дістався до верхівки. Весь час його непокоїла думка, чи є на дереві павуки та як йому спускатися донизу, щоби не впасти.

Урешті-решт він вистромив голову з крони й одразу помітив, що павуки тут як тут. Але вони були менші від звичайних і їх цікавили тільки метелики. Світло мало не осліпило Більбо. Він чув, як гноми щось кричали йому звідкілясь іздалеку знизу, але не міг відповісти, лише мру-жився, вчепившись у гілля. Сонце сяяло так яскраво, що минуло багато часу, перш ніж Більбо зміг до нього призвичаїтись. А коли він нарешті розплющив очі, то побачив скрізь навколо себе море темної зелені, яку де-не-де ворухив вітерець, — і всюди пурхали сотні метеликів. Гадаю, то був якийсь різновид "пурпурового імператора" — метелика, що вподобав верхівки дубів, але ці метелики були зовсім не пурпурові, а оксамитово-чорні, без жодних світлих цяточок.

Більбо довго дивився на "чорних імператорів" і насолоджувався вітерцем, який пестив йому волосся та обличчя, але згодом крики гномів, які тепер аж ногами тупотіли внизу від нетерплячки, нагадали йому, навіщо він сюди видряпувався. Втім, справи були кепські. Роззираючись якомога пильніше, він ніде не бачив кінця-краю деревам. Серце його, яке було звеселилося, коли він побачив сонце та відчув вітерець, знов упало у грудях: нічого їстівного, повертатись униз було ні з чим.

Насправді, як я вже казав, вони були недалеко від краю лісу — і, якби Більбо мав більше здорового глузду, він би второпав, що дерево, на яке він видряпався, хоч і було високе, але стояло майже на дні широкої долини, тож із його верхівки здавалося, що дерева здіймаються звідусіль, ніби вінця величезної чаші, й годі було побачити, як далеко простягається ліс. Однак він цього не второпав і поліз донизу в цілковитому розпачі. Нарешті він знов опинився долі, подряпаний, розпашілий і нещасний, та ще й недобачаючи у присмерку. Його звіт засмутив решту так само, як і його самого.

— Ліс не має кінця-краю, куди не глянь! Що ж нам робити? І навіщо було посилати гобіта? — репетували гноми, ніби то була його провина.

Вони не надали жодної ваги метеликам і тільки ще дужче розсердилися, коли він розповів їм про чудовий вітерець, який їм годі було відчутти, бо вони були затяжкі для того, щоб залізти на дерево.

Тієї ночі вони доїли свої припаси до останньої крихти, а прокинувшись наступного ранку, спершу відчували гризкий голод, а потім помітили, що йде дощ і важкі краплі де-не-де пробиваються крізь листяну покрівлю і падають на землю. Дощ лише нагадав їм, що в них іще й у роті пересохло від спраги, але полегшення не приніс: не можна вгамувати пекучу спрагу, стоячи під велетенськими дубами і чекаючи, що якась краплина випадково впаде вам на язик. Єдиний проблиск розради їм несподівано приніс Бомбур.

Він раптово прокинувся й сів, чухаючи потилицю. Бомбур ніяк не міг уторопати, де він і чому відчувається таким голодним, бо забув усе, що трапилося після того давнього травневого ранку, коли вони вирушили в мандри. Останнє, що він пам'ятав, — це гостина в гобітовій норі, — і їм коштувало великих зусиль змусити його повірити в їхню розповідь про всі ті численні пригоди, які вони пережили відтоді.

Коли Бомбур почув, що їсти нічого, він аж розплакався, бо почувався таким кволим, що ледве міг триматися на ногах.

— І навіщо я тільки прокинувся! — ридав він. — Я бачив такі чудові сни! Мені снилося, ніби я бреду лісом, схожим на цей, тільки він був освітлений смолоскипами на деревах, світильниками, підвішеними до гілок, і багаттями, розкладеними на землі. І там ішов бучний бенкет — він тривав без кінця. Лісовий король сидів на троні в короні з листя, лунав веселий спів, і годі перелічити й описати всі найдки та напої, якими там частували.

— І не починай, — урвав його Торін. — Якщо вже не можеш говорити про щось інше, то ліпше помовч. Ти й так нам набрид. Якби ти не прокинувся, нам слід було б лишити тебе в лісі з твоїми

пришелепуватими снами. Це ж не жарти — тягти тебе отакого, навіть після кількох тижнів суворого посту.

Зараз їм нічого не лишалося робити, як тільки тугіше затягнути пояси на схудлих животах, закинути за плечі порожні клунки та міхи і потрюхикати стежкою далі, не дуже й сподіваючись, що коли-небудь їм вдасться вибратися з лісу і що раніше їх не спіткає голодна смерть. Вони йшли цілий день, дуже повільно й утомлено, а Бомбур і далі репетував, що його ноги не несуть і що він хоче лягти і поспати.

— Не будеш ти спати! — відказували йому вони. — Хай тепер і твої ноги потрудяться, годі вже нам тебе нести.

Але він усе одно раптом відмовився ступити бодай крок уперед і повалився на землю.

— Ідіть далі, якщо вам так треба, — пробурмотів він. — А я збираюся тут заснути і надивитись на їжу хоч уві сні, якщо мені не вдасться здобути її якось інакше. Сподіваюся, що вже ніколи не прокинуся.

Саме тієї миті Балін, який був трохи попереду, вигукнув:

— Що то було? Здається, я бачив, як у лісі блимнуло світло.

Усі подивились у той бік, куди він вказував, і на чималенькій віддалі побачили в темряві ніби червоний вогник, потім поряд із ним ще і ще. Навіть Бомбур підхопився на ноги — і вони поспішили вперед, не дбаючи про те, що то могли бути тролі чи гобліни. Світло блимало просто перед ними, ліворуч від стежки, — і, коли вони нарешті з ним порівнялися, стало зрозуміло, що то горіли поміж деревами смолоскипи та багаття, досить далеко від їхньої путі.

— Виглядає на те, що мої сні збуваються, — прохекав Бомбур, відсапуючись позаду.

Він хотів кинутися просто в ліс, до вогнів. Але інші аж надто добре пам'ятали перестороги чарівника та Беорна.

— Кепський буде бенкет, якщо ми не повернемося звідти живі, — зауважив Торін.

— Але без бенкету ми так чи інак проживемо не довго, — заперечив Бомбур, і Більбо в душі з ним погодився.

Усі довго сперечались і врешті вирішили вислати двох розвідників, котрі би підкралися до вогників і дізналися про все більше. Та гноми не могли вирішити, кого послати: ніхто не палав бажанням загубитися й уже ніколи не побачити своїх друзів. Насамкінець, попри всі перестороги, їх помирило голод, бо Бомбур не переставав описувати різні смачні наїдки, які споживались у його сні на лісовому бенкеті, — тож вони зішли зі стежки й усі разом заглибились у ліс.

Далеченько прорачкувавши, вони визирнули з-за стовбурів і побачили просіку, де землю було розрівняно. Там було повно народу — достоту ельфи, — всі в зеленому та брунатному вбранні, вони сиділи великим колом на пнях. Посередині горіло вогнище, а до дерев за спинами ельфів де-не-де було прикріплено смолоскипи. Але найпринаднішим у всьому видовищі було те, що вони їли, пили та весело сміялися.

Пахощі смаженого м'яса були такі чудові, що наші мандрівники, не гаючи часу на наради, всі як один підхопились і почали продиратися до кола бенкетарів із єдиною думкою — попросити чогось попоїсти. Але щойно перший із них ступив на просіку, як усі смолоскипи згасли, ніби за помахом чарівної палички. Хтось із ельфів копнув ногою багаття, воно шугнуло вгору снопом мерехтливих іскор і теж погасло. Вони залишилися у безпросвітній темряві й не могли навіть намацати одне одного — принаймні певний час. Після панічних і марних блукань у пітьмі, перечіпаючись через колоди, нашттовхуючись на дерева і перегукуючись так голосно, що в лісі на багато миль довкола, напевно, попрокидалось усе живе, вони, врешті-решт, зуміли зібратися до купи і навропацьки перерахувати одне одного. На той час вони, звісно, зовсім забули, з якого боку від них стежка, й безнадійно заблукали, щонайменше до ранку.

Не лишалося нічого іншого, як тут же й заночувати, — вони навіть не наважилися пошукати на землі недоїдків, боячись знову погубитись. Але довго вони не пролежали — щойно Більбо задрімав, як Дорі, чия черга була вартувати, гучно прошепотів:

— Вогні з'явилися знов, і їх стало більше.

Усі аж підскочили. Справді, десь неподалік мерехтіли десятки вогників і цілком виразно чулися голоси та сміх. Гноми і гобіт почали повільно підкрадатися до світла — вервечкою, тримаючись одне за одного ззаду. Коли вони були вже близько, Торін звелів:

— Цього разу — аніруш! Нікому й носа не показувати з криївки, доки я не звелю. Спершу я пошлю

самого пана Торбина, щоб він побалакав із ними. Його вони не злякаються («А я їх?» — подумав Більбо) — і, принаймні я на це сподіваюся, не завдадуть йому шкоди.

Наблизившись до краю світляного кола, гноми раптом виштовхнули поперед себе Більбо. Не встиг він надіти свій перстень, як опинився, мало не перечепившись, у сліпучому світлі вогнища та смолоскипів. Нічого доброго з цього не вийшло. Усі вогні знову згасли, і запанувала непроглядна пітьма.

Якщо їм і раніше було важко зібратися до купи, то цього разу все стало набагато гірше, бо вони ніяк не могли знайти гобіта. Щоразу, коли вони перераховували одне одного, в них виходило тільки тринадцять. Вони кричали, кличучи:

— Більбо Торбине! Гобіте! Гобіт ти капосний! Агов! Гобіте, хай тобі грець, де ти? — і таке інше, але відповіді не було.

Вони вже втратили будь-яку надію, коли Дорі нашттовхнувся на Більбо — цілком випадково. В темряві гном перечепився через, як він гадав, колоду і виявив, що то був гобіт, котрий скрутився калачиком і міцно спав. Довелося добряче його потермосити, щоб розбудити, а коли він прокинувся, це було йому зовсім не до вподоби.

— Мені снівся такий приємний сон, — пробурчав він, — про те, ніби я саме смачно обідав.

— Ой лишенько! Він здурів, як Бомбур, — залементували гноми. — Не розповідай нам про сні. Від снів про обіди не буває нічого доброго, і нам вони не сняться.

— Сні про їжу — це найкраще, що може для мене бути в цьому пропащому місці, — промуркав Більбо, вмоштуючись біля гномів і збираючись знову заснути і додивитися свій сон.

Але вогні й тоді з'явилися у лісі не востаннє. Згодом, пізно вночі, Кілі — тепер він стояв на чатах — розбудив їх усіх знову, гукаючи:

— Неподалік аж палахкоче — певно, враз засвітилися сотні смолоскипів і чимало багать, ніби якимись чарами. І послухайте, як там співають і грають на арфах!

Трохи полежавши і послухавши, вони відчули, що не можуть боротися з бажанням підійти ближче і ще раз спробувати попросити допомоги. Вони знову зірвалися з місця, але наслідки цього разу були фатальними. Бенкет тепер був іще бучніший і розкішніший, аніж раніше, а на чолі довгої низки бенкетарів сидів золотоволосий Лісовий король у короні з листя — достоту король із Бомбурового сну. Ельфи передавали один одному чаші — по колу та понад багаттями, деякі грали на арфах, і багато хто співав. Їхнє блискуче волосся було рясно заквітчане, на комірах і поясах у них мерехтіли смарагди та діаманти, а їхні обличчя, як і пісні, іскрилися веселощами. Голосні, виразні та прекрасні були ті пісні — й Торін виступив на середину кола.

Мертва тиша запала на півслові. Усі вогні згасли. На місці багать заклубочився чорний дим. В очі гномам сипонуло приском та попелом, і ліс знову сповнився їхнім криком і лементом.

Більбо опам'ятався, коли бігав по колу (як він гадав), безперестанку кличучи:

— Дорі, Норі, Орі, Оїне, Глоїне, Філі, Кілі, Бомбуре, Біфуре, Бофуре, Дваліне, Баліне, Торіне Дубощите!

Тим часом гноми, котрих він не міг ні побачити, ні намацати, так само бігали круг нього (раз у раз вигукуючи: «Більбо!»). Та крики його супутників усе віддалялись і слабшали, а відтак — хоча згодом йому здалося, що вони перетворилися на віддалене волення про допомогу, — всі голоси врешті стихли, й він залишився сам у цілковитій тиші й темряві.

То був один із найзлощасніших моментів у його житті. Але невдовзі він збагнув, що спроби бодай щось зробити до того, як настане день і хоч трохи розвидніється, ні до чого доброго не доведуть, а отже, не варто втомлювати себе блуканнями без жодної надії на сніданок, який би відновив сили. Тож він сів долі, притулившись спиною до дерева, і — не востаннє — поринув у спогади про свою далеку-далекую гобітську нору з її чудовими коморами. Він саме заглибився в думки про копчену свинячу грудинку, про яйця, грінки та масло, коли відчув, що до нього щось доторкається. До його лівої руки притислося щось схоже на міцну липку струну, а коли він спробував поворухнутися, то виявив, що його ноги обплутані такою самою струною, тож ледве він підвівся, як перечепився й упав.

Тоді, з'явившись із-за його спини, на нього навалився величезний павук, — ось хто ретельно зв'язував його павутиною, доки він дрімав. Більбо бачив самі лише очі цієї потвори і відчував дотик її волохатих лап, коли вона силкувалась обплутати його своїми огидними нитками. Йому пощастило,

що він вчасно прийшов до тями. Ще трохи — й він узагалі не зміг би поворухнутись. А так — почав відчайдушно відбиватися. Він молотив павука кулаками — бо тварюка спробувала впорснути йому отруту, щоб його втихомирити (як роблять із мухами звичайні павуки), — аж тут згадав про свій кинджал і видобув його з піхов. Павук ураз відскочив назад, і Більбо встиг перерізати павутину в себе на ногах. Тепер була його черга нападати. Павук, очевидно, не звик до комах, що носять при боці таке жало, — інакше б він чимскоріш утік. Але не встиг він кинутися навтьоки, як Більбо напав на нього і вгородив кинджал просто йому межі очі. Павук ураз шалено застрибав і засмикався, сіпаючи лапами в жакливих конвульсіях, — але Більбо добив його другим ударом, а тоді повалився на землю і надовго знепритомнів.

Коли він очуняв, його оточував тьмяно-сірий присмерк, який зазвичай був у лісі вдень. Поруч лежав мертвий павук, а лезо його кинджала було в чорних плямах. Якимось чином власноручне вбивство велетенського павука — в темряві, без допомоги чарівника, гномів чи будь-кого ще — дуже змінило пана Торбіна. Витерши кинджал об траву і сховавши його назад до піхов, він відчув себе іншим — набагато грізнішим і відважнішим, попри порожнечу в шлунку.

— Я дам тобі ім'я, — промовив він, звертаючись до кинджала. — Зватиму тебе Жало.

Потому він подався на розвідку. Ліс був похмурим і німотним. Але, вочевидь, передусім Більбо мав пошукати своїх друзів, котрі, ймовірно, були десь неподалік — якщо їх не захопили в полон ельфи (або хтось гірший). Більбо відчував, що кричати небезпечно, тож довгенько простояв, ламаючи голову, в якому напрямку пролягає стежка й у який бік йому треба йти спершу, щоб розшукати гномів.

— О, чому ми не послухали порад Беорна та Гандальфа! — бідкався він. — У яку ж халепу ми вскочили! Ми! Аби ж то ми: бути зовсім самому так жахливо...

Урешті-решт він якось здогадався, звідки вночі долинали крики про допомогу, — і через чисте везіння (він-бо народився щасливцем) здогадався більш-менш правильно, як ви самі побачите. Набравшись рішучості, він якомога спритніше поповз уперед. Як я вже казав вам, гобіти скрадаються спритно і безшумно, особливо в лісі, — до того ж Більбо надягнув перстень. Ось чому павуки ані не бачили його, ані не чули, як він повзе.

Він крадькома пробирався в обраному напрямку, аж поки помітив попереду латку густої чорної тіні — ніби опівнічний згусток, який ніколи не проясніє. Наблизившись, він побачив, що то була павутина, напнута одна поверх одної. А ще він раптом побачив павуків, які сиділи в гіллі над його головою, і — байдуже, з перснем — затремтів, боячись, аби вони його не викрили. Стоячи за деревом, він якийсь час стежив за ними і раптом, серед лісової тиші та спокою, розчув, що ці брудкі потвори розмовляють поміж собою. Їхні голоси нагадували тоненьке рипіння та шипіння, але багато слів він зрозумів. Вони говорили про гномів!

— Завзята була сутичка, та воно того варте, — сказав один. — Ну й груба ж у них шкура, аж противно, але б'юся об заклад, що всередині вони соковиті.

— Еге ж, із них вийдуть ласі шматочки, коли трохи повисять, — озвався другий.

— Лишень не перетримайте їх, — докинув третій. — Вони не такі вже й жирні. Гадаю, вони кепсько харчувались останнім часом.

— Убийте їх, кажу вам, — зашипів четвертий, — убийте їх зараз — і хай повисять трохи дохлими.

— Та вони вже дохлі, можу поручитися, — відказав перший.

— А от і ні. Я щойно бачив, як один заборсався. Ходімо — ми вже добре, сказати би, покомар... покимарили. Я вам покажу.

З цими словами один із тих товстелезних павуків перебіг павутинною линвою до дюжини коконів, які звисали рядком із верхньої гілки. Більбо щойно тепер помітив їх у присмерку і вжахнувся, побачивши, як із них стирчить то гномова нога, то кінчик носа, то краєчок бороди чи каптура.

Павук рушив до найтовщого з коконів («Б'юся об заклад, це бідолашний старий Бомбур», — подумав Більбо) і сильно вщипнув носа, який звідти стирчав. Зсередини долинув приглушений зойк, з павутиння випнулася нога і влучно й енергійно хвицьнула павука. Бомбур був іще живий! Пролунав звук, ніби копнули здутого м'яча, — і розлючений павук упав із гілки, але вчасно вхопився за щойно випущену ним линву.

Інші реготали.

— Ти мав рацію, — казали вони, — м'ясце живеньке, ще й вибрикує.

— Я хутко покладу цьому край, — прошипів сердитий павук, видираючись назад на гілку.

Більбо збагнув, що настав момент, коли треба діяти. Він не міг дістатися до павуків і не мав із чого стріляти, але, роззирнувшись довкола, побачив щось схоже на річище пересохлого струмочка, рясно всіяне камінням. Більбо досить непогано метав камінчики — й одразу ж, не гаючи часу, вибрав гарний гладенький камінець, схожий на яечко, який зручно ліг йому в долоню. Хлопчаком він добряче напрактикувався, жбурляючи камінчики в кого заманеться, аж поки кролики, вивірки і навіть пташки почали блискавично тікати йому з дороги, щойно бачили, як він нахиляється; і навіть подорослішавши, він усе ще присвячував чимало часу метанню кілець і дротиків, стрільбі по паличках, грі в кулі та кеглі й іншим тихим металевим і влучальним іграм — він таки справді вмів робити багато чого, окрім як пускати кільцями дим, загадувати загадки та готувати їжу, але раніше мені було ніколи розповісти вам про це. І зараз — теж ніколи. Доки Більбо підбирав камінці, павук дістався до Бомбура — і незабаром гномові прийшов би кінець. Але тієї миті Більбо метнув. Камінь цюкнув павука по голові — й той, знепритомнівши, звалився з дерева й гепнувся на землю, задерши лапи.

Наступний камінець зі свистом прорвав велику павутину і наповал убив павука, який сидів посередині. У павучій колонії знялася неабияка метушня — і, скажу я вам, павуки навіть на якийсь час забули про гномів. Вони не могли бачити Більбо, але їм було легко визначити, звідки летіли камінці. З блискавичною швидкістю вони побігли у бік гобіта, викидаючи навсбіч довгі линви та розгойдуючись на них, аж поки не заткали весь вільний простір розмаяними тенетами.

Проте Більбо швиденько ковзнув в інше місце. Йому спало на думку водночас зацікавити, роздразнити і ще більше розсердити оскаженілих павуків та відвести їх якомога далі від гномів. Коли близько півсотні тварюк кинулося до того місця, де він стояв раніше, він жбурнув у них іще кілька камінців і ще кілька — в інших, які спинилися віддалік, — а тоді, танцюючи між деревами, заспівав пісеньку, щоб розлютити їх усіх і змусити погнатися за собою, а також аби гноми почули його голос.

Ось що він проспівав:

Павучище тче дурне! І не бачить з дерева мене! Сплюх старий! Сплюх старий! Не жирій! Кинь павутину! — бачиш мене? Здоровило — тлусте рило, Здоровило дурне! Сплюх старий! Сплюх старий! Злазь мерщій! Не впіймаєш з дерева мене!

Може, не дуже до ладу, але не забувайте, що він склав цю пісеньку сам, експромтом, у найнесприятливіший момент. Хай там що, а він домігся того, чого хотів. Співаючи, він і далі кидав камінці та притупував ногами. І чи не всі павуки рушили за ним: деякі спустилися на землю, інші помчали по гілках, перемахуючи з дерева на дерево і перекидаючи нові линви через темні прогалини. Від його галасування павуки припустили набагато швидше, ніж він очікував. Вони були страшенно сердиті. Не кажучи вже про камінці, жодному павукові не сподобається, коли його називатимуть «павучищем», а почути про себе «сплюх старий» — звісно, образливо для будь-кого.

Більбо шмигнув на нове місце, але кілька павуків миттю кинулося в різні боки обжитої ними галявини і заходилося ткати павутину через усі прогалини між стовбурами дерев. Дуже швидко гобіт упіймався б у щільне кільце павутиння, — принаймні такий був задум павуків. Звідусіль оточений гігантськими комахами, які тепер чигали на нього та заклопотано ткали тенета, Більбо зібрався з духом і заспівав нову пісеньку:

Повзь-мурмило і Бевзь-дурило — Вже й сіть у них сплелась. Напрочуд ласе у мене м'ясо, Та їм до нього зась! Я вам у вуха дзижчу, як муха, А вас розперла лінь. Не дамся — пнітьсь скільки духу — До ваших павутинь!

Тут він роззирнувся і помітив, що останню прогалину між двома високими деревами вже заснувало павутиння, — та, на щастя, не справжнє павутиння, а тільки грубі тенета з павучої линви подвійної товщини, похапцем натягнутої туди-сюди від стовбура до стовбура.

І він пустив у хід свій маленький меч. Гобіт посік тенета на шматки і, не перестаючи співати, побіг далі.

Павуки побачили кинджал (утім, не думаю, щоби вони знали, що то таке), й ураз уся їхня ватага щодуху кинулася наздоганяти гобіта — землею та гіллям, перебираючи волохатими лапами, клацаючи щелепами та клешнями, виривавши очі і бризкаючи слиною від люті, вони гналися за ним лісом, доки Більбо забіг так далеко, як тільки наважився. Тоді, тихіше за мишку, він покрався назад.

Більбо знав, що в нього вкрай мало часу, поки розчаровані павуки повернуться до дерев, на яких були підвішені гноми. Але за той час він мав визволити друзів. Найважчою справою було дістатися до довгої гілки, на якій погойдувалися кокони. Не думаю, щоб він упорався з цим, але, на щастя, павук лишив там линву, яка звисала до самої землі. За її допомогою, хоча вона й липла йому до рук,

Більбо видряпався нагору — і наштотхнувся на старого, вайлуватого та підступного товстуна-павука, якого лишили вартувати полонених і який безперестанку щипав їх, з'ясовуючи, хто з них найсоковитіший на смак. Павук збирався почати трапезу, поки нікого не було, але пан Торбин виявився моторнішим за нього: перш ніж павук уторопав, що трапилося, він відчув у собі жало Більбо та скотився з гілки вже неживий.

Наступним завданням Більбо було звільнити найближчого гнома. Але як? Якщо він переріже линву, на якій висить кокон, то нещасний гном гепнеться на землю з чималенької висоти. Поплазувавши гілкою (через це всі бідолашні гноми смикались і розгойдувались, немовби стиглі груші), він добрався до першого кокона.

«Філі або Кілі», — подумав він, помітивши кінчик блакитного каптура, який стирчав зверху. «Найімовірніше — Філі», — подумав він, помітивши кінчик довгого носа, вистромлений із намотаного павутиння. Звісившись із гілки, гобіт примудрився перерізати майже всі міцні липкі нитки, що обплутували кокон, і тоді звідти, хвищаючи ногами й борсаючись, видобулася більша частина Філі. Боюся, Більбо не витримав і розсміявся, побачивши, як гном посмикує затерплыми руками та ногами, обмотаний під пахвами павучою линвою, — точнісінько як оті кумедні іграшки, що танцюють на дроті.

Так чи інак, але Філі видерся на гілку — й уже тут сам доклав усіх зусиль, аби допомогти гобітові, хоча почувався геть хворим і кволим від павучої отрути й від майже цілодобового висіння у щільному коконі, звідки стирчав лишень його ніс, дозволяючи хоч якось дихати. Філі довгенько промучився, віддираючи чортове павутиння від вій і брів, а щодо бороди — то йому довелося майже всю її зістригти. Відтак, уже вдвох, вони заходилися затягати на гілку одного гнома по одному і звільняти їх від тенет. Усім було не легше, ніж Філі, а декому ще гірше. Хтось узагалі ледве міг дихати (як бачите, довгі носи часом приносять користь), а комусь павуки впорснули забагато отрути.

Визволено було Кілі, Біфура, Бофура, Дорі та Норі. Бідолашний старий Бомбур так знесилів — адже він був найтовстіший і його постійно щипали і тицяли в живіт, — що скотився з гілки і гугупнув на землю (на щастя — на купу листя), так і лишившись там лежати. Але п'ятеро гномів і досі висіло на краю гілки, тимчасом як перші павуки вже повернулися, розлючені ще дужче, ніж раніше.

Більбо негайно переповз ближче до стовбура і почав одганяти павуків, які вже дерлися догори. Він зняв персня, коли визволяв Філі, й забув надіти його знову, тож тепер усі павуки зашипіли, бризкаючи слиною:

— Тепер ми тебе бачимо — ти, малий паскуднику! Ми тебе висмокчемо, а твої кісточки та шкурку порозвішуємо на дереві. Ага! У нього є жало? Ну та ми все одно доберемося до нього — а тоді повісимо його на день-два вниз головою.

Доки це тривало, визволені гноми поралися біля решти полонених, кремсаючи павутиння ножами. Ще трохи — й усіх буде звільнено, хоча незрозуміло було, що ж робити далі. Минулої ночі павуки переловили їх досить легко, але це сталося зненацька і завдяки темряві. Тепер же заносилося на жорстоку битву.

Раптом Більбо помітив, що чимало павуків на землі обступили старого Бомбура і, знову зв'язавши його, кудись потягли. Більбо скрикнув і різонув кинджалом павуків, які лізли просто на нього. Вони миттю розступились, і він подерся вниз, зістрибнувши з дерева в саму гущу тих, що були долі. Такого жала, як його маленький меч, вони ще не бачили. Як він штрикав навсібіч! Ще й сяяв од задоволення, прохромлюючи павучі тіла. Коли півдюжини павуків було вбито, решта відступила, залишивши Бомбура на руках у Більбо.

— Спускайтеся донизу! Спускайтеся донизу! — закричав гобіт гномам, котрі сиділи на гілці. — Тікайте, бо потрапите в тенета! — Бо Більбо побачив, що цілі хмари павуків повидиралися на сусідні дерева і повзуть гілками над головами у гномів.

Гноми тут же позлазили, позістрибували або й попадали донизу — і всі одинадцятьоро звалились на купу, більшість — на межі запаморочення та ледве тримаючись на ногах. Тепер їх було дванадцятьоро — разом із бідолашним старим Бомбуром, якого підтримували попід руки його кузени Біфур і Бофур, — а Більбо ж витанцьовував круг них і вимахував своїм Жалом, тимчасом як сотні лютих павуків витріщалися на них зусібіч. Усе виглядало цілком безнадійно.

І тоді почалася битва. Дехто з гномів мав ножі, дехто — дрючки, а ще в кожного під рукою було каміння, а Більбо стискав руків'я ельфійського кинджала. Павуків відтісняли знову і знову, а багатьох із них повбивали. Але опір не міг тривати довго. Більбо майже до краю знесилився, лишень четверо гномів були здатні твердо стояти на ногах — іще трохи, і їх би здолали, як сонних мух. Павуки вже почали знову плести павутину зусібіч довкола них — од дерева до дерева.

Урешті-решт, Більбо не зміг вигадати нічого ліпшого, як відкрити гномам таємницю свого персня.

Йому було трохи шкода це робити, але що вдієш?

— Я збираюся зникнути, — заговорив він. — Якщо вдасться, я відверну увагу павуків, а ви мусите триматися разом і відступати у протилежному напрямку, ліворуч — приблизно туди, де ми востаннє бачили вогнища ельфів.

Утовкмачити їм це було складно — вони геть очманіли від крику, лупцювання дрючками та жбурляння каміння, — та врешті Більбо збагнув, що зволікати далі не можна: павуки стискали кільце облоги все тісніше. Гобіт хутко надів перстень і — на величезний подив гномів — щез.

Незабаром із-за дерев праворуч долинуло «сплюх старий» і «павучище». Це неабияк роздратовало павуків. Вони зупинили наступ, і деякі з них попрямували на голос. Через «павучище» вони розлютились до нестями. Тоді Балін, який зрозумів план Більбо швидше, ніж решта, повів гномів в атаку. Вони збилися у тісну купку і, сиплячи градом каміння, посунули ліворуч, просто на павуків, прорвавши їхнє кільце. Десять далеко позаду спів і крики раптом припинилися.

Відчайдушно сподіваючись, що Більбо не схопили, гноми подалися далі. Втім, зовсім не жваво. Слабкі та потомлені, вони шкандибали, ледве пересуваючи ноги, хоча за ними назирці гналася сила-силенна павуків. Раз у раз їм доводилось обертатися і відбиватися від тварюк, які наздоганяли їх, — а деякі павуки вже бігли по деревах над їхніми головами, скидаючи вниз свої чіпкі линви.

Справи знову були кепські — аж раптом знову з'явився Більбо і несподівано напав на приголомшених павуків збоку.

— Утікайте! Втікайте! — закричав він гномам. — Я беруся за Жало!

І він узявся. Гобіт вимахував кинджалом направо і наліво, розтинаючи павутиння, кремсаючи павукам лапи і вгороджуючи лезо в їхні пухкі черева, коли вони підступали надто близько. Павуки аж кипіли від люті — бризкаючи слиною та пінячись, вони шипіли страшні прокльони, але їх уже було смертельно налякало Жало, і тепер, коли воно повернулося, вони не сміли наближатися до нього.

Тож, попри всі їхні прокляття, здобич повільно, але невпинно вислизала з їхніх лап. То був страхітливий бій, — здавалося, він триватиме не одну годину. Та врешті-решт, саме тоді, коли Більбо відчув, що вже не може підвести руки, щоби завдати бодай ще одного удару, павуки зненацька припинили боротьбу та переслідування і, зневірені, подалися назад, до своєї темної колонії.

І тут гноми помітили, що вони підійшли до краю галявини, де нещодавно горіли багаття ельфів. Чи була це одна з тих галявин, які вони бачили минулої ночі, — їм було не-втямки. Та скидалося на те, що в таких місцях зберігаються якісь добрі чари, а павукам вони не до вподоби. Так чи інак, а присмерк тут був якимось зеленішим, а галуззя — не таким товстим і загрозливим, як деінде, — і їм випала нагода відпочити й перевести дух.

Вони трохи відлежалися тут, віддихуючись і відсапуючись. Але вже невдовзі почали засипати Більбо питаннями. Вони вимагали детально пояснити їм трюк зі зникненням, а знахідкою персня зацікавилися так сильно, що на певний час забули про власні турботи. Балін найбільше наполягав на тому, щоби Більбо знову переповів історію з Голумом, загадками й усім іншим, а головне — щоби перстень посів у цій історії належне йому місце. Та згодом присмерк почав густішати — і виникли інші питання. Наприклад, де вони опинилися, де їхня стежка, де знайти бодай якусь їжу та що їм робити далі? Ці питання гноми ставили знов і знов — і виходило, що відповіді вони сподівались отримати від маленького Більбо. Як бачите, гноми неабияк змінили свою думку про пана Торбина і почали дуже його поважати (як і віщував Гандальф). Вони й справді очікували, що він вигадася якийсь чудовий план порятунку, й не дуже нарікали. Вони чудово розуміли, що, якби не гобіт, їх би вже не було на світі, — й не втомлювалися йому дякувати. Деякі навіть підвелись і вклонились йому до самої землі, хоча від кволості відразу беркицьнулися через голову і потім ще довгенько не могли знову зіпнутися на ноги. Дізнавшись правду про зникнення Більбо, вони аж ніяк не стали думати про нього гірше, бо побачили, що, крім фортуни та чарівного персня, він має ще й голову на в'язах, — а це річ не менш важлива. Вони так вихваляли Більбо, що він урешті й сам почав почуватися якимось відважним шукачем пригод, хоча почувався б набагато сміливішим, якби знайшлося щось попоїсти.

Але не знаходилося нічого — ну зовсім нічого, і ніхто з них не був у змозі вирушити на пошуки чогось істинного чи хоча б загубленої стежки. Загублена стежка! Жодна інша думка не лізла в натовлену голову Більбо. Він просто сидів, утупившись у нескінченні ряди дерев, і незабаром гноми позамовкали. Усі, крім Баліна. Після того як інші облишили балачки і позаплющували очі, він ще довго щось бурмотів і підсміювався собі під ніс:

— Голум! Сили небесні! То ось як він прослизнув повз мене! Тепер зрозуміло! «Просто підкрався», чи не так, пане Торбине? Добрий старий Більбо — Більбо-бо-бо-бо... — А потім і він заснув, а навкруги надовго запала цілковита тиша.

Зненацька Двалін розплющив очі й роззирнувся довкола.

— Де Торін? — спитав він.

То був страшний удар. Їх і справді виявилось лише тринадцятеро — дванадцятеро гномів і гобіт. А куди ж подівся Торін? Вони ламали голову, яка лиха доля спіткала його — чаклунство чи злі потвори, і здригалися, лежачи покотом, самі серед незвіданого лісу. Коли вечір змінила чорна ніч, вони один по одному провалились у неспокійний, повний жахить сон, — і тут ми наразі мусимо їх залишити, надто кволих і втомлених, аби виставити дозорців чи вартувати по черзі.

Торін потрапив у набагато хитрішу пастку, ніж вони. Пригадуєте, як Більбо заснув непробудним сном, вступивши у світляне коло? Тепер це трапилось і з Торіном: він зробив крок уперед, а коли світло згасло — впав мов колода, приспаний чарами. Ні лементу заблуканих уночі гномів, ані їхніх криків, коли їх упіймали й обплели павутиною павуки, ні шуму битви наступного дня — нічого цього він не чув. А потім на нього натрапили Лісові ельфи, зв'язали його і забрали з собою.

Звісно, бенкетарі й були Лісовими ельфами. Це непоганий народець. Якщо в них і є якась вада, то це недовіра до чужинців. Хоча за тих часів вони й володіли могутніми чарами, проте навіть тоді виявляли обережність. Вони відрізнялися від Високих ельфів Заходу — були небезпечніші й не такі мудрі. Бо майже всі вони (разом із їхніми розсіяними по горах і пагорбах родичами) походили від стародавніх племен, які ніколи не бували в чарівному королівстві Фейрі на Заході. Це Світлі ельфи, Підземні ельфи й Морські ельфи жили там віками, стаючи прекраснішими, мудрішими та освіченішими і вправляючись у чарах та хитромудрому мистецтві створення прекрасних і чарівних речей, — а потім деякі з них повернулись у Великий Світ. Тут, у Великому Світі, Лісові ельфи ховались у сутінках, уникаючи прямих променів наших сонця та місяця, а найбільше любили зорі, — і блукали дрімучими пралісами, від яких тепер і сліду не лишилося. Мешкали вони переважно на узліссях, звідки часом могли гайнути в поле — на полювання чи на прогулянку верхи — або просто досхочу побігати при місячному чи зоряному сяйві. А після приходу людей вони дедалі більше виявляли любов до сутінків і присмерку. Та все ж вони були і залишаються ельфами, а ельфи — то Добрий Народ.

О тій порі їхній верховний король жив у великій печері біля східної окраїни Морок-лісу. Перед її величезними кам'яними ворітьми текла ріка, що збігала з лісових пагорбів і далі перетинала болота біля підніжжя порослих деревами узгір'їв. Ця велика печера, від якої навсібіч відгалужувалося безліч менших печерок, звивалася глибоко під землею і мала багато переходів та просторих зал. Але вона була світліша та придатніша для життя, ніж будь-який гоблінський тунель, і зовсім не така глибока та небезпечна. Загалом, підданці короля мешкали та полювали переважно на вільному повітрі, в лісах, а оселі будували на землі чи між гіллям. Найбільше вони полюбляли буки. Печера ж короля була його палацом, його скарбницею та фортецею для захисту його народу від ворогів.

А ще вона була темницею для його полонених. Тож ельфи й потягли Торіна до печери — не надто чемно, бо не любили гномів, а тому вважали його ворогом. За старих часів їм траплялося навіть воювати з гномами — з тими, кого вони прокляли як викрадачів ельфійських скарбів. Чи треба згадувати, що гноми були іншої думки? Вони запевняли, ніби взяли тільки те, що справедливо належало їм, — бо ж король ельфів замовив був їм коштовні вироби зі свого золота і срібла, а потім відмовився заплатити за роботу. Якщо король і мав вразливе місце, то це були коштовності, особливо срібло та діаманти, — і хоча його скарбниця була повна повнісінька, він завжди прагнув їх ще і ще, бо поки що не надбав таких великих багатств, як ельфійські владики давнини. Його народ не видобував руди, не обробляв металів і не шукав самоцвітів, як і не завдавав собі клопоту торгівлею чи землеробством. Усе це було відомо кожному гномові, хоча Торінів рід аж ніяк не був причетний до тих старих чвар, про які я шойно розповів. Тому, коли ельфи зняли з Торіна свої закляття й він прийшов до тями, його обурило, як із ним повелись, а до того ж він постановив, що з нього не витягнуть ані слова про золото і коштовності.

Коли Торіна підвели до короля, той суворо подивився на гнома і поставив йому багато питань. Але Торін лише відповідав, що вмирає від голоду.

— Чому ви і ваші одноплемінники тричі намагалися напасти на мій народ під час святкової учти? — спитав король.

— Ми не нападали, — відповів Торін, — а підходили, щоби попросити чогось попоїсти, бо вмирали від голоду.

— Де ваші друзі зараз і що вони роблять?

— Не знаю, але гадаю, що вмирають від голоду в лісі.

— Що ви робили в лісі?

— Шукали якоїсь їжі та питва, бо вмирали від голоду.

— А що взагалі привело вас до лісу? — запитав король сердито.

На це Торін зціпив зуби і не зронив ані слова.

— Гаразд! — сказав король. — Виведіть його і тримайте під замком, доки в нього прокинеться бажання розповісти правду, навіть якщо він мовчатиме сто років.

Тоді ельфи зв'язали Торіна ремнями і замкнули в одній із внутрішніх печер з міцними дерев'яними дверима. Вони дали йому їжі та питва — всього вдосталь, хоч і без вишуканості, бо Лісові ельфи — то вам не гобліни: вони поводитися поштиво навіть із найзлішими ворогами, коли брали їх у полон. Єдиними живими істотами, до яких вони не мали милосердя, були гігантські павуки.

Там, у королівській темниці, й лежав бідолашний Торін. Пригасивши в собі почуття вдячності за хліб, м'ясо та воду, він почав сушити голову, що ж трапилося з його нещасними друзями. Невдовзі йому вдалося це з'ясувати, але про це йтиметься в наступному розділі, де почнеться нова пригода, в якій гобіт знову доведе, що він таки незамінний.

ІХ. У діжках на волю

Наступного дня після битви з павуками Більбо та гноми зробили останнє відчайдушне зусилля, щоби знайти вихід із лісу, перш ніж померти від голоду і спраги. Вони поспішали на ноги та поплентались у той бік, де, як припускали восьмеро з тринадцятьох, була стежка, — проте вони так і не з'ясували, хто мав рацію. Тьмянний день, як завжди буває в лісі, ще раз розчинився в чорноті ночі — аж тут довкола них зненацька спалахнули численні смолоскипи, ніби сотні червоних зірочок. До них підскочили лісові ельфи з луками та списами і наказали гномам зупинитися.

Про бій не було й мови. Навіть якби гноми не були в такому становищі, що тільки раді були потрапити в полон, — їхні маленькі ножі (єдина їхня зброя) не змогли би нічого вдіяти супроти ельфійських стріл, здатних поцілити у пташине око в цілковитій темряві. Тож друзі просто завмерли на місці, посідали долі й стали чекати — всі, крім Більбо, який надів свого персня і швиденько ковзнув убік. Ось чому, коли ельфи зв'язали гномів, вишикувавши їх один за одним довгою вервечкою, та перерахували їх, — вони не помітили і не полічили гобіта.

Так само ельфи не чули й не здогадувалися, що він трюхикав позаду, назирці за їхніми смолоскипами, коли вони вели своїх полонених углиб лісу. В усіх гномів були зав'язані очі, але яка різниця, коли навіть гострозорий Більбо не міг розгледіти, куди вони прямують, і ні він, ані решта все одно не знали, звідки вони рушили. Більбо щосили намагався не відставати від смолоскипів, бо ельфи змушували гномів рухатися якомога швидше — хоч які ті були охлялі та кволі. Король звелів своїм підданцям поспішати. Раптом смолоскипи зупинились, і гобіт саме встиг наздогнати процесію, коли вогні знову замерехтіли над мостом. То був міст, який вів через річку до королівських палат. Під ним стрімко мчала темна вода, а на протилежному його кінці була брама, і вела вона до пащі величезної печери, що заглиблювалась у крутий схил лісистого пагорба. Великі буки спускалися до самого берега, і їхнє коріння омивала вода.

Ельфи погнали полонених через міст, але Більбо забарився, вагаючись. На вигляд печерна паща йому зовсім не сподобалася, але він саме вчасно вирішив усе-таки не кидати друзів — бо щойно гобіт шмигнув слідом за останніми ельфами, як велика королівська брама з виляском зачинилася.

У печерних коридорах горіли червоні смолоскипи, й ельфи-воїни затягли пісню, крокуючи звивистими та плутаними лунками переходами. Вони не були схожі на тунелі гоблінських печерних міст — менші за розміром, прориті не так глибоко під землею та з чистішим повітрям. У великій залі з колонами, витесаними просто у скелі, на дерев'яному різьбленому троні сидів Король ельфів. На голові в нього була корона з ягід і червоного листя, бо вже настала осінь. Навесні ж він носив корону з лісових квітів. У руці в нього було різьблене дубове берло.

Коли до нього підвели полонених, він похмуро поглянув на них, але наказав воїнам розв'язати їх, бо вони були змучені та обшарпані.

— Зрештою, тут їм і не потрібні мотузки, — промовив він. — Тому, хто одного разу сюди потрапив, уже не втекти через мою чарівну браму.

Довго та ретельно він розпитував гномів про їхні справи, куди вони йдуть і звідки прийшли, проте довідався не набагато більше, ніж від Торіна. Вони були сердиті й набурмосені та не хотіли навіть прикидатися ввічливими.

— Що ми вчинили, о королю? — підніс голос Балін, який був тепер найстаршим. — Хіба це злочин — заблукати в лісі, знемагати від голоду та спраги, ще й потрапити в тенета павуків? Чи павуки — це твої свійські тварини або домашні улюбленці, якщо їхня загибель так тебе розгнівала?

Звісно, такі питання лише розлютили короля, й він відповів:

— Так, це злочин — блукати моїм королівством без дозволу. Чи ви забули, що вдерлися до мого королівства та скористалися дорогою, що її проклали мої підданці? Хіба ви тричі не потурбували своїми переслідуваннями моїх підданців у лісі й не збурили павуків своїм розрухом і галасом? Отож, після всіх завданих вами прикросів я маю право знати, що привело вас сюди, — а якщо ви не скажете мені цього зараз, я триматиму вас у темниці, допоки ви наберетеся розуму і навчитеся добрих манер!

Тоді він звелів посадити кожного гнома до окремої камери, дати їм їсти і пити, але не випускати з їхніх маленьких келій, допоки бодай один із них не забажає розповісти йому все, що він хоче знати. Але король не сказав їм, що Торін — теж його в'язень. З'ясував це знову ж таки Більбо.

Бідолашний пан Торбин — як він втомився за той довгий час, коли жив у тій печері сам-один, постійно ховаючись, не наважуючись знімати персня, ледве наслідуючись поспати — навіть у найтемнішому та найдальшому закутку, який лише міг знайти! Знічев'я він приохотився блукати

палацом Короля ельфів. Брама замикалася силою чарів, але часом, коли він встигав, йому вдавалося прошмигнути крізь неї. Кавалькади Лісових ельфів, іноді на чолі з королем, час від часу виїздили — на полювання чи в інших справах — до лісів і до земель, які лежали на сході. І, коли Більбо бував дуже спритним, у нього виходило вислизнути услід за ними, — хоча це було небезпечно. Не раз ворота мало не затискали його, з грюкотом зачиняючись одразу за останнім вершником, однак гобіт не наважувався крокувати серед ельфів, боячись, що вони побачать його тінь (зовсім тоненьку та хистку при світлі смолоскипів) чи наштотхнуться на нього і викриють. А коли все-таки опинявся на волі, що траплялося нечасто, то нічого путнього з того не виходило. Він не хотів покидати гномів і таки справді не знав, куди йому в цілому світі без них подітися. Він не міг раз у раз наздоганяти ельфів-мисливців, тому й не вивчив доріг, які вели з лісу, — йому лишалося тільки похнюплено блукати поміж деревами, боячись загубитись, аж поки трапиться нагода повернутись.

У лісі він теж голодував, бо з нього був нікчемний мисливець, але в печері міг сьак-так прогостуватися, крадучи їжу з комори чи зі столу, коли поблизу нікого не було.

«Я ніби жалюгідний зломщик, який не може втекти, а мусить день у день грабувати один і той самий будинок, — думав він. — Це найнудніша і найтоскніша частина всієї цієї злощасної, виснажливої, незручної пригоди! Хотів би я опинитися зараз у своїй гобітській норі, біля теплого каміна, і щоб лампа горіла!» — Йому також частенько кортіло якось надіслати чарівникові листа з проханням допомогти, але це, звісно, було абсолютно неможливо, — і невдовзі він вирішив: якщо бодай щось і зробиться, то це зробить пан Торбін, сам і без сторонньої допомоги.

Урешті-решт, після тижня чи двох такого потайного животіння, ретельно стежачи за охоронцями, він примудрився розвідати, де утримується кожен із гномів. Він знайшов у різних частинах палацу всі їхні дванадцять камер і поступово дуже добре вивчив шлях до них. Яке ж було його здивування, коли одного дня він підслухав розмову двох охоронців і дізнався, що в темниці є ще один гном — в особливому темному затворі глибоко під землею. Звісно, він одразу здогадався, що це Торін, і згодом переконався, що його здогад був правильний. Насамкінець, подолавши багато труднощів, він зумів розшукати цей затвор і, коли поблизу нікого не було, перекинувся кількома словами з ватажком гномів.

Торін був надто нещасним, аби й далі злитися на своє безталання й навіть подумував розповісти королеві все про гномівський скарб і про його пошуки (ось яким слабкодушким він став), — аж раптом почув під дверима тоненький голосок Більбо. Він не повірив своїм вухам. Утім, незабаром таки зметикував, що не міг помилитися, підійшов до дверей і довго пошепки перемовлявся з гобітом крізь замкову шпарину.

І Більбо зумів крадькома передати Торінове послання кожному з ув'язнених гномів: мовляв, Торін, їхній ватажок, теж у темниці, зовсім поруч, і нехай ніхто не видає королеві мету їхньої виправи, доки Торін не подасть знак. Бо ж Торін знову зміцнів духом, почувши, як гобіт визволив його товаришів од павуків, і вкотре вирішив не відкуповуватися від короля і не обіцяти йому частини скарбу, доки не зникне остання надія врятуватися якось інакше, — тобто доки знаменитий пан Торбін Незримий (про нього він тепер і справді був дуже високої думки) не вигадас чогось розумнішого.

Отримавши це послання, інші гноми цілком його схвалили. Кожен із них думав, що його пайка в скарбі (її кожен твердо вважав своєю, попри становище, в яке вони потрапили, та все ще не переможеного дракона) серйозно постраждає, якщо Лісові ельфи вимагатимуть своєї частки, — й усі довірилися Більбо. Як бачите, складалося так, як і передрікав Гандальф. Можливо, це почасти й було причиною того, що він їх покинув.

Утім, Більбо аж ніяк не почувався таким сповненим надій, як вони. Йому не подобалося, що хтось від нього залежить, і він бажав би, щоб чарівник був поруч. Але марно: напевно, між ними пролягла вся темна широчінь Морок-лісу. Він сидів і думав-гадав, доки голова в нього мало не луснула, але жодна світла думка не з'явилася. Перстень-невидимка — дуже гарна штука, проте від нього небагато користі для чотирнадцятьох. Але ви, звісно, здогадуєтесь, що врешті Більбо врятував своїх друзів, — і ось як це сталося.

Одного дня, нишпорячи тут і там, він виявив одну прецікаву річ: велика брама була не єдиним входом до печери. Під найнижчими ярусами палацу протікав струмок, впадаючи в річку Лісову трохи східніше — біля підніжжя кручі, в якій зяяла паща печери. Там, де цей підземний ручай витікав з-під пагорба, був шлюз. Над поверхнею води нависало кам'яне склепіння, і з нього до самого дна опускалися підйомні ґрати, щоб ніхто не зміг запливти чи впливти цим шляхом. Але ґрати нерідко були підняті, бо сполучення між печерею та зовнішнім світом зчаста здійснювалося через шлюз. Якщо хтось потрапляв таким чином до печери, то опинявся в темному, з нерівно обтесаними стінами каналі, який вів глибоко в надра пагорба; але в одному місці, де канал проходив попід печерею, в його стелі було прорубано люки, затулені дебелими дубовими лядами. Вони вели до королівських льохів. Там стояли діжки — сила-силенна діжок, бо Лісові ельфи, а особливо їхній король, дуже полюбили вино, хоч у цих краях виноград не ріс. Вино, як і багато іншого краму, привозилося здалеку, від їхніх родичів із Півдня або від людей — із їхніх виноградників у далеких землях.

Сховавшись за однією з найбільших діжок, Більбо побачив люки і з'ясував їхнє призначення, а підслухавши зі своєї засідки розмову королівських слуг, довідався, що вино та інший крам спершу доправляють водою чи сушею до Довгого Озера. Виявилося, що там і досі живуть люди та процвітає місто, яке вони збудували на палях далеко від берега, щоби захиститися від усіляких ворогів, а насамперед од дракона Гори. З міста ж Озерного діжки доправляють річкою Лісовою. Часто їх просто зв'язують у вигляді великих плотів і з допомогою весел чи гаків переганяють течією вгору, а часом вантажать на пласкі човни.

Коли діжки порожніли, ельфи викидали їх крізь люки, відчиняли шлюз, і діжки самі, перекочуючись, пливли струмком, аж доки течія виносила їх униз по ріці до випнутого рогом берега поблизу східної окраїни Морок-лісу. Там їх збирали, зв'язували докупи та відсилали вплав до Озерного, яке стояло близько до того місця, де Лісова впадала в Довге Озеро.

Певний час Більбо сидів і все думав про цей шлюз, ламаючи голову, чи не придався би він якось для втечі його друзів, — і нарешті в нього став складатися відчайдушний план.

В'язням принесли вечерю. Охоронці протупотіли коридором далі, забравши зі собою смолоскипи, — й усе потонуло в темряві. Тоді Більбо почув, як королівський мажордом бажає начальникові варти доброї ночі.

— А зараз ходіть зі мною, — додав він, — скуштуймо нового винця, яке щойно привезли. Сьогодні ввечері мені доведеться добряче потрудитися, розчищаючи льохи від порожніх діжок, але спершу випиймо, щоб легше працювалося.

— Гаразд, — розсміявся у відповідь начальник варти. — Скуштуймо, і я оціню, чи годиться воно до королівського столу. Сьогодні вночі буде бенкет — і не випадає подавати нагору абищо!

Почувши це, Більбо затремтів, бо побачив, що фортуна знову на його боці та що випадає нагода негайно розпочати здійснення його відчайдушного плану. Він пішов слідом за обома ельфами і побачив, як вони ввійшли до маленького льоху, де всілися за столом, на якому стояли дві великі сулії. Невдовзі вони почали пити і весело реготати.

І знову Більбо невимовно пощастило. Щоби Лісових ельфів почало хилити на сон, вино мало бути міцним, і це, здається, якраз було першосортне п'янке вино з розлогих виноградників Дорвіньйону, призначене не для солдатів чи слуг, а лише для королівських учт, і пити його належало з маленьких келишків, а не з великих мажордомових сулій.

Дуже швидко начальник варти почав куняти, а потім поклав голову на стіл і міцно заснув. Мажордом певний час продовжував говорити і сміятися сам до себе, ніби нічого не помічаючи, але невдовзі його голова теж схилилася на стіл і він захропів поруч зі своїм приятелем. І тоді до льоху прокрався гобіт. За якусь мить начальник варти залишився без ключів, а Більбо якомога швидше потрюхикав коридорами до камер. Велика в'язка була для нього затяжка, серце вистрибувало з грудей, навіть попри те, що на пальці в нього був перстень, з кожним його кроком ключі гучно дзвеніли та бряжчали, від чого гобіта кидало в дрож.

Спершу він відімкнув камеру Баліна й обережно замкнув її, щойно гном опинився в коридорі. Можете собі уявити, яка то була для Баліна несподіванка, — та хоч як радісно було йому покидати остогидлу кам'яну комірчину, він став як укопаний і засипав Більбо питаннями, прагнучи дізнатися, що той збирається робити далі, й узагалі...

— Ніколи! — перервав його гобіт. — Просто йди за мною! Ми мусимо триматися купи та не діяти поодиночі на власний ризик. Тікати треба всім або нікому — і це наш останній шанс. Якщо все викриють — король запроторить вас бозна-куди, та ще й, певно, звелить скувати вам руки та ноги. Не зволікай, будь ласка!

Потому Більбо забігав од дверей до дверей, аж поки його супутників стало дванадцяттеро, — й усім бракувало сприту, і через темряву, і через довге ув'язнення. Серце у Більбо починало калатати щоразу, коли вони потемки наштовхувались один на одного чи бурчали й перешіптувалися. «Хай йому грець, цьому гномівському гармидеру!» — лаявся він собі під ніс. Але все йшло добре, і вони не зустріли жодного охоронця. До речі, тієї ночі в лісі й у верхніх залах відбувалася велика осіння учта. Бенкетували чи не всі королівські підданці.

Нарешті, після довгих блукань, вони дісталися до затвору Торіна, розташованого глибоко під землею, та, на щастя, недалеко від камер.

— Слово честі! — видихнув Торін, коли Більбо пошепки звелів йому вийти і приєднатися до друзів. — Гандальф, як завжди, мав рацію! Здається, з тебе вийде добрячий зломщик, коли настане

відповідний час. Запевняю: хай би що трапилося — ми завжди до твоїх послуг. Але куди ми далі?

Більбо побачив, що настав момент якомога детальніше пояснити весь задум, але не мав певності, як сприймуть його гноми. Його страхи цілком справдилися, бо вони його аж ніяк не схвалили, а почали голосно нарікати, не зважаючи на небезпеку.

— Ми неодмінно понабиваємо синці та ламаємо собі руки-ноги, ще й потопимося на додачу! — бурчали вони. — Ми думали, ти запропонуєш щось путнє, коли вже примудрився поцупити ключі. Але це — божевільна ідея!

— Дуже добре! — процідив Більбо, похнюпившись і водночас роздратувавшись. — То вертайтеся до ваших милих буцегарень, а я знову позамикаю вас усіх, — там ви зможете зручно посидіти і вигадати кращий план, — але не думаю, що коли-небудь я знову викраду ключі, навіть якщо в мене виникне таке бажання.

Для них це було занадто, і вони вгамувалися. Звичайно, врешті-решт вони мали зробити те, що пропонував Більбо, бо самі, безумовно, не змогли б знайти дорогу до верхніх зал чи пробратися за зачаровану браму. А з бурчання по коридорах нічого доброго не вийде — так можна добурчатися до того, що їх знову схоплять. Отож, услід за гобітом гноми почали прокрадатися до найнижчих льохів. Вони проминули двері, крізь які було видно начальника варти і мажордома, — вони досі хропли з блаженними посмішками на обличчях. Дорвіньйонське вино навіює глибокий сон і приємні марення. Наступного дня вираз обличчя в начальника варти буде інакшим, хоча добросердий Більбо мимохідь прошмигнув до погрібця і причепив ключі йому до пояса.

«Це хоч трохи убезпечить його від неприємностей, — сказав пан Торбин сам до себе. — Він непоганий хлопець і з в'язнями поводився цілком поштиво. До того ж, це заплутає їх усіх. Вони подумають, що ми володіємо дуже сильними чарами, завдяки яким подолали всі ці замкнені двері та зникли. Зникли! Нам треба чимдуж поспішати, щоб саме так і було!»

Балінові було наказано стежити за начальником варти й мажордомом і попередити товариство, якщо вони ворухнуться. Усі інші ввійшли до прилеглого льоху, де були люки. Не можна було гаяти ні хвилини. Більбо знав, що раніше кілька ельфів отримало наказ спуститися сюди і допомогти мажордомові повикидати порожні діжки крізь люки у струмок. Діжки і справді вже стояли рядами посеред погрібця, чекаючи, поки їх зіштовхнуть донизу. Деякі діжки призначалися для вина — та від них було небагато користі, бо в них нелегко було вибити дно, не наробивши шуму, як і нелегко було припасувати його назад. Але тут стояло й кілька діжок, у яких до королівського палацу доправляли інший харч — масло, яблука тощо.

Невдовзі серед них було знайдено тринадцять діжок, у кожній з яких міг поміститись один гном. Утім, деякі виявились аж занадто просторі — тож гноми, залазючи в них, непокоїлися, як би їм не розтрястись і не потовктись, хоча Більбо докладав усіх зусиль, аби розшукати солому й інший мотлох і запакувати друзів так зручно, як тільки можливо в такому поспіху. Врешті-решт дванадцятьох гномів було обкладено соломою. Багато клопоту завдав Торін: він крутився та пручався у своїй діжці й буркотів, як великий пес у маленькій буді. А Балін, який надійшов останнім, страшенно обурювався, що в його діжці замало продуктивин, і казав, що він задихнеться ще до того, як насунуть покришку. Більбо ж зі шкіри пнувся, щоби законопатити в діжках шпарини та якомога щільніше приладнати покришки, — а тому, знову залишившись сам, бігав довкола, востаннє підправляючи пакування та без надії сподіваючись, що його план здійсниться.

Утім, утеча відбулася не надто швидко. Лишень через одну-дві хвилини після того, як було припасовано Балінову покришку, залунали голоси та замиготіли вогні. До льохів завалились ельфи — сміючись, теревенячи та наспівуючи шматки якоїсь пісні. Вони покинули веселу учту в одній із верхніх зал і хотіли якомога швидше повернутись назад.

— А де ж старий Ґаліон, мажордом? — здивувався один із них. — Я не бачив його цієї ночі за столом. І зараз він мав би бути тут і показати нам, що треба робити.

— Я розсерджусь, якщо старий тюхтій запізниться, — докинув другий. — Не маю жодного бажання марнувати тут час, коли нагорі співають і веселяться.

— Ха-ха! — залунав чийсь регіт. — А от і старий паскудник — носом у кухлі! Трохи побенкетував зі своїм приятелем капітаном.

— Трусони його! Розбуди його! — загорлали інші нетерпляче.

Ґаліонові зовсім не сподобалося, що його трусять і будять, а ще менше — що з нього глузують.

— Ви всі спізналися, — пробурчав він. — Я тут жду-жду, а ви собі п'єте-гуляєте і геть забули про свої обов'язки. Хіба дивно, що я заснув від втоми?

— Не дивно, — відказали вони, — тим паче причина зовсім поруч, у кухлі! Дай-но нам скуштувати твого снодійного, а тоді вже станемо до роботи! Не треба будити тюремника. Судячи з усього, він уже випив своє.

Тоді вони по черзі хильнули винця і зненацька страшенно розвеселились. Але не зовсім втратили розум.

— Та годі вам, Галіоне! — закричали деякі. — Ви почали частуватися раніше, і в голові у вас усе переплуталося! Наскладали тут он скільки повних барил замість порожніх, якщо їхня вага не бреше.

— Робіть своє діло! — гримнув мажордом. — Такі ледачі пияки, як ви, не годні відрізнити повне від порожнього. Ви маєте дати раду з цими діжками, а не з якимись іншими. Робіть, як я кажу!

— Гаразд-гаразд, — відповідали ельфи, котячи діжки до ляди. — Начувайтесь, якщо королівські кадуби, повні масла та найкращого вина, попливуть до озерних людей — ото вже там побенкетують задурно!

Грюк-грюк-грюк-грюк, Ти котись-котись у люк! Як наляжу-навалюсь, Вниз — гуп! Вниз — плюсь!

Так вони співали, з гуркотом підкочуючи першу діжку — а за нею й інші — до темного отвору і зіштовхуючи їх із кількадеметрової висоти в холодну воду. Тут були і справді порожні діжки, і кадуби, кожен із акуратно запакованим гномом усередині, — й усі вони одне по одному шубовстали у струмок, зі стукотом і грюкотом, зіштовхуючись між собою, ляскаючи об воду, налітаючи на стіни каналу, зударючись боками і погойдуючись на бистрині.

І саме в той момент Більбо раптом виявив слабке місце свого плану. Найімовірніше, ви помітили це дещо раніше й уже посміялися з гобіта, але не думаю, щоб на його місці ви впоралися бодай наполовину так добре. Звісно, сам він не сидів у діжці — й не було нікого, хто б запакував його, навіть якби й випала така нагода! Скидалося на те, що цього разу він таки напевно загубить своїх друзів (майже всі вони вже зникли в темному люці), остаточно відстане і муситиме до смерті переховуватися в ельфійських печерах, ніби якийсь довічний зломщик. Бо навіть якщо він зможе відразу втекти крізь верхню браму, в нього майже не буде шансів коли-небудь розшукати гномів. Сухопутного шляху до того місця, де діжки виловлювали з води, він не знав. І поняття не мав, що може трапитися з гномами без нього, — адже в нього не було часу розповісти їм про все, що він з'ясував і що думав робити, коли вони виберуться з лісу.

Не встигли всі ці думки промайнути в його голові, як ельфи, неабияк розвеселившись, завели біля ляди пісню. При цьому дехто вже вхопився за мотузки підйомних ґрат, аби потягти їх і випустити діжки на волю, щойно всі вони опиняться у воді. Ельфи співали:

Темним плином повернись До земель, що знав колись! Вирвись із печер і нір, Вирвись із північних гір, Де нагус імлистий ліс І похмурий смерк навис! З лісового царства плинь В легіт, повний шепотінь, Повз кугу й очерета, Буйнотравні болота, Де тумани, встаючи, Забіліють уночі! Плинь за зорями услід, Як засіють небозвід, Вранці смугу перетни Мілководдя й бистрини! — на Південь навімання, В сяйво сонячного дня! До лугів і паш назад, Де пасеться стільки стад, До горбів, де скрізь сади, Наливаються плоди В сяйві сонячного дня! Плинь на Південь навімання! Темним плином повернись До земель, що знав колись!

До ляди вже підкочували останню діжку! У розпачі, не знаючи, що робити, бідолашний маленький Більбо вчепився за неї — і так його зіпхнули вниз. Шубовсть! Він упав у воду — в холодну темну воду, опинившись під сподом діжки.

Він подерся на неї, відпльовуючись і чіпляючись за дерево, наче шур, — але, попри всі свої зусилля, не міг видряпатися нагору. Щоразу, як він уже майже видряпувався, діжка переверталася і знову підминала його під себе. Вона таки була порожня і пливла, мов корок. Хоча вуха Більбо залила вода, він чув, як ельфи ще співали в льосі нагорі. Раптом ляда з грюкотом опустилась і голоси ельфів затихли. Більбо поплив у холодній воді темним тунелем — сам-один, якщо не рахувати друзів, запакованих у барила.

Невдовзі в темряві попереду з'явилася сіра пляма. Більбо почув рипіння підйомних ґрат і зненацька опинився в гущі барил і кадубів, які підскакували й зіштовхувалися, тиснучись до виходу і прагнучи вихопитися на відкритий простір. Йому довелося якнайспритніше ухилитися, щоб його не розчавило й не розтовкло вцент, але врешті тиснява почала розсмоктуватися — діжки одна по одній проскакували під кам'яним склепінням і пливли геть. І тут Більбо побачив, що, навіть якби він примудрився осідлати свою діжку, нічого доброго з того б не вийшло, бо на виході між нею та низьким склепінням не лишалося місця навіть для гобіта.

Опинившись на волі, діжки попливли під навислим гіллям дерев, які росли обабіч струмка. Більбо непокоїло, що відчують гноми та чи не забагато води просочилося в їхні барила. У сутіні було

видно, що деякі діжки, що погойдувалися поблизу, досить глибоко занурені у воду, — й Більбо здогадався, що саме в них у середині гноми.

«Сподіваюсь, я щільно припасував покришки!» — непокоївся він, але відразу ж мусив потурбуватися про самого себе, на якийсь час забувши про гномів. Він приноровився тримати голову над водою, та весь тремтів од холоду і питав сам себе, чи довго він так протримається, чи не помре раніше, ніж фортуна знову посміхнеться йому, і чи не ризикнути йому розціпити пальці та спробувати дістатися до берега вплав.

І невдовзі доля таки змилостивилася над ним: нуртівлива течія прибила кілька діжок до берега і вони трохи загаялися там, зачепившись за якийсь корч. Більбо відразу скористався нагодою та видряпався на самий верх своєї діжки, коли вона вперлася у сусідні. Він виліз на неї, мов мокрий шур, і розпластався горі, щоб якомога краще тримати рівновагу. Вітерець був холодним, але все одно стерпнішим, аніж вода, й Більбо надіявся, що він зненацька не скотиться назад, коли діжки рушать знову.

Незабаром кадуби вивільнилися і, перевертаючись із боку на бік, попливли далі серединою струмка. Більбо побачив, що, як він і боявся, втриматися на діжці було дуже важко, та йому це якось вдавалося, хоча й було страшенно незручно. На щастя, він був дуже легкий, а діжка — величенька, до того ж через щілини в неї набралось трохи води. Та все одно це було те саме, що намагатися скакати без стремен і вуздечки верхи на череватому поні, якому постійно кортить покачатися по траві.

Так борюкаючись із діжкою, пан Торбин нарешті дістався до того місця, де дерева на берегах потоку порідшали. Між ними проглянуло небо, й Більбо побачив, що вже сіріє. Темний струмок зненацька широко розлився — тут він впадав у річку Лісову, яка стрімко бігла від великої королівської брами. Перед ним відкрилося тьмяне плесо, не затінене деревами, і на його дзеркальний гладіні тремтіли і дробилися відбиті водою хмари та зорі. І враз нестримна течія Лісової погнала всю флотилію барил і кадубів до північного берега, де водою вимило широку заводь. Тут, під урвищем, була смуга ріні, відгороджена зі східного краю маленьким скелястим виступом. Більшість діжок пристала до пологого бережка, хоча деякі марно бились об кам'яний мол.

З урвища за берегом стежили люди. Вони схопили гаки і швидко зігнали на міліні діжки докупи, а тоді перелічили їх, зв'язали мотузками і залишили так до ранку. Бідолашні гноми! Більбо тепер було не так погано, як їм. Він зісковзнув зі своєї діжки у воду і побрів до берега, а тоді побачив понад краєм води якісь халупи і покрався до них. Він уже не бентежився, коли доводилося вечеряти без запрошення, якщо випадала така нагода, адже довгенько змушений був так годуватися, не зовсім чемно цікавлячись делікатесами з чужих комор, і надто добре знав, що таке бути по-справжньому голодним. Окрім того, він побачив, як із-за дерев блимнув вогонь, і це його принадило — замерзлого, в мокрій подертій одежі, що липла до тіла.

Немає потреби детально розповідати вам про його пригоди тієї ночі, бо ми саме наблизилися до кінця мандрівки наших героїв на Схід і до їхньої останньої й найбільшої пригоди, тож мусимо поспішати. Звісно, з чарівним перснем Більбо спершу велося дуже непогано, але невдовзі його почали зраджувати вологі сліди та краплі води, що стікали з нього, — йшов він чи сидів на місці. До того ж він почав чхати, і, хоч як намагався заховатися, його викривали жахливі вибухи затамованого апчхикання. Дуже скоро у прибережному селі знявся чималий переполох, але Більбо втік у ліси, прихопивши поцуплені хлібину, пиріг і шкіряну флягу з вином. Решту ночі йому довелося провести в мокрому одязі та далеко від вогнища, але фляга допомогла йому зігрітись і він навіть трохи передрімив на сухому листі, хоча стояла вже пізня осінь і повітря було холодне.

Прокинувся він від власного надміру гучного чхання. Уже розвиднілось, і від річки долинав веселий гамір. Діжки саме в'язали у пліт, а ельфи-плотарі невдовзі мали погнати його течією вниз до Озерного. Більбо знову чхнув. З нього вже не крапотіло, та він геть змерз. Гобіт пошкандибав до берега так швидко, як лише дозволяли його задубілі ноги, і саме встиг у загальній метушні непомітно пірнути в найбільше скупчення барил. Більбо пощастило, що сонце ще не зійшло і він не відкидав прикрої тіні — та, на щастя, довгенько не чхав.

Тим часом дружно запрацювали гаки. Ельфи, стоячи на міліні, відштовхували пліт од берега. Діжки, зв'язані докупи, рипіли і смикались.

— А вони важкі! — пробурчав хтось. — І надто глибоко занурені у воду — деякі аж ніяк не порожні. Якби вони пристали до берега вдень, ми могли б зазирнути досередини.

— Зараз ніколи! — крикнув стерновий. — Відпихайте!

І врешті-решт діжки рушили: спершу поволі проминули скелястий виступ, де стояли інші ельфи і відштовхували їх гаками, а далі, підхоплені бистриною, все швидше і швидше попливли течією вниз — в напрямку озера.

Так наші мандрівники втекли з королівської темниці й вибралися з лісу, але чи живими, чи ні — побачимо далі.

Х. Гостинний прийом

Доки вони пливли, день усе яснішав і теплішав. Через певний час річка обігнула крутий виступ берега, що вималювався ліворуч. Біля його кам'янистого підніжжя, що нагадувало приморські скелі, вода вирувала і пінилася. Зненацька виступ зник з очей. Береги понижчали. Дерев не стало. І Більбо побачив такий краєвид: перед ним широко розкинулася низина, густо помережана струмочками, які відділилися від ріки, — сотнями звивистих ручаїв, а де-не-де вода стояла у болотах і заводях, поцяткованих острівцями. Та все ж посередині з неослабною силою котила хвиля могутня ріка. А ген удалині, ввігнавшись темною вершиною в розірвану хмару, бовваніла Гора! Її найближчих сусідок із північного сходу та спадистих відног не було видно. Вона здіймалася сама-самісінька і дивилася понад болотами на ліс. Самотня Гора! Більбо подолав довгу путь і багато пригод, аби побачити Гору, — а тепер її вигляд йому зонайменше не сподобався.

Підслухавши розмову плотарів і стуливши докупи уривки відомостей, які в ній проскочили, він швидко збагнув, як йому пощастило, що він узагалі побачив Гору — навіть іздалеку. Хай яке тоскне та прикре було його становище (не кажучи вже про стан бідолашних гномів у діжках), Більбо виявився щасливішим, аніж гадав. Розмова точилася навколо торгівлі на водних шляхах і пожвавлення руху на ріці, відколи дороги зі Сходу до Морок-лісу знелюдніли чи взагалі зникли, — а ще навколо суперечок між озерними людьми й Лісовими ельфами щодо утримання Лісової та її берегів у належному стані. Ці землі дуже змінилися від тих часів, коли в Горі мешкали гноми, — часів, які в пам'яті більшості людей стали тепер сивою давщиною. Багато змінилося навіть за кілька останніх років — відтоді, як Гандальф востаннє отримав звідси новини. Через великі повені та дощі ріка розлилася, раз чи двічі був землетрус (у цьому дехто був схильний звинувачувати дракона — згадували про нього переважно з прокляттям, зловісно киваючи у бік Гори). Болота і трясовини дедалі розросталися. Стежки зникли, і багато мандрівників, піших та кінних, котрі намагалися розшукати шляхи через болота, — зникло теж. Лісова дорога ельфів, якою, за порадою Беорна, скористалися гноми, на східному краї лісу занепала; і тільки річка ще залишалася безпечним шляхом від окраїн Морок-лісу на півночі до передгірних рівнин, — до того ж її охороняв король Лісових ельфів.

Як бачите, Більбо натрапив на єдину на той час путню дорогу. Трусячись верхи на діжці, пан Торбин трохи заспокоївся б, якби дізнався, що вістки про їхнє становище вже докотилися до Гандальфа і вельми його стривожили — та що він саме завершував інші свої справи (про них тут не йтиметься) і готувався вирушити на пошуки Торіна та його супутників. Але Більбо цього не знав.

Усе, що він знав, — це те, що ріка, здається, не матиме кінця-краю, що він голодний і що в нього паскудний нежить, а ще йому не подобалось, як Гора, наближаючись, ніби насуплюється й погрожує йому. Втім, згодом ріка повернула трохи південніше і Гора знову відступила, — а надвечір береги нарешті стали кам'янистими, ріка збрала всі свої поплутані рукави в єдиний глибокий і стрімкий потік, — і плоти помчали з шаленою швидкістю.

Сонце вже сіло, коли Лісова, знову крутнувшись, повернула на схід і влилась у Довге Озеро. Обабіч широкого гирла здіймалися скелі, підніжжя яких було всіяне рінню. Довге Озеро! Більбо думав, що лише в морі буває стільки води. Озеро було таке велике, що його протилежний берег здавався далекою вузькою смужкою, і таке довге, що його північного краю, оберненого до Гори, взагалі не було видно. Лише з мап Більбо знав, що вдалині, де вже мерехтять зорі Великого Воза, від міста Долу збігає річка Бистриця, наповнюючи вдвох із Лісовою Довге Озеро, на місці якого раніше, напевно, була велика і глибока скеляста долина. На південному боці озера води обох річок стрімко збігали високими водоспадами і мчали далі, поспішаючи до незнаних країв. У вечірній тиші шум водоспадів нагадував віддалений рев.

Неподалік від гирла Лісової було дивне поселення, про яке Більбо довідався з розмов ельфів у королівських льохах. Його збудували не на березі (хоч і там стояло кілька хатинок), а просто на воді, біля скелястого мису, який захищав його від гирлових нуртів, утворюючи затишну затоку. Великий дерев'яний міст вів туди, де на палях із дебелих стовбурів розташувалося жваве дерев'яне місто — не місто ельфів, а місто людей, котрі все ще наважувалися селитись тут, мало не біля самого підніжжя драконової Гори. Городяни й досі благоденствували завдяки торгівлі: крам доправляли рікою з півдня, а від водоспадів везли сушею. Та у славні старі часи, коли багатів і процвітав Північний Діл, він був іще заможнішим і могутнішим, а по ріці ходила ціла флотилія човнів: одні — з золотом, інші — з озброєними воїнами, — і точилися війни та вершилися подвиги, які стали тепер легендою. Зігніли опори старого міста ще можна було побачити на узбережжі в посуху, коли спадала вода.

Та люди мало що пам'ятали про те, хоча дехто й досі співав старих пісень про гномів — гірських королів, про Трора і Траїна з племені Даріна, про напад Дракона та про падіння володарів Долу. Дехто також співав про те, що одного дня Трор і Траїн повернуться, і тоді з гірських брам ріками потече золото, а цілий край сповнять нові пісні та веселощі. Але ця приваблива легенда не мала великого впливу на щоденні справи городян.

Щойно в місті побачили пліт, зв'язаний із діжок, як від паль відпливли човни і з них загукали до стернових. Ті кинули канати, човнярі налягли на весла — і невдовзі пліт перетягнули з бистрини за високий мис у невеличку затоку міста Озерного. Причалили діжки біля мосту, неподалік од берега. Незабаром із півдня надійдуть люди і деякі кадуби заберуть, а деякі наповнять різним принесеним ними крамом, щоби доправити його течією вгору до палацу Лісових ельфів. Наразі ж барила залишили на воді, а елфи-плотарі та човнярі пішли бенкетувати до Озерного.

Ну й здивувалися би вони, якби побачили, що коїлося на узбережжі після їхнього відходу, коли споночіло. Передусім Більбо перерізав мотузку на одній із діжок, підштовхнув її до берега і зняв покришку. Почулися стогони, і звідти виповз украй нещасний гном. У його заяложений бороді позаплутувалася волога солома, тіло було потовчене та затерпле, все в синцях і саднах, так що він ледве спромігся стати на ноги, дошкандибати мілиною до суші й зі стогоном повалитися на берег. На вигляд він був такий зголоднілий і здичавілий, ніби пес, якого припнули на ланцюг біля буди і лишили так на цілий тиждень. То був Торін, але впізнати його можна було лише завдяки золотому ланцюжку та каптуру, колись небесно-блакитному, а тепер брудному та обшарпаному, з побляклою срібною китичкою. Гном навіть не відразу зміг бути чемним із гобітом.

— Ну що, живий ти чи мертвий? — спитав Більбо доволі гостро. Напевно, він забув, що сам принаймні раз добре поїв, на відміну від гномів, а також міг вільно рухати руками та ногами, не кажучи вже про змогу дихати на повні груди. — То ти на волі чи ні? Якщо хочеш їсти і якщо ця дурна пригода ще тобі не набридла — зрештою, вона таки твоя, а не моя, — тобі слід поплескати себе руками, розтерти ноги і спробувати допомогти мені повиягати інших, доки ще є час!

Звісно, Торін розумів, що Більбо має рацію, тож, іще трішки постогнавши, підвівся на ноги і сьак-так допоміг гобітові. Вовтузачись поночі в холодній воді, вони з великими труднощами та морокою розшукували потрібні діжки. На стукіт і гукання відізвалося тільки шестеро гномів. Їх розпакували і допомогли їм дістатися до берега, де вони посідали чи полягали, щось бурмочучи та стогнучи. Мокрі, перекуйовджені та зсудомлені, вони ледве могли усвідомити, що вже вільні, й належно подякувати за це.

Двалінові та Балінові дісталось найбільше — їх навіть годі було просити допомагати іншим. Біфур і Бофур були не такі потовчені та сухіші за всіх, але вони полягали, не бажаючи й пальцем поворухнути. Зате Філі та Кілі, молоді (як на гномів) і особливо ретельно запаковані в маленькі барильця та добре обмощені соломою, вилізли на білий світ більш-менш бадьорими, відбувшись лишень синцем-двома та затерпими ногами, які швидко відійшли.

— Сподіваюсь, що вже ніколи не нюхатиму яблук! — заявив Філі. — Моє барило геть пропахло ними. Постійно відчувати яблучний дух, коли тобі важко поворухнутися, холодно і нудить од голоду, — від цього можна збожеволіти. Зараз я здатен їсти будь-що на світі, аж поки наїмся, — та тільки не яблука!

Нарешті, за добровільною допомогою Філі та Кілі, Торін і Більбо познаходили й повиягали з діжок решту компанії. Бідолашний товстун Бомбур або спав, або був непритомний, а Дорі, Норі, Орі, Оїн і Глоїн наковталися води і здавалися напівмертвими — всіх їх, безпорадних, довелося поодиначі перенести на берег.

— Ну от! Ми знову разом! — сказав Торін. — І гадаю, нам слід подякувати нашій щасливій зорі та панові Торбіну. Я певен, він має на це право, хоча мені б хотілося, щоб він улаштував нам зручнішу мандрівку. Втім — усі ми ще раз щиро до ваших послуг, пане Торби-не! Поза сумнівом, наша вдячність посилиться, коли поїмо та відновимо сили. А тим часом — що далі?

— Пропоную податися в Озерне, — відповів Більбо. — Що ж іще?

Нічого іншого, звісно, й не могло бути запропоновано, — тож, полишивши решту, Торін, Філі, Кілі та гобіт рушили берегом до великого мосту. До нього була приставлена сторожа, але вартувала вона не дуже пильно, бо в цьому вже давно не було потреби. Якщо не зважати на поодинокі сварки з Лісовими ельфами щодо річкового мита, то мешканці міста були з ними друзями. Ніхто інший поблизу не мешкав, а дехто з молодших городян відверто висловлював сумніви, що в Горі живе якийсь дракон, і сміявся з бабунь і стариганів, котрі запевняли, ніби замолоду бачили, як він пролітав у небі. З огляду на це не дивно, що вартові пиячили собі та реготали біля вогнища в хатинці й не чули ні як випакувалися гноми, ні як наблизилося четверо розвідників. Сторожа страшенно здивувалася, коли у дверях з'явився Торін Дубошит.

— Хто ви такий, і чого вам треба? — закричали вони, схопившись на ноги й намагаючи зброю.

— Торін, син Траїна, внук Трора, Король під Горою! — прорік гном гучним голосом, — він і виглядав, як король, незважаючи на обшарпану одягу і заяложений каптур. На його шиї та поясі мерехтіло золото, його очі були темні та глибокі. — Я повернувся. Я хочу бачити Правителя міста!

Вартові страшенно захвилювалися. Хто дурніший, вибіг із хатинки, ніби сподіваючись, що Гора серед ночі зазолотиться і води озера відразу стануть жовтими. Наперед виступив їхній капітан:

— А це хто такі? — спитав він, показуючи на Філі, Кілі та Більбо.

— Сини моєї сестри, — відповів Торін, — Філі та Кілі з племені Даріна, а також пан Торбин, який прибув з нами із Заходу.

— Якщо ви прийшли з миром, то складіть зброю! — звелів капітан.

— Ми беззбройні, — відказав Торін, і то була чиста правда: ножі в них відібрали Лісові ельфи, і славний меч Оркріст — теж. Тільки у Більбо був його кинджал, схований, як завжди, але він нічого про це не сказав. — Зброя нам непотрібна — нам, хто нарешті вертається у свої володіння, як було провіщено за давнини. Та ми б і не змогли битися зі стількома. Відведіть нас до вашого Правителя!

— Він на бенкеті, — відрубав капітан.

— Тим паче відведіть! — вибухнув Філі, якого брала нетерплячка від цих церемоній. — Ми підтоптались і зголодніли після довгої дороги — із нами хворі супутники. Тож поквартесь, і більше ні слова — інакше ваш Правитель покарає вас.

— Гаразд, ходіть за мною, — скорився капітан і в супроводі шістьох людей повів їх мостом і через браму — на міський ярмарковий майдан. Власне, то було широке тихе плесо, оточене високими палями, на яких були зведені найбільші в місті будинки, та довгим дерев'яним причалом із багатьма східцями й містками, які вели до води. В одному великому палаці (то була ратуша) сяяло багато вогнів і лунав голосний гомін. Вони увійшли у двері й зупинилися, кліпаючи очима від яскравого світла і розглядаючи довгі столи, за якими сиділо багато народу.

— Я Торін, син Траїна, внук Трора, Король під Горою! — голосно гукнув із дверей Торін, перш ніж капітан устиг щось сказати.

Усі підхопилися на ноги. Правитель міста зіскочив зі свого великого крісла. Та ніхто не був здивований більше за ельфів-плотарів, котрі сиділи в дальньому кінці зали. Протиснувшись до Правителевого столу, вони закричали:

— Це полонені нашого короля, втікачі, гноми-волоцюги, про яких не скажеш жодного доброго слова, — вони тиняються лісами та чіпляються до ельфів!

— Це правда? — запитав Правитель.

Власне, він вважав цю версію набагато вірогіднішою, ніж повернення Короля під Горою (якщо такий узагалі існував).

— Правда те, що нас незаконно захопив у полон Король ельфів, коли ми прямували до нашого рідного краю, і безпідставно ув'язнив нас, — відповів Торін. — Але ні замки, ні засуви не завадять тому, хто повертається в отчий дім, як було провіщено за давнини. Крім того, це місто не належить до Королівства Лісових ельфів. Я звертаюся до Правителя міста озерних людей, а не до плотарів Короля ельфів.

Правитель завагався і забігав очима по залі. Король ельфів мав великий вплив у цих краях, і Правитель не бажав із ним ворогувати, до того ж він не надто забивав собі голову старими піснями: його цікавила торгівля та податки, вантажі та золото — цим інтересам він і був зобов'язаний своєю посадою. Проте решта городян була іншої думки — і невдовзі питання вирішили без його участі. Новини поширилися містом зі швидкістю пожежі. У ратуші та під її вікнами галасували люди. З причалів долинав тупіт безлічі квапливих ніг. Дехто почав співати уривки старих пісень про повернення Короля під Горою, — те, що прибув Трорів онук, а не сам Трор, їх анітрохи не турбувало. Пісню підхопили інші — й вона голосно та розкотисто залунала над озером:

*Король всіх руд у горах І кам'яних письмен, Король джерел прозорих
Посяде свій терен! Возложать знов на нього Корону осяйну,
Відіб'ють знов чертоги Прадавніх арф луна. У сонці ліс на горах Заграє
— й хвилі зел. Його скарби з прозорих Замерехтять джерел.
Засяють ріки злотом, І щезне звідтіля Вся туга з поворотом Гірського короля!*

Ось що вони співали — або щось дуже подібне, — лише куплетів було набагато більше і до пісні домішувалися безупинні вигуки, а також звуки арф і скрипок. Воістину, такого хвилювання в місті не пам'ятав навіть найстарший дід. Лісові ельфи й собі неабияк дивувалися і навіть трохи перелякалися. Звісно, вони не знали, як утік Торін, і їм почало здаватися, що їхній король припустився серйозної помилки. Щодо Правителя, то він бачив, що не залишається нічого іншого, як прислухатися до голосу народу, принаймні цієї хвилини, і вдати, що він вірить, ніби Торін — той, за кого себе видає. Тож він поступився Торінові своїм великим кріслом і посадовив Філі та Кілі обабіч нього на почесних місцях. Навіть Більбо дали місце за чільним столом і в загальній метушні

не вимагали від нього жодних пояснень, звідки він прибув, — а в піснях не було навіть найтуманніших згадок про нього.

Невдовзі до міста в атмосфері загального ентузіазму привели інших гномів. Усіх їх підлікували, підгодували, розквартирували й узагалі панькалися з ними щонайдогідливіше та щонайзапоттадливіше. Торінові та його Компанії відвели просторий будинок, до їхніх послуг були човни та веслярі, а під вікнами в них сиділи юрби народу, цілими днями співаючи пісень і захоплено галасуючи, щойно якийсь гном бодай носа показував надвір.

Деякі пісні були старі, а деякі зовсім нові — й у них самовпевнено оповідалося про близьку загибель дракона та про човни з коштовними дарунками, які прибудуть рікою до Озерного Міста. Натхненником цих останніх пісень значною мірою був сам Правитель, і гномам вони не надто сподобались, але наразі прибульці жили в розкошах і дуже швидко знову погладшали та зміцніли. Власне, за тиждень вони цілком відновили сили і повбиралися кожен у шати свого кольору; бороди їхні були розчесані та доглянуті, хода — поважна. Торін виглядав і ступав так, ніби його королівство вже відвойовано, а Смоґа покришено на локшину.

Відтоді, як він і передбачав, приязнь гномів до маленького гобіта зростала з кожним днем. Ніхто вже не стогнав і не бурчав. Вони пили за його здоров'я, поплескували по спині й метушливо упали біля нього, що було саме доречно, бо настрій у нього був не дуже веселий. Він не міг забути зловісного вигляду Гори і відігнати від себе думки про дракона, а крім того, жадливо застудився. Три дні він чхав і кахикав, не годен був вийти надвір, і навіть після того всі його бенкетні промови зводилися до «белике бам збазибі».

Тим часом Лісові ельфи припливли зі своїми вантажами назад, і в королівському палаці зчинився великий переполюх. Не знаю, що трапилося з начальником варті і з мажордомом. Звісно, гноми в місті Озерному й слова не зронили про ключі та діжки, а Більбо мав обережність не робитися невидимим. Однак смію припустити, що ельфи про дещо здогадувалися, хоча, безперечно, пан Торбин залишився для них маленькою загадкою. Ну та принаймні Король ельфів знав тепер мету гномівської виправи — чи думав, що знає, — і казав сам до себе:

— Добре-добре! Ще побачимо! Жодного скарбу не провезти через Морок-ліс без мого дозволу. Та гадаю, що вони погано закінчать, — і так їм і треба! — Він анітрохи не вірив, що гномам до снаги здолати в бою такого дракона, як Смоґ, і мав велику підозру, що вони спробують здійснити пограбування чи щось подібне, — а це свідчить, що він був мудрий ельф — мудріший за озерних людей, хоч і не зовсім мав рацію, як ми побачимо наприкінці. Він заслав шпигунів на узбережжя озера та якомога далі на північ у бік Гори і став чекати.

Під кінець другого тижня Торін почав думати про дальшу путь. Доки ентузіазм городян не вщух, легко було отримати допомогу. Нічого зволікати і дозволяти їм розхолодитися. Тож він завів розмову з Правителем та його радниками і сповістив їх, що невдовзі разом зі своїми супутниками мусить вирушати до Гори.

Спершу Правитель здивувався і трохи перелякався, а потім почав ламати голову: а що, коли Торін, зрештою, і справді нащадок старих королів? Він не припускав, що гноми таки наважаться наблизитися до Смоґа, а був певен, що вони шахраї, котрих рано чи пізно викриють і повернуть назад. Але він помилявся. Торін, звісно, таки був онуком Короля під Горою, — і де це бачено, щоб гном не наважився помститися за себе і відібрати назад своє майно!

Утім, Правитель зовсім не шкодував, що вони йдуть. Їхнє утримання коштувало йому дорого, та й відколи вони прибули до міста, життя перетворилося на суцільне свято і справи занепали. «Нехай собі йдуть і потурбують Смоґа — побачимо, як він їх прийме!» — подумав він, а вголос сказав:

— Звичайно ж, о Торіне, сину Траїна, онуче Трора! Ви мусите зажадати повернення вашої власності. Час, передречений за давнини, настав. Ми допоможемо вам, чим тільки потрафимо, і сподіватимемося на вашу вдячність, коли ви відвоюєте ваше королівство.

Тож одного дня — а вже стояла пізня осінь, віяв холодний вітер і опадало листя — з міста Озерного відчалили три просторі човни, везучи веслярів, гномів, пана Торбина та багато харчів. Коней і поні кружними стежками доправили до того місця, де мандрівники мали пристати до берега. Правитель і його радники бажали їм щасливої дороги з високих сходинок ратуші, які спускалися до озера. Люди співали, стоячи на містках і повихлявшись із вікон. Білі весла з плескотом занурилися у воду — і наші герої відпливли до північного берега озера, до кінцевої зупинки їхньої довгої мандрівки. Єдиний, хто був цілковито нещасний, — це Більбо.

XI. На порозі

Через два дні, перетнувши на веслах Довге Озеро, вони ввійшли до Бистриці — й тепер їм стало видно Самотню Гору, що похмуро височіла просто попереду. Течія була сильна, і пливли вони повільно. Надвечір третього дня, кількома милями вище по ріці, вони висадилися на її лівому — тобто західному — березі. Тут уже чекали прислані їм назустріч люди — на конях, із харчами й усім необхідним — та осідлані поні. Гноми якомога більше нав'ючили поні, а решту склали про запас у наметі, але ніхто з озерних людей не схотів залишитися з ними бодай на одну ніч так близько біля підніжжя Гори.

— Нізачо в світі, доки не збудеться те, про що співається в піснях! — заявили вони.

У тих диких краях легше було повірити у Дракона, ніж у Торіна. Навет із припасами навіть не треба було вартувати, бо навколишні землі були спорожнілі й незаселені. Тож кінний ескорт залишив наших мандрівників і швидко поскакав понад рікою береговими стежками, хоч уже насувалася ніч.

Вона видалася холодною та незатишною — і мандрівники занепали духом. А наступного дня рушили далі. Балін і Більбо їхали позаду, кожен ведучи тяжко нав'юченого поні. Інші їхали попереду, вибираючи шлях навмання, бо стежок не було. Вони прямували на північний захід, навскоси від Бистриці, й невпинно наближалися до величної вершини Гори, що здіймалася з південного боку.

То була виснажлива путь, тиха і скрадлива. Ні сміху, ні пісень, ані звуків арф, — а горді надії, які заронили в їхні серця старі пісні, чуті над озером, згасли, розчинившись у безпросвітній тузі. Вони знали, що наближаються до кінця мандрівки і що цей кінець може бути жахливим. То була сувора і безплідна земля, хоча колись, за словами Торіна, вона буяла зеленню. Трави було зовсім мало, невдовзі не стало ні дерев, ні кущів — лишилися самі тільки потріскані та почорнілі пні. Мандрівники вступали у Драконове Пустисьце — а рік тим часом добігав кінця.

Усе-таки вони досягли відног Гори, не зустрівши жодної небезпеки та не побачивши ані сліду дракона — крім пустки, яку він випалив навколо свого лігва. Гора лежала перед ними темна та німотна — і підносилася дедалі вище. Перший привал улаштували на східному схилі великої південної відноги, який завершувався шпилем, що звався Кручий Бескид. Там була стара вартівня, та вони не наважилися пробратися до неї — то було дуже ризиковано.

Перш ніж вирушити на пошуки західних відног Гори, де мали бути потайні двері, на які гноми покладали всі надії, Торін вислав уперед розвідників, аби обстежити місцевість із південного боку, де була Головна Брама. Для цієї мети він обрав Баліна, Філі та Кілі — крім того, з ними пішов і Більбо. Вони попрямували попід безмовними сірими скелями до підніжжя Кручого Бескиду. Там текла річка, яка, роблячи велику петлю в долині, де стояло колись місто Діл, стрімко та шумно збігала з Гори в озеро. Її крутий берег був голий і скелястий — і з нього, поверх вузької смужки води, що пінилася та вирувала поміж численних валунів, вони змогли побачити в широкій долині, затінений відногами Гори, сірі руїни старовинних будинків, мурів і веж.

— Це все, що залишилося від Долу, — промовив Балін. — За часів, коли в місті дзвонили всі дзвони, схили Гори зеленіли лісами, а захищена ними долина була родючою та принадою.

Розповідаючи про це, він виглядав водночас і печально, і грізно: в день, коли об'явився Дракон, Балін був одним із Торінових супутників.

Вони не наважилися йти далі вздовж річки в бік брами, натомість обігнули південну відногу, залягли за валуном і, визирнувши з-за нього, побачили темний, схожий на пашу печери пролам у великій прямовисній скелі поміж відногами Гори. Звідти вибігала Бистриця, і звідти ж виривалася пара і темний дим. У довколишній пустці панував безрух — рухалися тільки пара і вода, та ще часом пролітала зловісна чорна ворона. Тишу порушували тільки шум води на кам'яних порогах і різке каркання. Балін здригнувся.

— Вертаймося! — сказав він. — Нам тут нічого робити! І мені не подобаються ці темні птахи — вони скидаються на шпигунів злої сили.

— Дракон і досі живий, а значить — він десь у підземеллях під Горою, принаймні про це свідчить дим, — озвався гобіт.

— Дим іще нічого не доводить, — відказав Балін, — хоча я не сумніваюся, що ти маєш рацію. Дракон може часом і вилетіти або причаїтися на схилі, проте дим і пара, гадаю, все одно виходитимуть із брами: напевно, підземелля повні його смердючих випарів.

У полоні таких похмурих думок, у супроводі ворон, які безперестанку каркали над їхніми головами, вони верталися до табору, ледве волочачи ноги. Ще в червні вони гостювали в чудовому домі Елронда, і, хоча осінь зараз щойно хилилася до зими, здавалося, що той приємний час відділяла від них ціла вічність. Вони були самі-самісінькі посеред загрозливої пустки, позбавлені будь-якої надії на допомогу. Їхня подорож наближалася до кінця, але їм здавалося, що зараз вони далі, ніж будь-коли, від мети своїх пошуків. Усім бракувало наснаги.

Як не дивно, у пана Торбина її лишилося більше, ніж у решти. Він часто позичав у Торіна мапу і розглядав її, розмірковуючи над значенням рун і місячних літер, які прочитав Елронд. Саме гобіт спонукав гномів почати небезпечні пошуки потайних дверей на західних схилах. Тоді вони перемістили табір до довгої тіснини, вузької, ніж велика південна долина, де з-під брами витікала ріка, та облямованої нижчими відногами Гори. Дві з них простягалися на захід, відходячи від основного масиву довгих крутобоких пасем, які спадали в рівнину. Тут, на західному боці, було менше слідів драконових плюндрувань і вціліло трохи трави для їхніх поні. З цього західного табору, який цілий день, аж доки сонце починало хилитися до лісу, затіняли скелі й урвища, вони щодня вирушали маленькими загонами на пошуки стежки, яка б вела схилом угору. Якщо вірити мапі, деś вище над урвищем, у яке впиралася тіснина, мав бути потайний хід. І день по дню вони поверталися до свого табору ні з чим.

Але врешті-решт вони несподівано знайшли те, що шукали. Одного разу, нишпорячи в тіснині, Філі, Кілі та гобіт подряпалися на скелі, безладно нагромаджені в її південному куті. Деś опівдні, повзаючи за великим каменем, який стояв сам, ніби стовп, Більбо надібав щось подібне до грубих сходинок, що вели нагору. З хвилюванням піднявшись ними, він знайшов разом із гномами сліди вузької стежки, які то губилися, то знову з'являлися, — ця стежка привела їх на гребінь південної відноги, а відтак на вузький карниз, який тягнувся довкола Гори на північ. Глянувши вниз, вони побачили, що стоять на вершечку скелі, під якою лежить тіснина, а там — їхній табір. Не порушуючи тиші, тримаючись за стрімку скелю праворуч, вони просувалися вервечкою по карнизу, аж раптом скеля розчахнулася і їм довелося звернути на маленьку тераску з високими стінами — зарослу травою, тиху та спокійну. Вхід сюди не можна було побачити ні знизу (через навислі скелі), ні згори (бо він був такий вузький, що скидався на темну тріщину — не більше). То не була печера — вгорі виднілося небо, — але пласка скеля, що здіймалася углибині, ближче до землі була така гладенька і прямовисна, ніби тут попрацював муляр, однак без помітних щілин чи стиків. Жодного сліду одвірків, поперечини чи порога, жодного сліду засуви, клямки чи замкової шпарини, — та все ж ані гноми, ні Більбо не сумнівалися, що нарешті знайшли саме ті, заповітні, двері.

Вони навалювалися на них, пхали їх і штовхали, вони благали їх зрушитися, вони промовляли уривки заклинань, що відчиняють будь-які двері, — але скеля навіть не поворухнулася. Урешті-решт, виснажені, вони відпочили на траві поблизу, а надвечір почали спускатися донизу.

Тієї ночі в таборі панувало загальне збудження. Зранку мандрівники готувалися здійснити ще одну виправу. Тільки Бофура та Бомбура залишили вартувати поні й припаси, привезені від ріки. Інші проминули тіснину і почали підійматися новознайденою стежкою до вузького карниза. Ним годі було пронести клунки й пакунки, такий вузький він був, а від прірви з гострими скелями на дні, що зривалася під їхніми ногами метрів на п'ятдесят униз, аж подих перехоплювало. Та кожен із них щільно обв'язався круг пояса добрячим шматом мотузки — і так вони нарешті щасливо досягли маленької трав'янистої тераски.

Тут вони облаштували свій третій табір, затагнувши все необхідне нагору за допомогою мотузок. У той самий спосіб вони могли час від часу опускати вниз одного з найспритніших гномів — скажімо, Кілі, — щоб обмінятися новинами з дозорцями чи змінити Бофура, коли його підіймали до вищого табору. Бомбур не хотів підійматися нагору ні на мотузці, ні стежкою.

— Я надто огрядний, аби лізти на стінку, як муха, — казав він. — У мене запаморочиться голова, наступлю собі на бороду — і тоді вас знову стане тринадцятеро. Та й мотузки не витримають моєї ваги.

На його щастя, нічого з цього не справдилось, як ви самі побачите.

Тим часом деякі гноми дослідили карниз далі за тераскою і виявили стежку, що вела все вище і вище вгору. Але вони не ризикнули заходити нею надто далеко, та й великої користі з того не було б. Там, угорі, панувала тиша, яку не порушував жоден звук, не чути було й пташиного крику, — лишень вітер свистів у тріщинах поміж каміння. Вони говорили притишено, не вигукували та не співали, бо за кожною скелею могла чигати небезпека. Інші гноми, заклопотані розгадуванням таємниць дверей, щоразу зазнавали невдач. Вони були надто нетерплячі, щоб зважати на руни чи місячні літери, натомість невтомно намагалися з'ясувати, де саме на гладенькій поверхні скелі сховано двері. Вони прихопили з Озерного міста кайла й різноманітні інструменти і спершу

спробували скористатись ними. Та коли вони вдарили об камінь, держаки розкололись і мало не повикручували їм рук, а сталеві насадки поламались або ж погнулись, мов свинець. Їм стало зрозуміло, що рудокопські прийоми безсилі супроти чарів, які замкнули ці двері, — а ще їх налякало гучне відлуння.

Більбо сидів на порозі, самотній і пригнічений, — насправді це, звісно, був ніякий не поріг, але вони зазвичай жартома називали маленьку трав'янисту тераску між кам'яною стіною та проламом у скелі «порогом», згадавши слова Більбо, сказані давним-давно під час неочікуваної гостини в гобітській норі, — мовляв, вони можуть посидіти на порозі, доки щось та спаде їм на думку. Ось вони й сиділи та думали або ж безцільно блукали довкола, все сильніше похмурніючи.

Мандрівники було трохи пожвавішали, коли знайшли стежку, але тепер знову похнюпилися — та все ж їм не хотілось усе кидати і забиратися геть. Зараз і гобіт був не набагато бадьорішим за гномів. Він не бажав нічого робити — лише сидів, притулившись спиною до кам'яної стіни, і дивився крізь пролам кудись на захід — понад скелі, понад безкраї простори, за чорний мур Морок-лісу й ген-ген у далечінь, де йому часом увижалися розмиті обриси Імлистих Гір. Коли гноми питали його, що він робить, він відповідав:

— Ви казали, що сидіти на порозі й думати — це мій фах, — не згадуючи вже про те, щоб прокрадатися за двері, тож я сиджу і думаю.

Та боюся, що думав він не стільки про свій фах, скільки про те, що лежало у блакитній далечіні, — про мирну Західну Землю та про Пригірок із його гобітською норою.

Посеред трави лежав великий сірий камінь, і Більбо сумно втуплювався в нього чи споглядав великих равликів. Схоже, вони любили цю маленьку затишну тераску з її прохолодними кам'яними стінами — і багато їх, просто величезних, повільно повзало по стінах, залишаючи липкий слід.

— Завтра починається останній тиждень осені, — промовив одного дня Торін.

— А після осені прийде зима, — додав Біфур.

— А потім — наступний рік, — докинув Двалін, — і наші бороди все ростимуть і ростимуть, доки не звісяться зі скелі в тіснину, — а тут так нічого й не трапиться. Що поробляє наш зломщик? Оскільки він здобув перстень-невидимку і мав би стати найфаховішим майстром своєї справи, мені здається, йому слід би було пробратися крізь Головну Браму і трохи розвідати, що там і як!

Більбо чув це — гноми стояли на скелях над тераскою, якраз над його головою, — і подумав: «Світку мій! То ось що їм здається, он воно як! Це ж мені, бідолашному, завжди доводилося рятувати їх у скруті, принаймні відколи чарівник нас покинув. Що ж мені робити? Я так і знав, що насамкінець зі мною трапиться щось жахливе. Не думаю, що в мене вистачить витримки ще раз побачити злочасну долину Долу, — а чого варта брама з її випарами!!!»

Тієї ночі він почувався страшенно нещасним і ніяк не міг заснути. Наступного дня всі гноми розбрелися хто куди: дехто вправлявся в їзді на поні, дехто блукав гірськими схилами. Цілий день Більбо похнюплено сидів на зеленій терасці, уп'явшись очима в камінь чи дивлячись крізь вузький пролам на захід. У нього було дивне відчуття, ніби він на щось чекає. «Може, сьогодні несподівано повернеться чарівник», — подумав він.

Коли гобіт підводив голову, то бачив невиразні обриси далекого лісу. Сонце схилилося до заходу і на його кронах запалахкотів жовтий полиск — ніби проміння пронизало останнє безбарвне листя. Невдовзі він побачив, як помаранчева куля сонця скотилася до обрію. Він підійшов до проламу — й ураз над краєм землі проступив блідий і тонкий серпик молодика.

Саме тієї миті Більбо почув позаду себе різке клацання. Там, на сірому камені серед трави, сидів здоровенний дрізд, вугільно-чорний, із блідо-жовтими грудьми, поцяткованими темними крапочками. Клац! То він упіймав равлика і гатив ним об камінь. Клац! Клац!

І раптом Більбо осяяло. Забувши про небезпеку, він став на карнизі, замахав руками і закричав, кличучи гномів. Ті, що були поблизу, що духу кинулися до нього карнизом, перечіпаючись через каміння і не розуміючи, що там трапилось. Інші кричали, щоб їх підняли на мотузках (звісно, за винятком Бомбура — він спав).

Більбо швиденько все пояснив. Усі зацікавили: гобіт стояв біля сірого каменя, а гноми з розмаяними бородами нетерпляче чекали. Сонце спускалося дедалі нижче, і надії їхні згасали. Ось воно закотилося за смугу червонястих хмар і зникло з очей. Гноми застогнали, але Більбо стояв нерухомо. Молодик западав за обрій. Поночіло. І раптом, коли надії в них майже не лишилося, крізь просвіт у хмарах вистромився, ніби палець, червоний промінь сонця. Сонячний зайчик ковзнув просто крізь пролам на тераску й упав на гладеньку поверхню скелястої стіни. Старий дрізд, який,

схиливши голову набік, теж стежив за променем оченятами-намистинками зі свого високого сідала, зненацька защебетав. Пролунав гучний тріск. Від стіни, приблизно за три фути від землі, відпала кам'яна лусочка. На її місці зненацька з'явилася шпаринка.

Мерщій, аж тремтячи, щоб не проґавити моменту, ґноми кинулися до скелі й навалилися на неї — але марно.

— Ключ! Ключ! — закричав Більбо. — Де Торін?

Підбіг Торін.

— Ключ! — не вгавав Більбо. — Ключ, який був при мапі! Давай його сюди, доки не пізно!

Торін виступив наперед, зняв із шиї ланцюжок, на якому висів ключ, і вставив його у шпаринку. Ключ підійшов і повернувся! Клац! Сонячний зайчик ковзнув назад, сонце сіло, місяць щез, і небо затопила темінь. Тепер вони навалились усі гуртом, і поволі частина скелястої стіни піддалася. Прорізались і розширились довгі рівні щілини. Вималювалися двері у п'ять футів заввишки і в три завширшки — і повільно та беззвучно прочинилися досередини. Перед очима в них стояла густа темрява, яка, здавалося, випливала з отвору в гірському схилі, ніби пара, — глибока непроглядна темрява, широко розкрита паща, що западала вниз.

XII. Про що стало відомо за дверима

Досить довго гноми стояли в темряві перед дверима і радились, аж нарешті Торін виголосив:

— Саме час нашому вельмишановному панові Торбину, який зарекомендував себе протягом нашої довгої подорожі як добрий товариш і як гобіт, наділений відвагою та кмітливістю, надзвичайними для його маленького зросту, і, якщо можна так висловитись, обдарований щастям, що набагато перевершує пересічне, — тепер йому саме час виконати місію, заради якої його й було прийнято до нашої Компанії: тепер йому саме час заробити свою Винагороду.

Вам знайомий Торінів стиль в особливо важливих моментах, тож далі я не цитуватиму, хоча промова його була набагато довшою. Безперечно, то був особливо важливий випадок, але Більбо взяла нетерплячка. На той час він також досить добре вивчив Торіна і розумів, до чого той хилить.

— Якщо ви маєте на увазі, що вам здається, ніби це мій фах — першим заходити в потайний хід, о Торіне Дубошите, сину Траїна, нехай ваша борода дедалі довшає, — відповів він гостро, — то скажіть про це коротко, та й по всьому! Звісно, я міг би відмовитися. Дотепер я визволив вас із двох халеп, про що аж ніяк не йшлося в угоді, — тож гадаю, що вже заслужив якусь винагороду. Втім, «до смерті три чисниці», як любив казати мій батько, і чомусь я певен, що не відмовлюся. Може, я вже став довіряти своїй фортуні більше, ніж за старих часів (він мав на увазі минулу весну, перед тим, як покинув рідний дім, але відтоді, здавалося, минули століття), проте хай там що, а я гадаю, що таки піду й зазирну туди одним оком — і спекаюся цього. А зараз — хто піде зі мною?

Він не сподівався, що йому відповість хор добровольців, тому й не був розчарований. Філі та Кілі почувалися явно незручно і переминалися з ноги на ногу, а інші навіть не приховували, що не бажають зголошуватися, — за винятком старого Баліна, дозорця, котрий устиг полюбити гобіта. Він сказав, що принаймні зайде досередини, а можливо, ще й подолає якийсь шмат дороги, готовий при потребі прийти на допомогу.

На виправдання гномів можна сказати щонайбільше ось що: вони мали намір справді щедро заплатити Більбо за його послуги, вони привели його сюди, щоб він виконав замість них усю чорну роботу, і, звісно, не заперечували, щоби бідолашний коротун виконав її самохіть, — але вони зробили б усе можливе, щоб уберегти його від неприємностей, якби він їх спіткав (як вони й вчинили у випадку з троями на початку пригоди, іще не маючи якихось особливих причин бути йому вдячними). Так уже воно повелося: гноми не є героями, — це обачний народець, який над усе ставить гроші; декотрі з них хитрі та зрадливі, й узагалі доволі неприємні, декотрі — навпаки, цілком порядні особи на кшталт Торіна та його Компанії, якщо не вимагати від них надто багато.

На блідий небосхил, зтягнутий чорними хмарами, висипали зорі, коли гобіт прослизнув крізь зачаровані двері й почав прокрадатись углиб Гори. Іти було набагато легше, ніж він побоювався. То не був ані гоблінський тунель, ані печера Лісових ельфів із грубо обтесаними стінами. То був коридор, який проклали гноми, гідний їхнього багатства та майстерності: прямий, як стріла, з гладенькою підлогою і стінами, він вів під рівним і плавним ухилом кудись далеко — в чорноту, нагуслу вниз.

Через якийсь час Балін побажав Більбо успіху й зупинився там, звідки ще було видно бліді обриси дверей і, завдяки хитромудрій акустиці тунелю, було чути шелестливий шепіт гномів десь за дверима. Тоді гобіт надів свого персня та, наляканий відлунням і тому більш ніж по-гобітськи дбаючи про те, щоб не шуміти, беззвучно покрався все нижче і нижче в темряву. Він тремтів од страху, але його маленьке личко було суворе і похмуре. Він уже доволі сильно відрізнявся від того гобіта, котрий давним-давно вибіг із Торбиного Кута без носовичка. Власне, носовичка в нього не було вже цілу вічність. Він намацав свій кинджал, зтягнув пояс і рушив далі.

«Ось нарешті ти й на місці, Більбо Торбіне, — казав він сам до себе. — Ти сам устряг у це того вечора, під час пам'ятної гостини, і тепер тобі доведеться самому виплутуватися й розплачуватися за це! Лишенько мені, яким дурнем я був, таким і лишився! — дорікала йому аж ніяк не туківська його половина. — Мені цілком не потрібні скарби, які стереже дракон, — хай собі лишаються тут на віки вічні, аби мені тільки зараз прокинутись і виявити, що цей триклятуший тунель — передпокій моєї власної нори!»

Звісно, він не прокинувся, а натомість просувався все далі, доки від дверей навіть знаку не лишилося. Він був сам-один. Невдовзі йому здалося, що стає тепліше. «Чи воно справді щось світиться з глибини, звідки пашисть жаром, чи мені лише ввижається?» — подумав він.

Але гобітові не ввижалося. Що далі він просувався вперед, то менше сумнівів у нього залишалось. То справді було червоне світло, що ставало дедалі яскравішим. До того ж у тунелі тепер, поза сумнівом, стало спекотно. Повз Більбо, підіймаючись угору, пролітали клуби пари, й він почав спливати потом. А ще в його вухах залунав якийсь шум, що пульсував так, наче то великий казан

булькотів і танцював на вогні, а до того звуку домішувався гуркіт, подібний до муркотіння велетенського кота. Шум нарастив, і в ньому вже безпомилково вгадувалося розкотисте хропіння якогось великого звіра — ніби він спить десь попереду, в глибині, де червоніє заграва.

Більбо зупинився. А коли рушив далі — це був найхоробріший учинок, на який він будь-коли зважувався. Моторошні речі, які трапилися потім, аж ніяк не можуть зрівнятися із цим. У тунелі він здобув справжню перемогу над самим собою, стоячи лицем до лица з величезною небезпекою, що на нього чигала. Отож, після коротких вагань, він таки рушив далі, й ви можете собі уявити, як він наближається до кінця тунелю, прочиняє такі самі двері, як і нагорі, й пропихає у щілину свою маленьку голівку. Перед ним відкривається гігантський льох чи підземна темниця стародавніх гномів у самісінькому серці Гори. Темрява в підземеллі майже непроглядна, тому про розміри цієї темниці можна було тільки приблизно здогадуватись, але кам'яна підлога поблизу вся аж пашисть вогненним жаром. Жаром Смоґа!

Він лежав там, величезний золотаво-червоний дракон, і міцно спав; із його пащі та ніздрів вихоплювалося рокотання і клуби диму, але полум'я дрімало в його утробі. Під його черевом, під усіма кінцівками та масивним складеним кільцями хвостом і взагалі скрізь довкола, по всій невидимій підлозі, лежали незліченні купи коштовностей, золотих виробів і просто золота у зливках, самоцвітів і клейнодів, а срібло виблискувало багрянцем у червонястому світлі.

Смоґ лежав, склавши крила, ніби велетенський кажан, трохи відкинувшись на один бік, так що гобіт міг бачити його довге білясте черево, в яке вкарбувалися самоцвіти і золото — від довгого лежання на такому багатому ложі. Позад нього неясно проступали розвішані на стінах кольчуги та шоломи, сокири, мечі, списи, а ще рядами стояли великі глеки та горщики, повні скарбів, про які можна було тільки здогадуватись.

Сказати, що у Більбо перехопило подих, — це не сказати нічого. Відколи люди переінакшили мову, якої навчилися від ельфів у ті часи, коли все на світі було чудесним, уже не залишилося слів, щоб передати його почуття. Більбо й раніше чув оповіді та пісні про драконів і про їхні скарби, але блиск, пишнота, спокусливість таких багатств були йому незнані. Його серце перейнялося зачаруванням та гномівського захланністю — і він заціпеніло споглядав, майже забувши про страхітливого стража, золото без ціни й без ліку.

Здавалося, це споглядання тривало століттями, і раптом, майже всупереч власній волі, він відділювався від затінених дверей і прокрався до золотих розсипів. Над його головою височів сплячий дракон, навіть уві сні становлячи страшну загрозу. Більбо схопив велику чашу з двома ручками, таку важку, що він ледве її підняв, і кинув зляканий погляд угору. Смоґ поворухнувся крилом, випустив кіготь, гуркіт його хропіння змінив тон.

І тоді Більбо кинувся навтьоки. Та дракон не прокинувся — ще ні, — лише занурився в інші сни, сповнені жадоби та сваволі, розлігшись на награбованому добрі, тимчасом як маленький гобіт намагався втекти довгим тунелем, насилу пересуваючи ноги. Всю дорогу серце його калатало, ноги тремтіли, ніби від лихоманки, та він усе одно стискав чашу, а його головною думкою було: «Я впорався! Тепер вони побачать! То значить “схожий радше на бакалійника, ніж на зломщика”? Ну, про це вже довіку ніхто й словом не прохопиться!»

Ніхто й не прохопився. Балін був нестямно радий знову бачити гобіта: вражений і захоплений водночас. Він узяв Більбо на руки і виніс на свіже повітря. Була саме опівніч, зоряне небо затягли хмари, а Більбо лежав із заплющеними очима, відсапуючись і з насолодою вдихаючи прохолодний вітерець. Він майже не помічав, як гноми розхвилювалися, як вони вихваляють його, плескають по спині й обіцяють власні послуги та послуги всієї своєї рідні з покоління в покоління.

Гноми все ще передавали чашу з рук до рук і задоволено обговорювали майбутнє повернення своїх скарбів, коли раптом у надрах Гори щось гучно загуркотіло, ніби вона була давнім вулканом, якому спало на думку ще раз прокинутись. У дверях за їхніми спинами залишалася тільки вузька щілина, закладена каменюкою, але з глибини Гори, моторошно відлунюючи від стін довгого тунелю, долинали примотіння та стугоніння, яке стрясало землю під їхніми ногами.

Гноми вмиль забули про свої радощі та самовпевнене похваляння й зіщулилися від страху. Зі Смоґом іще належало поквитатися. Не слід легковажити живими драконами, якщо вони ваші сусіди. Драconi не вміють по-справжньому користуватися своїм багатством, але зазвичай знають йому лік до останньої монетки, особливо якщо посідають скарби тривалий час, — і Смоґ не був винятком. Йому снився важкий сон (де якнайнеприємнішим чином фігурував якийсь воїн, на зріст досить пересічний, але озброєний грізним мечем і сповнений великої відваги), потім сон перейшов у

дрімоту, а її перервало раптове пробудження. У його печері повіяло чужим духом. Може, запах занесло крізь ту дірку? Вона завжди його трохи непокоїла, хоч і була зовсім маленька, а тепер він утупився в неї з підозрою, дивуючись, чому він досі не завалив її камінням. Нещодавно йому навіть напівпримарилося, що він уловив невиразне відлуння якогось стукоту, яке докотилося згори аж до його лігва. Він заворушився і витягнув шию, принюючись. І раптом помітив, що зникла чаша!

Злодії! Пожежа! Вбивство! Такого ще не траплялося, відколи він оселився в Горі! Його лють була невимовною — таку лють можна спостерігати лише тоді, коли багатії, чиї статки набагато перевищують їхні забаганки, раптом втрачають якусь річ, яка була в них уже давно, але якої вони жодного разу не вжили і навіть не доторкнулися до неї. Дракон вивергнув полум'я, залу наповнив дим, Гора затрусилася до самого підніжжя. Дракон марно намагався просунути голову в маленькі дверцята, а тоді, підібгавши хвоста, з ревом, подібним до грому, кинувся зі свого лігва крізь великі двері й помчав просторими коридорами підземного палацу до Головної Брами.

Єдиною його думкою було обнищпорити всю Гору, а таки впіймати злодія, розірвати його, затоптати! Він вилетів із брами, від чого вода у струмку несамовито зашипіла й запарувала, вогняною стрілою злетів у повітря і приземлився на вершині Гори в язиках зеленого й шарлатного полум'я. Гноми почули страшний шум його крил і, причаївшись під стінами трав'янистої тераски, позаповзали за каменюки, сподіваючись уникнути страхітливих очей дракона, який полював на них.

Там би всі вони й загинули, якби знову-таки не Більбо.

— Швидше! Швидше! — зашепотів він, ледве переводячи дух. — За двері! У тунель! Тут нам лишатися не можна.

Почувши це, вони вже готові були заповзти в тунель, аж раптом Біфур скрикнув:

— Мої кузени! Бомбур і Бофур — ми зовсім про них забули, вони внизу, в тіснині!

— Вони загинуть, і всі наші поні — теж, і харчі пропадуть, — забідкались інші. — Ми нічого не можемо вдіяти.

— Дурниці! — заперечив Торін, не втрачаючи почуття власної гідності. — Ми не можемо їх покинути. У тунель підуть пан Торбин, Балін і ви двоє, Філі та Кілі, — всі драконові не дістануться. Тепер ви, решта, — де мотузки? Покваптеся!

То були, мабуть, найприкріші моменти, які їм довелося пережити. Десять угорі в кам'яних порожнинах відлунював страшний рев розлюченого Смоґа, будь-якої миті він міг шугнути донизу, вивергаючи полум'я, або вихором облетіти Гору і помітити їх саме тоді, коли вони шалено тягнули мотузки над краєм загрозливої прірви. Витягли нагору Бофура — все було поки що спокійно. Витягли й Бомбура — він пирхав і відсапувався, мотузки тріщали, — але все й надалі було спокійно. Попіднімали нагору деякі інструменти і клунки з харчами — і тут над ними нависла небезпека.

Пролунав різкий посвист крил. Червоний відсвіт торкнувся зубців скель. Дракон був уже близько.

Ледве вони встигли втекти до тунелю і позатягати туди всі клунки, як із півночі нагрянув Смоґ, обпалюючи полум'ям гірські схили і б'ючи своїми великими крильми з таким шумом, ніби то ревів ураган. Його гаряче дихання спопелило траву перед дверима, проникло у щілину, яку вчасно покинули гноми, і навіть обпекло їх, зачаєних у схованці. Зметнулись угору миготливі язики полум'я, затанцювали чорні тіні скель. Коли він пролетів, знову запанувала темрява. Поні пронизливо заіржали від жаху, зірвалися з прив'язі й несамовито помчали геть. Дракон шугнув униз, кинувся за ними навздогін і зник з очей.

— Кінець нашим бідолашним конячинкам! — зітхнув Торін. — Якщо вже Смоґ когось помітить, від нього не втекти. Нам слід залишатися тут, якщо тільки хтось не бажає дибати кілька миль назад до річки просто неба на очах у Смоґа.

Ні, це нікому не було до вподоби! Вони заповзли вглиб тунелю і лежали там, тремтячи всім тілом, хоча було тепло і душно, доки у щілині дверей не засірів світанок. Уночі вони раз у раз чули то наростання, то слабшання драконового реву, коли той пролітав поруч, нищпорячи скрізь по гірських схилах.

Побачивши поні та сліди привалів, він подумав, що від річки приходили люди й підіймалися гірським схилом із тіснини, де були прив'язані поні. Проте дверей його пильне око таки не помітило, а маленької тераски, захищеної високими стінами, не досягло його грізне полум'я. Він нищпорив довго і даремно, аж поки світанок охолодив його лють, і тоді дракон повернувся на своє золоте ложе, щоб поспати — і набратися сил. Грабунку він би не забув та не вибачив і через тисячу літ, навіть перетворившись на обвуглений камінь, але він міг дозволити собі зачекати. Повільно й тихо він заповз у своє лігво і напівзаплющив очі.

Коли настав ранок, страх трохи відпустив гномів. Вони вирішили, що небезпеки неминучі, коли

маєш справу з таким грізним стражем, і що зараз не варто відмовлятися від початкового задуму. Та вони й не могли піти звідси негайно, як зазначив Торін. Їхні поні втекли чи загинули, і товариству треба було трохи перечекати, доки Смоґ настільки послабить пильність, аби вони наважилися вирушити в дальню путь пішки. На щастя, вони врятували дещо з припасів, отож їжі на якийсь час їм би вистачило.

Вони довго радилися, що робити далі, але не змогли придумати жодного способу, як позбутися Смоґа, — зрештою, це завжди було найвразливіше місце їхніх планів, на що так і кортіло вказати Більбо. Тоді, як це властиво тим, хто потрапив у цілковиту безвихідь, гноми почали бурчати, дорікаючи гобітові за те, що спершу так їх потішило: що він виніс із підземелля чашу і передчасно розлютив Смоґа.

— А що ж іще, на вашу думку, належить робити зломщикаві? — сердито спитав Більбо. — Я не наймався вбивати драконів — це справа воїна, — лише викрадати скарби. Для початку я зробив усе, що тільки міг. Чи ви сподівалися, що я приплентаюся назад із усіма Троровими скарбами на спині? Кому треба нарікати, то це мені. Вам слід було би прихопити з собою п'ятсот зломщиків, а не одного. Я певен, що це робить велику честь вашому дідусеві, але не треба вдавати, ніби ви просвітили мене, яке неосяжне його багатство. Мені знадобилися б сотні років, аби повиносити його нагору, — навіть якби я був у п'ятдесят разів більшим, а Смоґ — сумирним, як ягня.

Після цього гноми, звісно ж, попросили в нього прощення.

— Тоді що, на вашу думку, нам треба робити, пане Торбине? — чемно спитав Торін.

— Зараз у мене немає жодних ідей — якщо ви маєте на увазі транспортування скарбу. Очевидно, це залежить від щасливого випадку і від того, чи позбудемося ми Смоґа. Позбуватися драконів — це аж ніяк не мій фак, але я про це таки поміркую. Особисто я ні на що не надіюсь і бажав би лише дістатися додому живим.

— Про це зараз і не клопочися! Що нам треба робити сьогодні, тепер?

— Ну, якщо вам дійсно потрібна моя порада, то я скажу, що ми нічого не можемо вдіяти, хіба що сидіти там, де сидимо. Вдень ми, безперечно, зможемо досить безпечно прокрадатися на повітря. Можливо, невдовзі можна буде послати одного чи двох із-поміж нас до намету над річкою, щоби поповнити наші запаси. Але вночі всім нам слід ховатись у тунелі. А зараз я пропоную ось що. Я надіну свій перстень і проберусь у підземелля сьогодні ж опівдні — треба ж Смоґові колись передрімати — та й погляну, як він. Можливо, щось зміниться. «У кожного змія є вразливе місце», — любив казати мій тато, — а втім, я певен, що він спирався не на власний досвід...

Звичайно, гноми охоче пристали на цю пропозицію. Вони вже почали шанувати маленького Більбо. Тепер він став справжнім ватажком їхньої виправи. У нього з'явилися власні ідеї та плани. Коли настав полудень, він уже був готовий до другої вилазки вглиб Гори. Звісно, це йому не подобалось, але він був більш-менш переконаний, що тепер на нього не чекало нічого особливо поганого. Якби ж він знав більше про драконів і про їхню підступну вдачу, то був би більш боязким і менш упевненим, що застане Смоґа сплячим.

Сонце сяяло, коли він вирушив у дорогу, але в тунелі було темно, як уночі. Світло, що пробивалося крізь щілину в дверях, невдовзі пропало. Гобіт просувався тихіше, ніж димок, підхоплений легеньким вітерцем, і вже майже трішки запишався, коли наблизився до нижніх дверей. Звідти пробивався лише слабе-сенький відсвіт.

«Старий Смоґ стомився і заснув, — подумав гобіт. — Побачити він мене не зможе, та й не почує. Веселіше, Більбо!» Він забув або й ніколи не чув про властивий драконам гострий нюх. А ще — про той прикрий факт, що вони можуть спати з напіврозплющеними очима, коли щось викликає їхню підозру.

Коли Більбо визирнув із-за дверей, йому, певна річ, здалося, що Смоґ міцно спить — майже як мертвий — і майже затух, лише зрідка похрюпуючи й випускаючи з ніздрів цівки невидимої пари. Гобіт уже хотів поставити ногу на підлогу, коли помітив тонкий червоний промінь, що прорізався з-під приплющеного лівого Смоґового ока. Дракон лише вдавав, що спить! Він стежив за входом до тунелю! Більбо поспіхом відступив назад і благословив долю, що обдарувала його перснем. І тут Смоґ заговорив:

— Так-так, злодій! Я вловлюю твій запах і твій дух. Я чую твоє дихання. Підійди-но ближче! Поживися ще раз, не церемонься — тут усього більш ніж удосталь!

Але Більбо був не таким уже й невігласом стосовно драконів, і якщо Смоґ сподівався підманити його ближче так легко, то він прорахувався.

— Ні, дякую тобі, о Сможе Страхітливий! — відповів він. — Я прийшов не за подарунками. Я лише хотів поглянути на тебе і побачити, чи ти справді такий величезний, як про те оповідають у казках.

Я в це не вірив.

— А тепер віриш? — спитав дракон, дещо влещений, хоч і не повірив жодному слову Більбо.

— Воістину, пісні та казки цілковито програють у порівнянні з дійсністю, о Сможе, Найперше і Найбільше із Зол! — відповів гобіт.

— У тебе гарні манери як на злодія та брехуна, — зауважив дракон. — Тобі, виявляється, відоме моє ім'я, але я щось не пригадую твого запаху. Чи можу я спитати, хто ти і звідки прийшов?

— Звісно ж, можеш! Я прийшов із-під пригірка, і путь моя лежала попід горами та через гори. А ще — повітрям. Я той, хто проходить незримим.

— У це я ще можу повірити, — відказав Смог, — та ледве чи це твоє справжнє ім'я.

— Я розгадувач загадок, кремсач павутини, жалюча муха. Мене обрано задля щасливого числа.

— Премилі прізвиська! — зіронізував дракон. — Але щасливі числа не завжди виграють.

— Я той, хто ховає своїх друзів живцем, топить їх і живими видобуває з води. Я прийшов із кута торби, але в жодній торбі не бував.

— Це звучить не надто вірогідно, — криво усміхнувся дракон.

— Я друг ведмедів і гість орлів. Я Здобувач-перстенів і Той-хто-приносить-удачу, а ще — Вершник-на-діжці, — продовжував Більбо, смакуючи власні загадки.

— Це вже краще! — похвалив Смог. — Але хай твоя уява не дуже тебе заносить!

Так, власне, і слід розмовляти з драконами, якщо ви не хочете відкривати своє справжнє ім'я (це мудро), але не бажаєте довести їх до сказу прямою відмовою (це також дуже мудро). Жоден дракон не може опиратися спокусі послухати, як хтось говорить загадками, і згаяти час, намагаючись їх розгадати. Багато чого Смог не зрозумів узагалі (сподіваюся, на відміну від вас, бо вам відомі всі пригоди Більбо, на які він натякав), але думав, що дещо таки збагнув, і підсміювався у глибині своєї мерзенної душі.

«Я думав про це минулої ночі, — посміхнувся він сам до себе. — Озерні люди, якісь паскудні підступи тих жалюгідних торгівців діжками, інакше я ящірка. Я не бував у їхніх краях довгі віки, але незабаром я виправлю цей недогляд!»

— Гаразд-гаразд, о Вершнику-на-діжці! — промовив він уголос. — Може, Діжкою звали твого поні, а може, й ні — хоча був він доволі пузатий. Ти вмієш проходити незримим, але ти не йшов пішки всю дорогу. Маю сказати, що минулої ночі я з'їв шістьох поні й невдовзі переловлю і з'їм усіх інших. На знак подяки за чудову вечерю я дам тобі одну маленьку пораду для твого ж блага: не знайся без особливої потреби з гномами.

— З гномами? — перепитав Більбо з удаваним подивом.

— Не прикидайся! — визвірився Смог. — Я знаю запах (і смак) гномів краще за будь-кого іншого. Тільки не кажи мені, що я можу з'їсти поні з-під гнома і не розпізнати гном'ячого запаху! Ти погано закінчиш, Злодію і Вершнику-на-діжці, якщо приятелюєш із ними. Я не матиму нічого проти, якщо ти передаси їм мої слова. — Та він не сказав Більбо, що вчув іще один запах, якого взагалі не розібрав, — запах гобіта: це було поза межами його досвіду і страшенно його спантеличило.

— Гадаю, минулої ночі ти дістав добрі гроші за ту чашу? — продовжував він. — Та кажи вже: дістав чи ні? Анічогісінько? Що ж, це на них схоже. І, гадаю, вони ховаються за твоєю спиною, а тобі доручено виконати за них усю чорну роботу і поцупити, скільки донесеш, коли я не дивитимусь? І тобі чесно заплатять? Не вір! Якщо ти виберешся звідси живим, то ти щасливець.

Тепер Більбо став почуватися справді незручно. Коли Смогове око, блукаючи й вишукуючи його в сутіні, спалахувало просто перед ним, гобіт увесь тремтів і його охоплювало підсвідоме бажання кинутись уперед, зняти перстень-невидимку й розповісти Смогові всю правду. Воістину, над ним нависла страшна небезпека опинитись у полоні драконових чарів. Але він зібрав усю свою мужність і заговорив знову:

— Тобі відомо не все, о Сможе Всемогутній! Нас привело сюди не саме лише золото.

— Ха-ха! Ось ти і обмовився! «Нас»! — захихотів Смог. — Чому б не сказати «нас чотирнадцятеро»

та й годі, пане Щасливе Число? Мені приємно чути, що у вас були тут іще й інші справи, крім мого золота. У такому разі ви, можливо, не зовсім змарнуєте свій час. Не знаю, чи спадало тобі на думку, що, навіть якщо тобі вдасться викрасти золото потрошку — а ця справа може затягтися на добру сотню років, — ти все одно не зможеш занести його далеко? Чи багато від нього користі на горі? А в лісі? Сили небесні! Чи ти ніколи не думав про зиск? Гадаю, чотирнадцята частка чи щось подібне — такі були їхні умови, га? А як щодо доставки? Як щодо перевезення? Як щодо озброєної охорони та мита? — І Смог голосно розсміявся.

У нього була зла та підступна душа, й він знав, що його здогади недалеко від правди, а крім того, підозрював, що за всім цим стоять озерні люди і що більша частина награбованого має осісти в їхньому місті, яке за днів його юності звалось Есґарот.

Вам буде важко в це повірити, але бідолашний Більбо справді був заскочений зненацька. Дотепер усі його думки та сили були зосереджені на тому, щоб дістатися до Гори і знайти вхід. Він ніколи не завдавав собі клопоту помізкувати, ні як належить транспортувати скарби, ні, звісно, як доправити призначену йому частку до Торбиного Кута, що під Пригірком.

І тут у його душу закралася негарна підозра: чи гноми також забули про ці важливі речі, чи вони весь час нишком підсміювалися з нього? От як впливають драконівські балачки на недосвідчених. Звісно, Більбо слід було остерігатись, але Смог був надто сильною натурою.

— Я казав тобі, — промовив гобіт, роблячи над собою зусилля, щоб лишитися вірним своїм друзям і відтягнути розв'язку, — що про золото ми думали в останню чергу. Ми пройшли через гори та попід горами, водою та повітрям заради Помсти. Безперечно, о Сможе Незмірно Багатий, ти мусиш розуміти, що завдяки своєму піднесенню нажив собі лютих ворогів!

Тепер Смог уже й справді реготав — то був приголомшливий регіт, який притиснув Більбо до долівки, а тим часом гноми в тунелі нагорі збилися до купи й уже думали, що для гобіта настав наглий і лихий кінець.

— Помста! — пирхнув дракон, і полиск його очей освітив залу від підлоги до склепіння, немов шарлатна блискавка. — Помста! Король під Горою мертвий — а де ж його кривні, котрі би наважилися мріяти про помсту? Гірйон, Володар Долу, мертвий, а його людей я пожер, як вовк овець, — а де ж сини його синів, котрі би насмілилися наблизитися до мене? Я несу погибель скрізь, де забажаю, і ніхто не сміє стати супроти мене. Я подолав давніх воїнів, рівні котрим не знайти в нинішньому світі. Але тоді я ще був молодий і тендітний. А тепер я старий і могутній — могутній — могутній, Злодію в Сутіні! — зловтішався він. — Моя броня завтовшки як десять щитів, мої зуби — мечі, мої кігті — списи, змах мого хвоста — удар блискавки, мої крила — ураган, мій подих — смерть!

— Я завжди гадав, — перелякано пропищав Більбо, — що драконяче тіло знизу м'якше, особливо в ділянці — е-е — огруддя; але, поза сумнівом, той, у кого такі обладунки, подумав і про це.

Дракон одразу ж перестав вихвалитися.

— Твої відомості застарілі, — відрубав він. — І згори, і знизу я вкритий бронею з залізної луски і твердих самоцвітів. Жодне лезо не протне мене.

— Я міг би й сам про це здогадатися, — зітхнув Більбо. — Воістину: ніде не знайти рівного ясновельможному Смогові Непроникненному. Яка це розкіш — мати камізельку з добірних діамантів!

— Так, це і справді вишукано й чудесно, — підтвердив Смог, до смішного влещений.

Він не знав, що ще під час попередніх відвідин Більбо уже кинув оком на його незвичайний нагрудник і що гобітові кортіло роздивитися його зблизька, на що в нього були особливі причини. Дракон перекотився на спину.

— Дивися! — наказав він. — Що ти скажеш на це?

— Приголомшливо! Довершено! Бездоганно! Запаморочливо! — вигукував Більбо вголос, а про себе думав: «Старий дурень! Чому тоді добряча латка у прорісі зліва на грудях гола, як равлик без мушлі?».

Після того як пан Торбин побачив цю проріху, його єдиною думкою було вшитися звідси.

— Що ж, я не смію довше затримувати увагу Вашої Величності, — промовив він, — і заважати такому необхідному для вас перепочинку. Поні так просто не ловляться — принаймні, гадаю, не з першої спроби. І зломщики — теж, — підпустив він шпильку наостанок, кинувшись навтьоки тунелем угору.

То була недоречна заувага, бо дракон вивергнув йому вслід страшенне полум'я — і, хоч як прудко тікав Більбо, йому не вдалося відбігти на безпечну відстань від почварної Смогової голови, яка пхалась у двері в нього за спиною. На щастя, вся голова не змогла протиснутись, але з ніздрів навздогін гобітові вихопився пекучий вогонь із парою, так що Більбо був близький до загибелі й наосліп побрів далі, ледве пересуваючи ноги від сильного болю та страху. Спершу він навіть тішився своєю дотепною бесідою зі Смогом, але вкінці, припустившись помилки, відразу спам'ятався.

«Ніколи не глузуй із живих драконів, Більбо, дурню ти такий!» — промовив він сам до себе, і згодом це стало його улюбленою приказкою і навіть увійшло у фольклор. «Ти ще не спекався цієї пригоди», — додав він, і це також була суцільна правда.

День хилився до вечора, коли він вибрався з тунелю і, перечепившись, упав на «порозі» непритомний. Гноми привели його до тям і, як могли, заходилися гоїти його опіки, але минуло чимало часу, перш ніж волосся в нього на потилиці, як і хутро на п'ятах, повідростало знову: воно було обсмалене й попалене до самої шкіри. Тим часом друзі щосили намагалися підбадьорити гобіта і прагнули почути його розповідь, — особливо їм кортіло довідатися, чому дракон зчинив такий страшний шум і як Більбо врятувався.

Та гобіт був змучений і занепокоєний, тому їм ніяк не вдавалося будь-що витягти з нього. Озираючись назад, він шкодував про деякі речі, що їх він сказав драконіві, й не горів бажанням їх повторювати. Поруч на камені сидів старий дрізд, схиливши голівку набік і прислухаючись до його слів. І ви тільки погляньте, в якому кепському настрої був Більбо: він підібрав камінець і пожбував його у дрозда, який, утім, лишень підлетів і відразу ж повернувся на старе місце.

— Паскудний птах! — кинув Більбо сердито. — Не подобається він мені — здається, він нас підслуховує.

— Облиш його! — озвався Торін. — Дрозди добрі та приязні, а цей птах іще й дуже старий, можливо — він останній зі стародавньої породи дроздів, які жили в цих краях, відколи їх приручили мої батько та дід. Це чарівні птахи, а до того ж довгожителі, — ймовірно, цей дрізд — один із тих, котрі жили тут пару сотень чи й більше літ тому. Люди Долу навчилися розуміти їхню мову і посылати їх з вістками міста Озерного і деінде.

— Ну то в мене знайдуться сякі-такі новини для Озерного, якщо він цього хоче, — процідив Більбо, — втім, не думаю, що там залишиться хтось, кого цікавитиме пташина мова.

— Що ж трапилося? — закричали гноми. — Ану кажи швидше!

І Більбо розповів їм усе, що запам'ятав, і зізнався, що його непокоїть думка, ніби дракон багато про що здогадався з його загадок, не кажучи вже про поні, яких він поїв, і про сліди їхніх привалів, які помітив. — Я певен: він знає, що ми прибули з Озерного Міста й отримали там допомогу, і в мене погане передчуття, що наступний наліт він здійснить у тому напрямку. Заради всього святого, як би я хотів, аби з мого язика ніколи не зривалися слова про вершника на діжці! Навіть сліпий кролик у цих краях відразу подумав би про озерних людей!

— Та годі вже, годі! Нічого не вдієш — наскільки мені відомо, розмовляючи з драконом, важко не потрапити на слизке, — намагався втішити його Балін. — Якщо хочеш почути мою думку, ти вчинив дуже добре — принаймні з'ясував дещо дуже корисне і повернувся до нас живим, — а цим може похвалитися далеко не кожен, хто перекинувся слівцем із таким драконом, як Смоґ. Це дарунок долі — знати, що в діамантовій камізельці старого Змія є гола латка.

Це повернуло розмову в інше річище, і гноми заходились обговорювати вбивства драконів — як історичні, так і невірогідні та міфічні, — а також різні види фехтувальних випадів, ударів і підсічок та різноманітні бойові прийоми й хитрощі, які ставали тоді у пригоді. Їхня спільна думка зводилася до того, що застати дракона сплячим — не так легко, як здається, і що край цій напасті покладе радше колючий чи ріжучий удар уві сні, ніж відчайдушна лобова атака. Дрізд уважно прислухався до їхніх балачок, а коли нарешті почали проглядати зорі, безшумно розправив крила і полетів геть. І доки вони балакали, а тіні подовжувалися, Більбо ставав дедалі похнюпленим і його погані передчуття міцніли.

Урешті-решт він перервав гномів:

— Я певен, що тут дуже небезпечно, — заявив він, — і не бачу причин залишатися тут надалі. Дракон спопелив усю зелень, до того ж уже поночіє і стає холодно. І я нутром чую, що він атакує це місце ще раз. Смоґ тепер знає, як я спустився до його підземелля, і можете не сумніватися, що він здогадається, куди веде тунель. У разі потреби він розтrophить цей схил на друзки, щоб перешкодити нам проникнути досередини, а якщо заодно знищить і нас — то втішиться ще більше.

— Щось ви дуже похмуро налаштовані, пане Торбине! — відказав Торін. — Чому тоді Смоґ не

завалив камінням нижній кінець тунелю, якщо він так прагне нас не пустити? Він цього не зробив, інакше б ми почули шум.

— Не знаю, не знаю — припускаю, тому, що спершу хотів спробувати заманити мене до свого лігва ще раз, а тепер, можливо, тому, що відклав це на потім, коли повернеться з нічного нальоту, або тому, що не хоче псувати власну спальню, — та я би не радив вам витрачати час на суперечки. Смог тепер може нагрянути будь-якої миті, й наша єдина надія — сховатись у тунель і зачинити двері.

Він говорив так палко, що гноми врешті його послушалися, хоча не поспішали зачиняти двері, — цей план здавався їм нерозважним, бо хтозна, як би їм вдалось (і чи вдалося б узагалі) відчинити їх зісередини, а думка опинитися зачиненими у приміщенні, єдиний шлях із якого пролягає через драконове лігво, їм не подобалася. До того ж усе було спокійно — і назовні, й у тунелі. Тож вони зручно вмостилися за напіввідчиненими дверима і балакали далі.

Мова зайшла про прикрі слова дракона на адресу гномів. Більбо хотів би ніколи їх не чути чи принаймні переконатися, що гноми тепер не кривлять душею, заявляючи, ніби вони зовсім не замислювалися про свої дії після здобуття скарбів.

— Ми знали, що йдемо на відчайдушний ризик, — сказав Торін, — і зараз знаємо це. І мені все ще здається, що, коли ми здобудемо скарб, то матимемо вдосталь часу, щоб вирішити, що з ним робити. Стосовно вашої частки, пане Торбине, запевняю: ми вам безмірно вдячні й ви відкладете собі одну чотирнадцяту, як тільки буде що ділити. Я поділяю ваше занепокоєння щодо транспортних засобів і погоджуюся, що труднощі справді великі — ці краї не стали з плином часу менш дикими, радше навпаки, — але ми зробимо для вас усе можливе й візьмемо на себе частину витрат на перевезення, коли настане слухна пора. Хочете вірте — хочете ні!

Тоді розмова перекинулася на сам скарб і на окремі предмети з нього, які пам'ятали Торін і Балін. Їм було цікаво, чи справді вони й досі лежать у підземеллі неушкоджені: списи, виготовлені для армій великого короля Тонкоруба (вже давно померлого), кожен із тричі гартованим вістрям і ратищем, майстерно оздобленим золотом, — але їх так ніколи й не передали королеві та не одержали за них платні; щити, змайстровані для давно померлих воїнів; велика золота чаша Трора, з двома ручками та викарбуваними і вирізьбленими на ній пташками та квітами, де пташині очі й пелюстки квітів — із самоцвітів; кольчуги, позолочені, посріблені та непробивні; кольє Гіріона, Володаря Доли, з п'ятьох сотень трав'янисто-зелених смарагдів, яке він віддав гномам на сплату за кольчугу, виготовлену ними для його старшого сина, рівної якій не бачив світ, бо вона була з чистого срібла й утричі міцніша за крицю. Та найпрекраснішим з усього був великий діамант, який гноми знайшли в надрах Гори, — Серце Гори, Дорог-камінь Траїна.

— Дорог-камінь! Дорог-камінь! — бурмотів Торін у темряві, поклавши в напівдрімоті підборіддя на коліна. — Він був ніби куля з тисячею граней, сяяв, ніби срібло при світлі вогнища, ніби вода на сонці, ніби сніг під зорями, ніби дощ місячної ночі!

Проте жага скарбів, наслана чарами, вже відпустила Більбо. Він майже не прислухався до їхньої розмови. Гобіт сидів найближче до дверей, нашорошивши одне вухо на випадок якогось шуму ззовні, а другим намагаючись вловити крізь бурмотіння гномів найтихіші відлуння та порухи у глибині тунелю.

Пітьма все густішала, і йому ставало дедалі неспокійніше.

— Зачиніть двері! — почав він благати гномів. — Страх перед драконом вивертає мені нутроці! Ця тиша лякає мене більше, ніж учорашнє ревище. Зачиніть двері, поки ще не пізно!

Щось у його голосі зачепило гномів за живе. Торін поволі струсив із себе сон, підвівся і вибив ногою камінь, який підпирав двері. Тоді гноми всі гуртом налягли на двері, й вони зачинилися з тріском і брязкотом. Замкова шпарина з внутрішнього боку безслідно зникла. Вони були заперті в Горі!

І саме вчасно. Не встигли вони й трохи відійти вглиб тунелю, як схил Гори здригнувся від потужного удару, ніби то загрюкали тарани, які виготовили велети з правічних дубів, і тепер їх розгойдували. Скеля загула, стіни затріщали, й зі склепіння їм на голови посипалося каміння. Не хочу навіть думати про те, що би трапилося, якби двері й досі були відчинені. Гноми та Більбо кинулися тунелем навтьоки, раді, що живі, а ззовні, з-за їхніх спин, долинали рев та грім Смогової люті. Дракон потрошив скелі на друзки, ударами свого величезного хвоста зруйнував кам'яну стіну — і їхня маленька наскельна тераска, і обпалена трава, і камінь, на якому сидів дрізд, і всіяні равликами стіни, і вузький карниз, і все-все зникло в мішанині уламків, а лавина колотого каміння покотилася зі скелі в тіснину.

Смог, виявляється, тишком-нишком покинув своє лігво, безшумно знявся в нічне повітря і важко та повільно, ніби почварна ворона, полетів за вітром доквіл Гори, сподіваючись захопити зненацька кого-небудь на західних схилах і розшукати вхід до тунелю, яким скористався злодій. Коли ж Смог нікого не помітив і нічого не знайшов, навіть там, де, за його здогадами, конче мав би бути вхід, —

то й вибухнув гнівом.

Коли він таким ось чином дав волю своїй люті, йому стало легше й він вирішив, що з цього боку його вже не потурбують. Тим часом у нього виник дальший план помсти.

— Вершник-на-діжці! — пирхнув він. — Твої ніжки придибали від ріки — і, поза сумнівом, рікою ти й прибув. Мені незнайомий твій запах, але якщо ти й не з озерних людей, то все одно не обійшлося без їхньої допомоги. Вони ще мене пізнають і згадають, хто справжній Король під Горою!

Він шугнув у небо, весь у вогні, й полетів на південь, у бік Бистриці.

ХІІІ. Доки господаря не було вдома

Тим часом гноми сиділи в темряві, звідусіль оточені цілковитою тишею. Вони мало їли та мало розмовляли. Ніхто з них не міг визначити, скільки вони вже так сидять, і не наважувався поворухнутись, бо й найменший шепіт шелестливо відлунював у тунелі. Коли вони засинали, то прокидались у тій самій непорушній тиші й темряві. Врешті-решт, після, як їм здавалося, не одного дня чекання, коли гноми вже почали задихатись і чманіти від нестачі повітря, — терпець їм урвався. Вони зраділи б навіть звукам, які свідчили б про повернення дракона. У тиші їм увидалося, що він замислює якісь пекельні підступи, але ж не можна було сидіти там вічно.

І тут озвався Торін:

— Спробуймо відчинити двері! Я помру, якщо зараз же не відчую на обличчі подув вітру. Нехай краще Смоґ уб'є мене на вільному повітрі, ніж я задихнуся тут!

Тож декілька гномів підвелись і навіпамацки рушили туди, де мали бути двері. Але вони виявили, що верхній кінець тунелю розтросчений і завалений уламками скель. Двері вже не зміг би відчинити ні ключ, ні чари, яким вони раніше корилися.

— Ми в пастці! — застогнали гноми. — Це кінець. Ми тут загинемо.

Та чомусь саме тоді, коли їх охопив найбільший розпач, Більбо відчув на серці якусь дивну полегшу, ніби з-під його камізьельки зник великий тягар.

— Ходімо, ходімо! — заговорив він. — «Доки є життя, є й надія!» — любив казати мій тато, і «до смерті три чисниці». Я ще раз спущуся тунелем униз. Уже двічі я долав цю путь, коли знав, що на тому кінці на мене чеда дракон, тож ризикну й утретє, коли не маю такої певності. Як не крути, а єдиний шлях до виходу веда вниз. І гадаю, що цього разу вам краще піти зі мною.

Від безвиході вони погодились, і Торін перший підступив до Більбо.

— Тепер обережно! — прошепотів гобіт. — І якомога тихіше! Може, там, на дні, й немає Смоґа, а може, і є. Не треба ризикувати даремно!

Вони спускались все нижче і нижче. Гноми, звісно, не могли зрівнятися з гобітом у мистецтві безшумного скрадання — вони гучно сапали та човгали ногами, а луна безжально посилювала це сапання та човгання; але хоч як часто наляканий Більбо зупинявся і прислухався, знизу не долинало ні звуку. Коли до драконового лігва, наскільки він міг судити, лишалося уже небагато, Більбо надів свій перстень і обігнав гномів. Але це було зайве: у непроглядній пітьмі всі вони були невидимі — з перснем чи без. Було так темно, що гобіт не помітив, як вийшов із тунелю, — мацнув рукою повітря, перечепився через поріг і сторчголов беркицьнувся просто в підземну залу!

Він лежав на підлозі долілиць, не наважуючись підвестись і навіть дихнути. Але ніякого руху не було. Темно хоч в око стрель — і тільки високо вгорі, повільно піднявши голову, він помітив якусь бліденьку блискітку. Та це в жодному разі не був відсвіт Смоґового вогню, хоч у підземеллі важко смерділо драконом і Більбо відчував у роті присмак пари.

Нарешті пан Торбін не витримав:

— Хай тобі грець, Сможе, гаде ти такий! — пропищав він голосно. — Припини гратись у піжмурки! Освіти своє лігво і зжери мене, якщо впіймаєш!

Підземеллям прокотилося слабке відлуння, але відповіді не було.

Більбо підвівся на ноги, але ніяк не міг вирішити, в який бік ступнути.

— Тепер мені вже стає цікаво, що ж поробляє Смоґ, — промовив він. — Сьогодні (принаймні цієї ночі, чи що там надворі) його явно немає вдома. Якщо Оїн і Глоїн не погубили скриньки з трупом і кресалом, нам, можливо, вдасться видобути трохи вогню і роздивитися довкола, поки фортуна на нашому боці.

— Вогню! — крикнув він. — Дайте хто-небудь вогню!

Гноми, звісно, дуже стривожилися, коли Більбо гепнувся на порозі підземелля, і присіли, збившись до купи, в кінці тунелю — там, де він їх лишив.

— Ш-ш! Ш-ш! — зашипіли вони, почувши його голос.

І хоча це допомогло гобітові визначити, в якому вони боці, йому далеко не відразу вдалося

домогтися від них чогось путнього. Та врешті-решт, коли Більбо вже почав тупотіти ногами і верещати «Вогню!» на щонайвищих нотах, Торін поступився і послав Оїна та Глоїна у протилежний бік тунелю по їхні клунки.

Через певний час про їхнє повернення сповістили мерехтливі відблиски: в руці в Оїна горів маленький сосновий смолоскип, а Глоїн ніс під пахвою ще декілька. Більбо швиденько підбіг до дверей і схопив смолоскип, але не зміг перекопати гномів запалити решту і приєднатися до нього. Як обережно пояснив Торін, пан Торбин усе ще офіційно залишається їхнім зломщиком і розвідником. Якщо він ризикнув запалити вогонь — це його справа. Вони ліпше почекають на його рапорт у тунелі. Тож вони посідали під дверима і стали стежити за Більбо.

Їм було видно маленьку темну фігурку гобіта, котрий перетинав залу, високо піднісши крихітний вогник смолоскипа. Поки він відійшов іще недалеко, вони раз у раз уловлювали блискіт і брязкіт, коли він наштотувався на якийсь золотий предмет. Коли ж він попрямував углиб зали, вогник перетворився на світляну цяточку, а потім затанцював усе вище і вище. Більбо видряпувався на велику та високу купу коштовностей. Невдовзі він уже простував її гребенем. Тоді гноми побачили, як він зупинився і на хвилику нахилився, але чому — не второпали.

То був Дорог-камінь, Серце Гори. Більбо здогадався про це за описом Торіна, — і справді: другого такого самоцвіту й бути не могло — навіть у цій чудесній скарбниці, навіть у цілому світі. Весь той час, доки він дерся на купу, перед його очима сяяла та сама біла блискітка, і ноги самі понесли його до неї. Поволі блискітка перетворилася на маленьку світляну кулю. Тепер, коли він підійшов зовсім близько, її поверхня заграла мерехтливими різнобарвними іскрами, відбиваючи й розсіюючи миготливе світло його смолоскипа. Нарешті куля опинилася просто перед ним, і в нього перехопило подих. Безцінний клейнод сяяв біля його ніг своїм власним сяйвом, а водночас, огранений і відшліфований гномами, котрі видобули його з надр Гори за сивої давнини, вбирав усе світло, яке падало на нього, і розкидав його десятками тисяч сліпучих іскор, що переливалися всіма кольорами веселки.

Зненацька під дією чарів каменя рука Більбо сама потяглася до нього. Маленька гобітова долонька не могла його обхопити, бо то був великий і важкий самоцвіт, — але Більбо таки підняв його, заплющив очі й поклав собі до внутрішньої кишені.

«Тепер я і справді зломщик! — подумав він. — Але, гадаю, мені треба розповісти про це гномам — коли-небудь. Вони казали, що я можу вибрати й відкласти свою частку, — і мені здається, що я вибрав би це, а вони хай забирають решту!» Але все одно йому муляв прикрий здогад, що вибирання та відкладання насправді не мало б поширюватися на цей чудесний камінь і що через це він може мати неприємності.

Тим часом Більбо рушив далі, спустився з іншого боку купи, і блищик його смолоскипа зник із очей завмерлих у чеканні гномів. Але невдовзі вони знову побачили його віддалік: Більбо далі перетинав залу.

Він ішов, аж доки досяг великих дверей на її дальньому кінці, — струмінь повітря освіжив його, але мало не загасив йому смолоскип. Він з острахом визирнув за двері й розрізнув у сутіні просторі коридори та підніжжя широких сходів, які вели кудись у морок. Однак там не було жодного сліду Смога. Більбо вже збирався повертатися назад, як на нього налетіло щось чорне і зачепило його обличчя. Він вереснув, відсахнувся і, перечепившись, гепнувся горілиць. А його смолоскип упав і згас!

«Гадаю, то лише кажан! — пробурмотів він убитим голосом. — Але що мені тепер робити? Де тут схід, південь, північ чи захід?»

— Торіне! Баліне! Оїне! Глоїне! Філі! Кілі! — закричав він якомога голосніше — але в неозорій чорноті його голос прозвучав тоненько і ледве чутно. — Світло згасло! Хто-небудь — підійдіть і допоможіть мені!

Цієї миті мужність цілковито покинула його.

Гноми насилу розчули його приглушений лемент, але розібрали тільки одне слово: «Допоможіть!»

— Та що ж там, до лиха, трапилося? — затурбувався Торін. — Це точно не дракон, інакше він би швидко перестав пищати.

Гноми перечекали хвилину-дві, але дракона і справді не було чути — взагалі ані звуку, крім віддалених криків Більбо.

— Хто-небудь — запаліть іще смолоскип чи два! — звелів Торін.

— Здається, нам треба допомогти нашому зломщикові.

— Так, тепер наша черга йому допомогти, — погодився Балін, — і я охоче піду. Принаймні зараз, сподіваюся, небезпеки немає.

Глоїн запалив кілька смолоскипів — і всі гноми вервечкою вилізли з тунелю та якомога швидше попрямували вздовж стіни. Невдовзі вони зустріли Більбо, який ішов їм назустріч. Він одразу опанував себе, щойно побачив миготливі вогники їхніх смолоскипів.

— Просто налетів кажан і смолоскип упав — нічого страшного! — відповів він на їхні розпитування.

Хоча вони й зітхнули з полегкістю, але мало не вилаяли його, невдоволені тим, що даремно перелякались. Утім, не знаю, що б вони сказали, якби тієї миті він розповів їм про Дорог-камінь. Навіть кинувши мимохідь побіжний погляд на скарби, вони відчували, як у їхніх гномівських серцях розгоряється старий вогонь, — а коли в серці у гнома, навіть найстатечнішого, прокидається жага золота і коштовностей, він зненацька хоробрішає, а може й оскаженіти.

Гномів і справді вже не треба було підганяти. Тепер усі горіли бажанням обстежити залу, коли вже випала така нагода, й охоче вірили, що Смоґа зараз немає вдома. Кожен схопив запалений смолоскип — і коли вони глянули спершу в один бік, а потім у другий, то відразу забули про страх і навіть про обережність. Вони голосно перемовлялися, гукали один до одного, вибираючи старі коштовності з купи чи знімаючи їх зі стін, роздивлялися скарби при світлі, пестили та обмацували.

Філі й Кілі були майже в доброму гуморі, тож, познаходивши багато золотих арф зі срібними струнами, познімали їх зі стіни і заграли, — а що арфи були чарівні (до того ж дракон, який не дуже цікавився музикою, їх не торкався), то вони ще й досі не розладалися. Темне підземелля сповнилося давно відлунною мелодією... Та більшість гномів були практичнішими: вони підбирали самоцвіти і запихали їх собі до кишень, а ті, яких не могли забрати з собою, зітхаючи та пропускаючи крізь пальці, кидали назад. Торін не відставав од решти, але він водночас усюди щось шукав і ніяк не міг знайти. А шукав він Дорог-камінь, хоча нікому про це не казав.

Тепер гноми познімали зі стін кольчуги та зброю і повбирались у бойові обладунки. Торін виглядав справді по-королівськи, зодягнений у лускату золоту кольчугу з усипаним рубінами поясом і тримаючи в руці сокиру зі срібним руків'ям.

— Пане Торбіне! — крикнув він. — Ось перший внесок у вашу винагороду! Скиньте старий плащ і вдягніть оце!

З цими словами він накинув на Більбо маленьку кольчужку, виготовлену давним-давно для якогось юного ельфійського принца. Вона була з особливого сріблястого металу, який ельфи називають «мітріл», і до неї додавався пояс, прикрашений перлами та кришталем. На гобітову голову припасували легкий шолом із тисненої шкіри, зміцнений зісподу сталевими обручами і всіяний по краю діамантами.

«Я почуваюся велично, — подумав він, — але виглядаю, здається, радше по-дурному. Як би з мене пореготали вдома, під Пригірком!

І все ж не завадило би мати під рукою дзеркальце!»

Та все одно нав'язні скарбами чари заморочили панові Торбіну голову далеко не так, як гномам. Задовго до того, як вони стомились оглядати скарби, він уже переситився спогляданням і, всівшись на підлогу, став знервовано чекати, чим усе це скінчиться. «Я б віддав чимало цих коштовних келихів, — думав він, — за ковток чогось підбадьорливого з Беорнового дерев'яного кухля!»

— Торіне! — гукнув він голосно. — Що дали? Ми озброїлись, але що важить зброя супроти Смоґа Страхотливого? Скарби ще не відвойовано. Зараз ми шукаємо не золото, а шлях до втечі, — ми й так занадто довго спокушали долю!

— Ти кажеш правду! — озвався Торін, опановуючи себе. — Ходімо! Я поведу вас. Навіть за тисячу років я не забув би палацових ходів.

Тоді він гукнув на решту, гноми зібралися круг нього — й усі разом, піднісши над головами смолоскипи, вони вийшли крізь розверз-тий пролам дверей, кинувши назад не один тужливий погляд.

Мерехтливі обладунки вже було прикрито старими плащами, а блискучі шоломи — обшарпаними каптурами, і вони один по одному простували вслід за Торіном — вервечка маленьких вогників серед темряви, — часто зупиняючись і боязко прислухаючись, чи не повернувся дракон.

Хоч ознаки колишньої пишноти вже давно стерлися й усе осквернило та понищило чудовисько, яке то влітало, то вилітало з Гори, Торін упізнавав кожен перехід і поворот. Вони підіймалися довгими сходами, повертали та спускалися донизу просторими лунками коридорами, знову повертали і знову підіймалися сходами. Сходи були прорубані просто у скелі — рівні, широкі та зручні, — і гноми

підіймались усе вище і вище, не зустрівши ні сліду жодної живої істоти — лишень полохливі тіні, які тікали при наближенні їхніх смолоскипів, що блимали на протязі.

Та східці все одно не були пристосовані для коротеньких гобітських ніжок, і Більбо відчув, що вже не може ступити ні кроку, — аж тут склепіння несподівано здійнялось угору, на недосяжну для їхніх смолоскипів висоту. Крізь отвір високо вгорі проникав блідий відсвіт, повітря стало чистішим. Попереду, крізь великі напівобгорілі двері, що криво висіли на завісах, струменіло слабе світло.

— Це великий чертог Трора, — пояснив Торін, — зала учт і нарад. Звідси вже недалеко до Головної Брами.

Вони ввійшли до зруйнованої зали. Там гнили столи, тліли перекинуті й обгорілі стільці та лави. На підлозі, поміж сулій, келихів і розбитих рогів для пиття, лежали в поросі кістки та черепи. Коли друзі пройшли крізь ще кілька дверей у дальній кінець чертога, до них долинуло дзюрчання води, а світло раптом стало яскравішим.

— Тут бере початок Бистриця, — промовив Торін. — Звідси вона поспішає до Брами. Ходімо вздовж води!

З темної діри у скелі вибігав пінявий потік і, вируючи, струменів вузьким і глибоким каналом, який бездоганно рівно видовбали в камені руки старих майстрів. Поряд пролягала брукована дорога, доволі широка, щоб нею могло пройти пліч-о-пліч багато людей. Гноми та Більбо щодуху побігли бруківкою, завернули за плавний поворот і — диво дивне! — в очі їм широким потоком полилося денне світло. Попереду височіла арка, обдерта, потріскана та почорніла, хоча, попри це, на ній подекуди заціліли фрагменти старої різьби. Заімлене сонце посилало бліде проміння поміж відногами Гори, і воно золотило брук на порозі.

Над їхніми головами вихором закружляли налякані кажани, яких розбудив дим смолоскипів. Кинувшись уперед, гноми та гобіт заковзали на камінні, вкритому слизом і гладенько вичовганому драконом, який постійно тут проповзав. Потік під їхніми ногами шумно падав униз і, пінячись, збігав у долину. Мандрівники покидали непотрібні тепер смолоскипи на землю і завмерли в зачудованому спогляданні. Вони стояли під Головною Брамою і дивилися на руїни Долу.

— Що ж! — промовив Більбо. — Ніколи не сподівався *визирнути* з цих воріт — хіба що зазирнути. І ніколи не сподівався з такою втіхою милуватися сонцем і відчувати на обличчі повів вітру. Але бр-р-р! — ну й холодний цей вітер!

Так воно й було. Різкий східний вітер дихав загрозою, віщуючи наближення зими. Дмучи в долину, він завихрювався на відногах Гори й зітхав серед скель. Довго пробувши в парких глибинах обжитих драконом печер, мандрівники тремтіли на свіжому повітрі.

Зненацька Більбо відчув, що він не лише стомився, але й добряче зголоднів.

— Судячи з усього, зараз пізній ранок, — сказав він, — а отже, приблизно час сніданку — якщо знайдеться, чим поснідати. Але я не певен, що головний вхід до Смогової печери — найбезпечніше місце для трапези. Ходімо кудись, де можна буде хоч трохи посидіти спокійно!

— Слушна думка! — озвався Балін. — І я, здається, знаю, куди ми підемо: нам треба дістатися до старої вартівні на південно-західній віднозі Гори.

— А це далеко? — спитав гобіт.

— Думаю, годин п'ять пішки. Іти буде важко. Дорога від брами вздовж лівого берега річки, напевно, вся розбита. Але поглянь-но туди! Перед руїнами Долу річка різко робить петлю на схід. Там колись був міст, що вів до крутих сходів на високий правий берег, а звідти йшла дорога на Кручий Бескид. Від дороги відгалужується (принаймні так було колись) стежка, якою можна видертися до вартівні. Підйом теж буде важкий, навіть якщо старі східці й уціліли.

— Лихо мені! — простогнав гобіт. — Знову йти і знову дертися на гору не поснідавши! Цікаво, скільки сніданків, обідів і вечер ми пропустили в оцій бридкій норі — безгодинниковій і позачасовій?

Насправді, відколи дракон розстрошив чарівні двері, минули дві ночі та день (і таки не зовсім надголодь), але Більбо цілковито втратив лік часу і не міг сказати точно, чи то була одна ніч, чи цілий тиждень.

— Та годі тобі! — гукнув зі сміхом Торін: він знову підбадьоривсь і побрязкував самоцвітами в кишенях. — Не називай мій палац бридкою корою! Зажди — його ще вичистять і впорядкують заново!

— Не раніше, ніж сконає Смог, — похмуро буркнув Більбо. — Між іншим, де він? Я віддав би добрий сніданок, аби дізнатися про це. Сподіваюся, він зараз не дивиться на нас із Гори!

Думка про це страшенно стривожила гномів, і вони відразу вирішили, що Більбо та Балін мають рацію.

— Треба забиратися звідси, — сказав Дорі. — Я потилицею відчуваю його погляд.

— Тут холодно і пустельно, — докинув Бомбур. — Напитися можна і з річки, а от їжі я щось не бачу. Мабуть, дракони завжди голодні в таких місцях.

— Ходімо! Ходімо! — закричали інші. — Мерщій на Балінову стежку!

Праворуч під стрімкою скелею не було ніякої стежки, тож вони попленталися поміж каміння лівим берегом річки, і навколишні дичавина та запустіння протверезили навіть Торіна. Міст, про який говорив Балін, давно завалився, й тільки кам'яні опори, на які він спирався, стриміли на міліні, де шумувала вода. Та вони без особливих труднощів перейшли річку вбід, розшукали старовинні сходи і піднялися ними на крутий берег.

Трохи пройшовши навмання, натрапили на стару дорогу і невдовзі досягли глибокої улоговини, захованої поміж скель, — там вони якусь часинку перепочили і ськ-так поснідали, переважно запиханцями та водою. (Якщо хочете знати, що таке запиханці, то рецепт мені не є відомий — можу тільки сказати, що вони нагадують сухарі, добре зберігаються необмежений час, їх вважають ситними, проте аж ніяк не апетитними, бо вони і справді призначені не для задоволення смаку, а радше для тренування щелеп. Озерні люди готували їх для довгих подорожей).

Потім наші мандрівники рушили далі. Дорога відбігла від річки й завершила на захід, і тепер на них масивною брилою насувалася південна віднога Гори. Невдовзі вони досягли гірської стежки, яка круто йшла вгору. Вони повільно, один по одному подряпалися нею і нарешті у другій половині дня досягли вершини гребеня та побачили, як на заході сідає зимове сонце.

Тут потомлені, знайшли рівний майданчик, відкритий із трьох боків, а з півночі відмежований скелею, в якій виднівся пролам, подібний до дверей. Звідси відкривалася широчезна панорама сходу, півдня та заходу.

— За старих часів, — озвався Балін, — тут завжди стояли наші вартівні, а ці двері позаду вели до прорубаної у скелі кімнати, що слугувала вартівнею. Довкола Гори було кілька таких сторожових постів. Але за часів нашого добробуту в них ніби й не було великої потреби, тож вартівні втратили пильність, — якби не це, ми, можливо, заздалегідь отримали б попередження про появу дракона й усе могло бути інакше... Втім, зараз ми можемо трохи відлежатися тут у безпеці й чимало побачити, залишившись непоміченими.

— Який сенс, якщо нас помітили, коли ми сюди лізли? — заперечив Дорі.

Він раз у раз позирав у бік вершини, ніби очікуючи побачити на ній Смоґа, наче півня на гостроверхому даху.

— Нам треба скористатися цією нагодою, — відказав Торін. — Сьогодні ми не в змозі йти далі.

— Слушно, слушно! — вигукнув Більбо й упав на землю.

Сила-силенна народу могла поміститись у вартівні, а в її глибині був вхід до ще однієї кімнати, ліпше захищеної від холодного вітру. Вона виглядала цілком занедбаною — здається, навіть дикі звірі не забідали сюди за панування Смоґа. Тут гноми та Більбо й поскладали своє манаття; дехто відразу ліг і заснув, а інші посідали біля зовнішніх дверей і заходились обговорювати подальші плани. Розмова весь час точилася довкола одного питання: де Смоґ? Вони поглянули на захід — порожньо, на схід — теж порожньо, так само й на півдні не було жодних ознак дракона, але там збиралось у зграю безліч птаства. Друзі дивились у той бік і ламали голови, що б то мало означати, але так і не наблизилися до розгадки, навіть коли вже проглянули перші холодні зорі.

XIV. Вогонь і вода

А зараз, якщо ви, як і гноми, бажаєте почути вістки про Смоґа, вам доведеться повернутися на два дні назад — до того вечора, коли він розтросив чарівні двері й, розлючений, полетів геть.

Майже всі мешканці міста Озерного, званого колись Есґарот, сиділи по домівках, бо зі сходу, затягнутого чорними хмарами, налітав пронизливий вітер, — лишень деякі своїм звичаєм гуляли на причалах і милувалися першими зорями, що віддзеркалювалися в озерній гладіні. Самотню Гору з міста майже не було видно за низькими пагорбами на дальньому березі озера, поміж якими з півночі бігла Бистриця. За ясної погоди городяни могли розгледіти лише шпилясту вершину, але вони рідко дивилися на неї, бо вона виглядала похмуро та зловісно навіть у світлі ранку. А тепер її поглинула пітьма.

Раптом вершину осяяв короткий спалах і вона на мить відкрилась очам.

— Погляньте! — гукнув хтось. — Знову вогні! Минулої ночі варта бачила, як вони то спалахували, то гасли від опівночі до світанку. Там нагорі щось коїться.

— Може, Король під Горою кує золото, — озвався другий. — Він уже давненько вирушив на північ. Час уже справдитися тому, про що співається в піснях.

— Який король? — кинув третій суворим голосом. — Подобається вам чи ні, але це — нищівне полум'я Дракона, єдиного Короля під Горою, якого ми знаємо.

— Ти завжди віщуєш щось лихе! — дорікнули йому інші. — То повинь, то потруєна риба... Подумай краще про щось веселе!

І тут зненацька між пагорбами спалахнуло яскраве світло й позолотило північний край озера.

— *Королю під Горою!* — закричали городяни. — *Як сонце, гра казна: і золото — рікою, і срібло з вод зрина!* Річкою з Гори тече золото! — не вгавали вони, і скрізь повідчинялися вікна і затупотіли сотні квапливих ніг.

У місті знову запанували страшенне збудження й ентузіазм. Але власник суворого голосу мерщій кинувся до Правителя:

— Дракон! Він летить сюди! Або я останній дурень! — волав він.

— Обрубайте мости! До зброї! До зброї!

Тоді сурми несподівано для всіх засурмили тривогу, і скелястими берегами прокотилася луна. Веселощі припинились, і радість змінилася страхом. Отож, дракон не захопив їх геть зненацька.

Він летів так стрімко, що невдовзі вони побачили, як на них мчить ніби червона іскра, стаючи дедалі більшою та яскравішою, — вже не треба було великого розуму, аби здогадатися, що пророцтва збуваються якось не так. Але люди ще мали трохи часу. Весь посуд у місті наповнили водою, всі воїни озброїлися, всі стріли і дротики були наготові, а міст розібрали і знищили, — щойно тоді посилювався жажливий Смоґів рев і води озера заграли вогненно-червоними брижами під моторошними змахами його крил.

Під крики, лемент і голосіння городян він шугнув над ними, метнувся до мосту — й відсахнувся, спантеличений! Міст зник, а його вороги були на острові, звідусіль оточені водою, — надто глибокою, темною та холодною супроти його вогняного подиху. Якби він пірнув в озеро, знялося б тільки пари, що імла оповила б навколишні землі на кілька днів, — але озеро було сильнішим: воно б ураз загасило його полум'я.

Заревівши, дракон знову помчав на місто. Вгору зметнувся рясний град стріл, вони зацокотіли-заторохтіли об його лускату, всіяну самоцвітами броню і, підпалені його диханням, із шипінням посипалися в озеро. Жоден феєрверк, який ви тільки можете собі уявити, не зрівняється з отим нічним видовищем. Від бриніння тятів і пронизливих звуків сурем дракона охопила скажена лютя. Уже багато віків ніхто не наважувався чинити йому опір, та й зараз ніхто б не насмілювався, якби не чоловік із суворим голосом (його ім'я було Бард), котрий бігав туди-сюди, підбадьорюючи лучників і вмовляючи Правителя битися до останньої стріли.

З пащі дракона виривалося полум'я. Якийсь час він кружляв над людьми високо в повітрі, освітлюючи все озеро; дерева на берегах палахкотіли міддю та кров'ю, знизу по стовбурах металися чорні тіні. Тоді він шугнув униз просто крізь хмару стріл, нетямлячись од люті, не ховаючи від ворогів своїх лускатих боків і прагнучи лише одного: спалити місто.

Коли він кинувся вниз, раз і вдруге, вогонь застрибав по очеретяних дахах і дерев'яних балках, хоча їх заздалегідь змочили водою. Щоразу, щойно кудись падала іскра, сотні рук заливали її водою.

Дракон зробив коло і знову шугнув донизу. Один помах його хвоста — і дах ратуші розсипався на порох. Незгасне полум'я високо злітало в нічне небо. Смог налітав ще і ще — і будинок за будинком спалахував, обертаючись на попелище, тоді як жодна стріла не потурбувала дракона та не завдала йому шкоди більше, ніж болотяна муха.

Люди вже навсібіч стрибали у воду. Жінок і дітей зібрали на човнах посеред ярмаркового майдану. Чоловіки склали зброю. Залунали плачі та голосіння, а ще ж зовсім нещодавно тут лунали веселі пісні на честь гномів. Тепер люди проклинали їхні імена. Правитель кинувся до свого великого позолоченого човна, сподіваючись відпливти в загальному сум'ятті й урятувати собі життя. Ще трохи — і спустошене місто згорить дотла і зникне з поверхні води.

На це й сподівався дракон. Хай собі напихаються в човни, йому начхати. Він любенько пополює на них, коли вони попливуть, — або хай зіб'ються в купу посеред озера і перемруть голодною смертю. Або ж хай спробують дістатися до берега — він і тут буде напоготові. Незабаром він спалить усі прибережні ліси і спопелить поля та пасовища. Давненько він так не розважався, як зараз, цькуючи мешканців цілого міста!

Але серед палаючих будинків іще трималася жменька лучників, їхнім ватажком був Бард, той самий чоловік із суворим голосом і суворим обличчям, котрого друзі звинувачували у віщуванні повеней і труєння риби, хоча їм були відомі його гідність і мужність. Він був далеким нащадком Гіріона, Володаря Долу, чиї дружина та дитина втекли колись зі зруйнованого міста за течією Бистриці. Бард стріляв і стріляв із великого тисового лука, аж поки витратив усі стріли — крім однієї. Вогонь уже наближався до нього. Товариші покинули його. Він востаннє натягнув лук.

Раптом із темряви випурхнув якийсь птах і сів йому на плече. Бард здригнувся — але то був лишень старий дрізд. Птах без остраху підсів до його вуха і почав щось торочити. З подивом Бард виявив, що розуміє дроздову мову, адже сам був родом із Долу.

— Зажди! Зажди! — сказав йому дрізд. — Місяць уже сходить. Відшукай проріху зліва на його грудях, коли він пролітатиме над тобою!

Бард занімів од подиву, а дрізд тим часом розповів йому про все, що трапилося на Горі, та про все, що він чув.

І тоді Бард щосили натягнув тятиву. Дракон знов описував коло над містом і летів досить низько. Коли він був уже зовсім близько, над східним берегом озера зійшов молодик і посріблів його величезні крила.

— Стріло моя! — промовив лучник. — Чорна стріло! Я зберіг тебе наостанок. Ти ніколи не зраджувала мене і завжди поверталася назад. Я отримав тебе від свого батька, а він — від своїх предків. Якщо ти справді походиш із кузень істинного Короля під Горою — лети і влуч!

Описуючи ще одне коло, дракон летів нижче, ніж звичайно, і, коли він розвернувся та шугнув униз, його черево замерехтіло в місячному сяйві сліпучими іскрами самоцвітів — але одне місце лишалося темним. Тятива великого лука забриніла. Чорна стріла просвистіла в повітрі і влучила просто в проріху на драконових грудях, біля того місця, де ворушилася його ліва передня лапа. Стріла ввігналася туди вся цілком, від зазубреного вістря до пір'їн на хвості, — з такою силою було її пущено. З ревом, який оглушував людей, валив дерева і розколював каміння, Смог здійнявся високо в небо, перевернувся в повітрі й стрімголов полетів униз.

Він упав просто на місто. Корчачись в агонії, розметав охоплені полум'ям будівлі, розсипаючи навсібіч іскри та присок. Води озера з гулом ринули в місто. Знялася велика хмара пари і забіліла серед пільми в місячному сяйві. Води зашипіли, завирували великим нуртом — і запала тиша. То був кінець Смога й Есґарота, але не Барда.

Молодик підіймався все вище, вітер став холоднішим і вив дедалі пронизливіше. Він скрутив білий туман у похилі джгути і погнав їх на захід, де подер на клапті й розвіяв над болотами поблизу Морок-лісу. Тоді стало видно багато човнів, розсіяних на поверхні озера темними цяточками, й вітер доніс голоси мешканців Есґарота, котрі оплакували своє загибле місто, добро та зруйновані будинки. Втім, якщо подумати, їм таки було за що дякувати долі, хоча тієї хвилини від них годі було сподіватися вдячності: врятувалося принаймні три чверті міського населення, залишилися неушкодженими їхні ліси, поля, пасовища, стада та майже всі човни, а дракон загинув. Що це означає, вони ще не могли збагнути.

У скорботі городяни з'юрилися на західному узбережжі, тремтячи від холодного вітру, і перші їхні скарги та гнівні слова було звернуто супроти Правителя, котрий з поспіхом покинув місто, коли інші ще воліли захищати його.

— Може, він і тямущий у торгових справах — особливо у власних, — бурмотів дехто, — але ні на що не здатний, коли трапляється щось серйозне!

І вони прославляли мужність Барда та його останній героїчний постріл.

— Якби він тільки вижив, — казали всі, — ми б зробили його королем. Бард із роду Гіріона — Переможець Дракона! Яке це лихо, що він загинув!

І саме в розпал їхньої розмови з сутіні виступила висока чоловіча постать. З чоловіка стікала вода, його вологе чорне волосся спадало йому на обличчя та плечі, а очі горіли лютим вогнем.

— Бард не загинув! — крикнув чоловік. — Він покинув Есґарот і пірнув в озеро, коли ворога було вбито. Це я — Бард із роду Гіріона, це я — вбивця дракона!

— Король Бард! Король Бард! — загукали всі, але Правитель заскреготів зубами.

— Гіріон був володарем Долу, а не королем Есґарота, — процідив він. — В Озерному ми завжди обирали правителів з-поміж найстарших та наймудріших і не потерпимо правління простого воїна. Хай «Король Бард» вертається у своє власне королівство — Діл тепер визволено завдяки його відвазі, й ніщо не перешкоджає його поверненню. І всі охочі можуть іти з ним, якщо їм миліше холодне каміння в затінку Гори, ніж зелені береги озера. Мудріші залишаться тут, покладаючи надії на відбудову нашого міста, і, коли настане час, знову насолоджуватимуться миром і добробутом.

— Ми воліємо Короля Барда! — закричали у відповідь люди, котрі стояли поруч. — Досить із нас стариганів і гендлярів!

І ті, котрі стояли віддалік, підхопили:

— Хай живе Лучник, геть грошові мішки! — аж луна прокотилась узбережжям.

— Я далекий від того, щоби недооцінювати Барда-лучника, — обережно промовив Правитель (бо Бард зараз стояв зовсім поряд). — Цієї ночі він заслужив почесне місце у списку благодійників нашого міста, й він вартий того, щоби про нього склали багато безсмертних пісень. Але за що, о Народе? — Тут Правитель випростався на повен зріст і заговорив дуже голосно й чітко. — За що ви ганите мене? За яку провину мене усуваєте з посади? Чи можу я спитати, хто пробудив дракона від сну? Хто отримав від нас щедрі дарунки й усіляку допомогу та змусив повірити, ніби провіщене у старих піснях може справдитися? Хто скористався нашим добросердям і мрійливістю? І яке ж золото прислали вони рікою нам у винагороду? Драконове полум'я та руїну! То від кого ж нам вимагати відшкодування наших збитків і допомоги для наших удів і сиріт?

Як бачите, Правитель недаремно обіймав свою посаду. Почувши його промову, народ на якусь мить і думати забув про нового короля, звернувши свій гнів на Торіна та Компанію. Зусібіч залунали різкі слова й навіжені вигуки, і декотрі з тих, хто раніше найголосніше виспівував старі пісні, тепер на повен голос закричали, що гноми зумисне збурили дракона супроти людей!

— Бовдури! — втрутився Бард. — Навіщо марнувати слова та гнів на тих нещасних? Поза сумнівом, вони перші загинули у вогні — ще раніше, ніж Смоґ напав на нас.

Коли він це промовив, то згадав про легендарні скарби Гори, які лежали зараз, ніким не стережені й нікому не належачи, й він раптово замовк. Бард замислився над словами Правителя про Діл, уявив його відбудованим і сповненим передзвону золотих дзвонів, — аби тільки вдалося знайти вірних людей.

Невдовзі він заговорив знову:

— Зараз не час для гнівних слів, Правителю, ні для обговорення важливих перемін. Треба робити діло. Я все ще служу вам — хоча коли-небудь, може, й згадаю ваші слова і вирушу на північ із тими, хто захоче піти зі мною.

І Бард відійшов, аби допомогти облаштувати табір і подбати про хворих та поранених. Але Правитель злостиво скривився йому вслід і залишився на місці, всівшись на землі. Він усе про щось думав, а говорив мало — хіба що голосно звелів принести вогню та їжі. Тепер усюди, де тільки з'являвся Бард, він чув роздмухані, мов пожежа, розмови про незмірне багатство, яке вже ніхто не охороняє. Люди казали, що незабаром відшкодують коштом тих скарбів усі свої втрати, розбагатіють і зможуть купувати предмети розкоші на Півдні, — це дуже підбадьорювало їх у скрутному становищі й було тим більш доречно, що ніч видалася холодна та лиха. Сяк-так прилаштувати на нічліг вдалося небагатьох (серед них і Правителя), їжі не вистачало (навіть у Правителя закінчилися припаси). Тієї ночі багато хто, цілим і неушкодженим утікши зі зруйнованого міста, застудився чи захворів од горя, а згодом помер, — і в наступні дні вони теж потерпали від хвороб і лютого голоду.

Тим часом Бард став у них за ватажка і почав віддавати накази на власний розсуд, хоча завжди від

імені Правителя, взявши на себе важке завдання керувати людьми і вирішувати, як забезпечити їх житлом та захистом. Мабуть, більшість озерян не пережила б зими, що була вже на носі, якби вчасно не наспіла допомога. А допомога не забарилася, бо Бард одразу ж після перемоги над драконом послав гінців угору по річці, до лісу — просити підтримки в Короля Лісових ельфів, — і гінці зустріли ельфійське військо вже на півдорозі, хоча то було тільки на третій день після загибелі Смоґа.

Король ельфів отримав останні новини від власних вістунів і від птахів, які приязно ставилися до його народу, — й уже знав про те, що трапилось. І справді: серед пернатих, які жили на узग्रанич-чі Драконового Пустоща, зчинився великий розрух. У повітрі кружляли незліченні зграї, і швидкокрилі пташині гінці ширяли по всьому небу. Над узліссями стояли щебет, свист і цвірінчання. Над усім Морок-лісом лунала вістка: «Смоґ мертвий!» Скрізь шелестіло листя і нашорошувалися вуха. Навіть раніше, ніж Король ельфів вирушив у похід, новини поширилися на захід і докотилися до борів на схилах Імлистих Гір; Беорн уже почув їх у своїй дерев'яній оселі, а ґобліни вже зійшлися на раду в своїх печерах.

— Боюся, ми вже не чуємо про Торіна Дубощита, — промовив Король ельфів. — Йому було б краще залишитися моїм гостем. Але все одно, — додав він, — і лихий вітер часом приносить добру вість.

Він-бо не забув легенди про багатства Трора. Ось чому Бардові гінці застали його в путі на чолі численних списоносців і лучників. Над ними хмарою кружляли ворони, думаючи, що ось-ось розпочнеться війна, якої не було в цих краях довгі віки.

Проте, одержавши від Барда прохання про допомогу, король зглянувся над озерними людьми, бо ж був владикою народу доброго та милосердного, — тому, розвернувши свою рать, яка прямувала до Гори, він поспішив тепер униз по ріці до Довгого Озера. Оскільки його воїнам забракло човнів і плотів, вони були змушені поволі рухатися пішки, але великі запаси харчів було вислано вперед водою. І все ж ельфи — прудконогий народ, і хоча вони відвикли від боліт і непевних земель поміж лісом та озером, однак просуvalися досить швидко. Уже через п'ять днів після загибелі дракона вони вийшли на берег озера і побачили руїни міста. Як і слід було сподіватися, прийняли ельфів добре, і люди під проводом Правителя міста готові були укласти будь-яку угоду на віддяку за допомогу Короля ельфів.

Невдовзі розробили план дій. Разом із жінками та дітьми, старими та немічними над озером залишився Правитель, а також деякі ремісники-городяни та чимало майстрів-ельфів: вони стали валити дерева і виловлювати з води колоди, сплавлені з лісу рікою. Потім заходилися будувати на узбережжі хатини, щоб розселити людей на зиму, а також, під орудою Правителя, почали розплановувати нове місто, яке мало стати навіть більшим і гарнішим, аніж раніше, — проте не на старому місці. Вони перемістилися північніше — вище понад берегом, бо їх не відпускав страх перед водами, де лежав мертвий дракон. Ніколи йому вже не повернутися на золоте ложе — він застиг, холодний, як камінь, розкидавши свої кільця на нерівному дні озера. Багато століть його велетенські кістки виднілись у безвітряну погоду поміж обгорілими палями старого міста. Мало хто наважувався перепливати човном те прокляте місце, й уже поготів ніхто не смів пірнати у збрижену воду по самоцвіті, які висипалися з зітлілого драконового панцера.

Але ті люди, котрі могли тримати в руках зброю, а також майже вся рать Короля ельфів, зібрались у похід на північ — до Гори. І на одинадцятий день після зруйнування міста перші лави їхнього війська проминули кам'яну браму за озером і ступили на спустошені драконом землі.

XV. Хмари збираються

А зараз повернімося до Більбо та гномів. Цілу ніч вони вартували по черзі, потому настав ранок — а вони не почули й не побачили нічого загрозливого. Тільки птаство все збиралося і збиралося. Пташині зграї летіли з півдня, а ворони, які жили довкола Гори, кружляли над нею і без угаву кричали.

— Трапилося щось дивне, — промовив Торін. — Час осінніх перельотів уже минув, це все тутешні пташки — шпаки, зяблики, а ген удалині ширяє багато стерв'ятників, ніби десь точиться битва!

Раптом Більбо простягнув руку.

— Погляньте, старий дрізд повернувся! — закричав він. — Напевно, він утік, коли Смог розтрощив наш схил, але равлики навряд чи врятувалися...

То і справді був старий дрізд — і, коли Більбо показав на нього пальцем, він підлетів до них і вмовстився на камені. Потім стріпнув крилами і заспівав, відтак схилив голівку набік, ніби прислухаючись, — і знову заспівав, і знову прислухався.

— Гадаю, він намагається щось нам сказати, — зауважив Балін, — але мені важко розібрати мову дроздів — вона дуже швидка та складна. А ти, Торбіне, щось розумієш?

— Не зовсім, — відповів Більбо (власне, він узагалі нічого не розумів), — але наш старий приятель, здається, дуже збуджений.

— Ну чому він не крук! — пошкодував Балін.

— Я думав, вони тобі не до вподоби! Здається, ти дуже сполошився через них, коли ми проходили тут раніше.

— Та то ж були ворони! До того ж паскудні нечеми, підозрілі на вигляд. Чув би ти ті мерзенні прізвиська, які вони викрикували нам услід! А от круки не такі. Колись вони жили з племенем Трора у великій дружбі — приносили нам таємні відомості, а ми винагороджували їх різними блискучими штуkenціями, які вони залюбки ховали у гніздах. Вони живуть дуже довго, мають добру пам'ять і передають свою мудрість пташеняттям. Замолоду я знав багатьох скельних круків. Оцей-от бескид зветься Кручим, бо тут, над вартівнею, жила знаменита пара мудрих круків — старий Карк і його кручиха. Та не думаю, що хтось із тієї стародавньої породи живий і нині.

Щойно він закінчив, як старий дрізд голосно скрикнув і миттю полетів геть.

— Ми його не розуміємо, та я певен, що цей старий птах розуміє нас, — промовив Балін. — Будьте уважні — ось побачите, зараз щось трапиться!

Невдовзі вони почули тріпотіння крил — повернувся дрізд, а з ним прилетів великий старезний крук. Він був напівсліпий, із полисілою головою і ледве летів. Крук незграбно приземлився перед гномами, повільно махаючи крилами, і підскачів до Торіна.

— О Торіне, сину Траїна, і ти, Баліне, сину Фундіна, — прокар-кав він (і Більбо теж розумів, що він каже, бо говорив він звичайною мовою, а не пташиною). — Я Роак, син Карка. Карк помер, але колись ви добре його знали. Минуло вже тричі по п'ятдесят літ і ще три роки, відколи я вилупився з яйця, але я не забув, що розповідав мені батько. Тепер я старійшина великих круків Гори. Нас небагато, але ми й досі пам'ятаємо колишнього Короля під Горою. Зараз більшості моїх підданців тут немає, бо з півдня надійшли важливі звістки — деякі радісні для вас, а деякі вам не надто сподобаються... Погляньте! З півдня, зі сходу і з заходу до Гори та Долу повертаються птахи, бо кинуто клич, що Смог помер!

— Помер! Помер? — закричали гноми. — Помер! Тоді ми даремно боялися — скарб наш!

Вони посхоплювалися на ноги і застрибали на radoщах.

— Так, помер, — підтвердив Роак. — Дрізд (хай ніколи не випаде його пір'я!) бачив Смога мертвим, а йому можна вірити. Він бачив, як дракон загинув у битві з людьми Есґарота — три ночі тому, коли сходив місяць.

Торінові далеко не відразу вдалося вгамувати гномів і переконати їх вислухати крукові новини. Нарешті, закінчивши розповідь про битву, крук повів далі:

— То була радісна звістка, Торіне Дубощите. Можеш спокійно вертатися до своїх чертогів, усі скарби твої — на цю хвилину. Але сюди добираються не лише птахи. Вістка про загибель стража скарбів уже поширилася по всіх усядах, а легенда про багатство Трора не забулася, переходячи довгі роки з вуст у вуста, — і багато хто не проти урвати частку здобичі. Військо ельфів уже в дорозі,

а з ним — стерв'ятники, які очікують битви та кровопролиття. Люди над озером подекують, що винуватці їхніх лих — гноми, — адже Смог зруйнував їхнє місто і вони втратили дах над головою, та й багато з них загинуло. Вони теж збираються відшкодувати свої збитки коштом ваших скарбів — байдуже, живі ви чи мертві.

Хай ваша мудрість підкаже вам, який шлях обрати, але тринадцятеро гномів — це тільки жалюгідні рештки великого племені Даріна, яке колись мешкало тут, а тепер розсіялося по світу. Прислухайтесь до моєї поради, не довіряйте Правителеві озерних людей — більшої довіри вартий той, хто застрелив дракона. Його ім'я Бард, він із Долу, з роду Гіріона; чоловік він суворий, але щирий. Нам би хотілось, аби після непевних часів поміж гномами, людьми й ельфами знову запанував мир, — але це може коштувати вам чимало золота. Я скінчив.

Дослухавши, Торін вибухнув гнівом:

— Красно дякуємо, Роаку, сину Карка! Ми не забудемо тебе і твоє плем'я. Але доки ми живі, жодним злодіям чи розбійникам не відібрати в нас нашого золота. Якщо ти й надалі хочеш тішитися нашою вдячністю, принось нам новини про всіх, хто наближатиметься до Гори. Також я просив би, якщо серед вас є молодь із сильними крильми, щоб ти послав гінців до наших родичів у північні гори, на захід і на схід звідси, — нехай розкажуть їм про наше становище. А насамперед варто сповістити мого кузена Даїна із Залізного Кряжа, бо в нього багато добре озброєних воїнів і мешкає він найближче. Передай йому, хай поспішить!

— Не знаю, добре це рішення чи погане, — прокаркав Роак, — але я зроблю все, що зможу.

І він важко полетів геть.

— А тепер назад, до Гори! — крикнув Торін. — У нас обмаль часу.

— І харчового запасу! — підхопив Більбо, як завжди практичний, коли йшлося про їжу.

Хай там що, а він гадав, що із загибеллю дракона їхня пригода, власне кажучи, добігла кінця (і дуже помилявся), й волів би віддати чи не всю свою винагороду, аби лише мирно вийти з гри.

— Назад до Гори! — повторили гноми хором, ніби й не почувши гобіта, — тож Більбо довелося почимчикувати за ними.

Як вам уже відомо з останніх подій, гноми ще мали в запасі кілька днів. Вони ще раз обстежили печери і переконалися, що увійти в Гору можна лише через Головну Браму — всі інші входи (звісно, крім маленьких потайних дверей) Смог давно зруйнував і завалив камінням, так що від них і сліду не лишилося. Тож тепер вони у поті чола заходились укріплювати головний вхід і прокладати нову стежку до нього. У Горі вони знайшли вдосталь інструментів стародавніх рудокопів, каменярів і будівельників, — а гноми й досі були неабиякими майстрами гірничої справи.

Доки вони працювали, круки постійно приносили їм новини. Так вони дізналися, що Король ельфів повернув у бік озера, тож у них додалося трохи часу. Вони почули і ще кращу новину: в ельфів утекло трійко поні, які блукали тепер самі по собі берегами Бистриці, недалеко від того місця, де гноми залишили решту своїх припасів. Тому, доки всі працювали, Філі та Кілі, в супроводі крука, було послано на розшуки поні, щоб за їхньою допомогою привезти все, що вдасться.

Через чотири дні гноми довідалися, що до Гори поспішає об'єднана армія ельфів і озерних людей. Але тепер вони підбадьорилися, бо Кілі та Філі привезли їжі на кілька тижнів (за ощадливого вживання) — звісно, то були переважно запиханці, які неабияк їм остогидли, проте навіть запиханці — це набагато краще, ніж нічого; до того ж гноми перегородили браму муром із тесаного каміння, покладеного сухим, і мур вийшов дуже товстим і високим. У ньому гному залишили отвори, крізь які могли стежити за підступами до Гори (або й стріляти), але входу не зробили. Вони видряпувались і спускались по драбинах, а каміння підтягали мотузками. Для струмка, з якого брала початок Бистриця, вони придумали зробити низеньку арокку попід новим муром і так розкопали його вузьке річище, що між муром і водоспадом, який ніс води Бистриці у бік Долу, розлилася широка заводь. До брами тепер можна було дістатися лише вплав або вузьким виступом скелі, який починався праворуч від муру (якщо дивитися зсередини). Щодо поні, то гноми підвели їх до початку сходів, які вели до старого мосту, розв'ючили і нагнали на південь, до господарів.

І ось однієї ночі на півдні, в долині Долу, раптом спалахнуло безліч вогників, ніби там запалили багаття і смолоскипи.

— Вони прийшли! — вигукнув Балін. — І їхній табір просто величезний. Мабуть, дісталися до долини в сутінках обома берегами річки.

Тієї ночі гноми майже не спали. Щойно засірів світанок, як вони побачили з-за муру загін воїнів, що рухався з табору. Воїни підійшли до краю долини і повільно подерлись угору. Невдовзі гноми роздивилися, що то озерні люди у бойових обладунках, а з ними — ельфи-лучники. Нарешті передня лава видерлася на уламки скель і опинилася на вершечку водоспада, — який же був їхній подив, коли вони побачили заводь і мур зі свіжотесаного каміння, що перегородив браму.

Вони зупинилися, показуючи перед собою пальцями й перемовляючись, і тоді Торін якнайголосніше гукнув до них:

— Хто ви, що прийшли, ніби зібравшись на війну, до брами Торіна, сина Траїна, Короля під Горою, — і чого вам треба?

Та вони не відповіли. Одні швидко повернули назад, другі ще трохи порозглядали укріплену браму, а потім подались услід за першими. Того дня вони перенесли табір на схід від річки й отаборилися просто поміж відногами Гори. Серед скель прокотився відгомін розмов і пісень, чого тут уже давно не траплялося. Забриніли перебори ельфійських арф, залунала милозвучна музика — і гноми, прислухаючись до її відлуння, відчували, що холодне повітря потеплішало, і вловили слабкі пахощі лісових квітів, ніби зараз була весна.

І Більбо закортіло втекти з темної фортеці, спуститися схилом і приєднатися до веселої учти біля багать. У декого з молодших гномів теж тьохнуло серце, і вони забурмотіли, що краще б усе склалось інакше і їм можна було б заприятелювати з таким веселим народцем, — але Торін насупив брови.

Тоді гноми й собі повиносили арфи та інші музичні інструменти, знайдені серед новоздобутих скарбів, і заграли-заспівали, щоб його власкавити, — але їхня пісня не скидалася на ельфійську, — радше на ту, яку вони співали колись давно в маленькій гобітовій нірці:

*Під Гору, до своїх палат, Король вступив крізь арку врат! Вже вражий Змій сконав, страшний, —
Поляже й кожен супостат. Міцні врата, швидка стріла, Меч гострий, піка чимала, Душа палка, що
скарб шука, — Вже гноми не зазнають зла. Їх предки насилали чар Під молотів дзвінкий удар!
У гротах нір у надрах гір, Де спить усяка темна твар. Твердим драконовим вогнем Зубці вінчались
діадемою, Коваль кує із зір кольє, Співає арфа під різцем. Гірський престол горює знов! Народе
мандрівний, агов! Спіши здаля до Короля! Він друзів жде і рідну кров. Ми в гори клич шлемо
тепер: «Вертайтесь до старих печер!» Король з-за брам клейноди сам Рукою щедрою
простер. Король вступив крізь арку врат Під Гору, до своїх палат! Впаде, як Змій отой
страшний, До ніг нам кожен супостат!*

Ця пісня вельми сподобалася Торінові, він знову зауспіхався і розвеселився, а далі почав прикидати відстань до Залізного Кряжа і вираховувати, коли прибуде до Самотньої Гори Даїн, якщо вирушить одразу, як тільки одержить звістку. Та у Більбо впало серце — надто войовничо звучали і пісня, і подальша розмова.

Наступного дня, рано-вранці, гноми побачили загін лучників, котрі перебрели річку і крокували долиною угору. Вони несли зелений прапор Короля ельфів і блакитний стяг міста Озерного й недовзі вже стояли просто перед замурованою брамою.

Торін знову голосно гукнув до них:

— Хто ви, що прийшли зі зброєю в руках до брами Торіна, сина Траїна, Короля під Горою?

І цього разу він одержав відповідь.

Наперед виступив високий темноволосий чоловік із суворим обличчям і крикнув:

— Вітаю тебе, Торіне! Чого ти засів тут, як розбійник у вертепі? Ми з тобою ще не вороги, і нам радісно, що ти живий, у супереч нашим побоюванням. Ми й не сподівалися, що тут хтось уцілів, але тепер, коли ми таки зустрілись, у нас буде про що порадитись і повести переговори.

— Хто ти, і про що нам радитися?

— Я Бард, це від моєї руки загинув дракон, і це я визволив твої скарби. Хіба це тебе не стосується? Крім того, я прямий нащадок і спадкоємець Гіріона з Долу, а у твоїх скарбниці розкидано чимало коштовностей із його чертогів, — ці скарби викрав колись Смог. Хіба це не варто обговорити? Далі: під час своєї останньої виправи Смог зруйнував оселі мешканців Есгарота, а я й досі служу їхньому Правителеві. Говорячи від його імені, я б запитав, чи в тебе немає ні краплі співчуття до горя та злигоднів його людей? Вони допомогли тобі у скруті, а ти на віддяку накликав на них саму лишень руїну — хоча, поза сумнівом, ненавмисно.

То були слухні й чесні слова, хоч і сказані гордо та суворо, — і Більбо подумав, що Торін одразу визнає їхню справедливість. Звісно, він і не сподівався, ніби хтось згадає, що то він, він сам, виявив

драконове вразливе місце, — так і вийшло: ніхто й не згадав. Але Більбо не зважив на владу золота, яке довго стеріг дракон, і на вдачу гномів. Останнім часом Торін провів у скарбниці не одну годину, і жадібність міцно заволоділа ним. Хоча головню він нищпорив за Дорог-каменем, але встиг кинути оком і на багато інших чудесних речей, які навіяли йому спогади про труди та печалі його народу.

— Найдошкульніший закид ти приберіг наостанок, — відказав Торін. — Ніхто з людей не має права зазіхати на скарби мого народу, бо Смоґ, який їх привласнив, позбавив нас даху над головою, а декого — й життя. Скарби йому не належали, тож не випадає загладжувати їхнім коштом його лиходійства. Вартість товарів і допомоги, яку нам надали озерні люди, ми чесно відшкодуємо — у слухний час. Але якщо нам будуть погрожувати силою, ми не віддамо *анічогісінько*, жодної монетки. Доки біля наших дверей стоятиме озброєне військо, ми дивитимемося на вас як на ворогів і злодіїв! А принагідно хочу запитати: яку частку скарбів віддали б ви нашим спадкоємцям, якби не зустріли спротиву і знайшли нас мертвими?

— Слушне питання, — відповів Бард. — Але ви не мертві, а ми не розбійники. До того ж, окрім прав, є ще й милосердя, яке багатій може відчуті до злидарів, котрі по-дружньому поставилися до нього, коли він бідував. І все ж інші мої закиди лишилися без відповіді.

— Повторюю, я не збираюся вступати в переговори з озброєними людьми під моєю брамою. І поготів — із воїнами Короля ельфів, котрих я згадую без особливої симпатії. Ця суперечка їх не стосується. А тепер забирайтеся геть, доки у ваш бік не полетіли стріли! І якщо захочете говорити зі мною знову — то спочатку відішліть ельфійське військо до лісу, де йому й місце, а тоді повертайтеся і складіть зброю, перш ніж наблизитися до мого порога.

— Король ельфів — мій приятель, він допоміг озерним людям у скруті, зробивши це винятково з приязні, безкорисливо, — відказав Бард.

— Ми дамо тобі час розкаятись у твоїх словах. Схаменися до нашого повернення!

І він відійшов од брами й повів загін назад до табору.

Не минуло й кількох годин, як прапороносці повернулися. Наперед виступили сурмачі і просурмили короткий сигнал.

— В ім'я Есґарота й Лісу, — прокричав один сурмач, — ми звертаємося до сина Траїна — Торіна Дубощита, який іменує себе Королем під Горою, і прохаємо його добре обміркувати наші вимоги — інакше ми вважатимемо його нашим ворогом. Щонайменше він має передати дванадцять частку скарбів Бардові, як убивці дракона та спадкоємцеві Гіріона. З цієї частки Бард, із його ласки, зробить пожертву на допомогу Есґароту, але якщо Торін хоче сподіватися на дружбу та шану сусідів, як здавна було заведено серед його предків, — тоді нехай також уділить дещо зі свого статку для підтримки озерних людей.

Почувши це, Торін схопив роговий лук і пустив стрілу в герольда. Стріла ввігналасть у його щит і забриніла.

— Коли така твоя відповідь, — крикнув герольд, — то я оголошую облогу Гори. Ви не покинете її доти, доки самі не покличете нас для перемир'я та перемовин. Ми не підніmemo на вас зброї — просто залишимо вас наодинці з вашим золотом. Можете їсти його, якщо забажаєте!

З цими словами посланці швидко подалися геть, залишивши гномів обмірковувати їхнє становище. Торін був такий похмурий, що ніхто, навіть у великій потребі, не наважився чіплятися до нього, — більшість щиро поділяла його думку (за винятком хіба що старого товстуна Бомбура, Філі та Кілі). Більбо, звісно, не схвалював такого повороту подій. Гобіт уже був ситий Горою по горло, а опинитися в облозі йому й поготів не смакувало.

«Усе тут, у Горі, просмерділося драконом, — бурчав він собі під ніс, — і мене від цього нудить. А запаханці вже просто стають мені поперек горла».

XVI. Нічний злодій

Дні тепер потяглися повільно та нудно. Гноми здебільшого гаяли час, розкладаючи скарби по купках і даючи їм лад, а Торін нарешті завів мову про Дорог-камінь Траїна і ревно благав їх обнищпорити кожен закуток.

— Бо Дорог-камінь мого батька, — казав він, — вартує більше, ніж ціла золота ріка, а для мене він узагалі безцінний. З усіх скарбів саме цей самоцвіт я призначаю для себе і поміщуся кожному, хто знайде його і спробує залишити собі.

Більбо почув ці слова і перелякався, не уявляючи, що трапиться, якщо самоцвіт знайдуть — в обшарпаному клунку з різним старим мотлохом, який слугував йому за подушку. Та він усе одно не сказав нічого, бо, в міру того як цілоденна нудьга ставала дедалі нестерпнішою, в його маленькій голівці виник зародок плану.

Так протривало ще певний час, аж поки круки принесли вістки, що Даїн із більш ніж п'ятьмастами гномів поспішає з Залізного Кряжа і через два дні підійде до Долу з північного сходу.

— Але їм не вдасться досягти Гори непоміченими, — прокаркав Роак, — і боюся, щоб у долині не спалахнула битва. Це не вийде на добре. Хоча народ вони затятий, але навряд чи подолають рать, яка вас облягла, — а навіть як і подолають, чого ви доможетеся? Услід за ними поспішають зима та сніг. Як ви прогудуетесь без приязні й сприяння сусідів? Імовірно, скарб принесе вам смерть, хоча дракона вже й немає!

Але Торіна це не переконало.

— Зима та сніг так само дошкулятимуть і ельфам, і людям, — заперечив він, — і вони теж можуть не витримати постою в такій глушині. З моїми друзями під боком і з зимою перед собою вони, можливо, стануть поступливішими в перемовинах.

Тієї ночі Більбо наважився. Ніч була безмісячна, небо — чорне. Щойно запала цілковита темрява, він відійшов у куток бічної кімнати, що прилягала до брами, і витягнув зі свого клунка мотузку та Дорог-камінь, загорнутий у ганчірку. Потім видерся на вершечок муру. Там був лише Бомбур, бо саме надійшла його черга вартувати, а гноми завжди виставляли тільки одного дозорця.

— Страшенно холодно! — озвався Бомбур. — Хотів би я погрітися біля вогнища, як вони там, у таборі.

— А всередині досить тепло, — відказав Більбо.

— Ще б пак, але мені тут стояти аж до опівночі, — пробурчав товстун. — Справи зовсім кепські. Не те щоб я ризикнув не погодитися з Торіном — хай його борода дедалі довшає, — однак він завжди був непоступливим гномом.

— Але не таким непоступливим, як мої ноги, — підхопив Більбо. — І кроку не можу ступити — так підтоптався на сходах і по кам'яних коридорах. Дорого б я дав за те, щоб походити по травичці!

— А я дорого дав би за ковток чогось міцненького та за м'яку постіль після добрячої вечери!

— Ну, цього я тобі не обіцяю, доки триває облога. Та я вже давненько не стояв на чатах і охоче почергую замість тебе, якщо ти не проти. Цієї ночі мені щось не спиться.

— Ти добрий товариш, Більбо Торбине, і я радо приймаю твою пропозицію. Якщо помітиш щось варте уваги, розбуди мене першим, не забудь! Я ляжу в бічній кімнаті ліворуч, недалеко звідси.

— Йди-йди! — заспокоїв його Більбо. — Я розбуджу тебе опівночі, й ти зможеш підняти наступного дозорця.

Щойно Бомбур пішов, Більбо надів свій перстень, міцно закріпив один кінець мотузки, спустився по ній з муру — і тільки його й бачили. Він мав десь зо п'ять годин. Бомбур спатиме (він може спати будь-коли, а після пригоди в лісі гном постійно мріяв додивитися ті прекрасні сни, які йому там снились), а всі інші клопочуться біля Торіна. Малоімовірно, щоб хтось, навіть Філі чи Кілі, вийшов на мур, не дочекавшись своєї черги.

Було дуже темно. Більбо звернув із новопрокладеної стежки і почав навмання спускатися до підніжжя водоспаду. Далі рушив берегом і нарешті дійшов до вигину річки, де йому треба було дістатися на той бік, якщо він хотів вийти до табору. Річка тут була мілка, але доволі широка, і перебрести її в темряві коштувало маленькому гобітові неабияких зусиль. Він був уже майже на протилежному березі, аж тут послизнувся на круглому камені та з шумом шубовснув у холодну воду. Ледве він видряпався на сушу, тремтячи й відпльовуючись, як на шум із мороку виринули ельфи з яскравими ліхтарями в руках.

— То була не риба! — мовив один. — Десь тут ховається шпигун. Запніть ліхтарі! Вони допоможуть йому більше, ніж нам, якщо це той самий чудернацький коротун, про котрого подекують, ніби він їхній слуга.

«Слуга, овва!» — пхикнув Більбо і, не допхикавши до кінця, чхнув так голосно, що ельфи негайно попрямували на звук.

— Світить сюди! — гукнув гобіт. — Я тут, якщо ви шукаєте мене!

І він стягнув перстень із пальця й вигулькнув з-за скелі.

Ельфи були заскочені зненацька, але все одно швидко його схопили.

— Ти хто? Гномівський гобіт? Що ти тут робиш? Як ти проскочив повз наших дозорців? — питали вони навперебій.

— Я пан Більбо Торбин, — із гідністю відповів гобіт, — супутник Торіна, якщо хочете знати. Я добре знаю з обличчя вашого короля, хоча він, можливо, не знає, як виглядаю я. Проте Бард має мене пам'ятати, і саме його я й хочу бачити.

— Он воно як! — здивувалися вони. — А яка в тебе до нього справа?

— Що б це не було, втім стосується це лише мене, мої любі ельфи, — відказав він. — Але якщо ви бажаєте коли-небудь повернутися з цього холодного безрадісного місця до ваших рідних лісів, то швиденько відведіть мене до вогнища, де я міг би обсохнути, — а потому якомога швидше влаштуйте мені розмову з вашими ватажками. У мене лишається щонайбільше година-дві.

Ось як трапилося, що через якихось дві години після втечі з-за брами Більбо вже грівся біля багаття, сидючи перед великим наметом, а навпроти сиділи, з цікавістю його розглядаючи, Король ельфів і Бард. Гобіт в ельфійських обладунках, напівзагорнутий у стару ковдру, — то було для них щось новеньке.

— Вам, певно, відомо, — почав Більбо якнайділовитішим тоном, — що становище склалося цілковито нестерпне. Особисто я вже втомився від усієї цієї історії. Я хотів би повернутися додому, на Захід, де народ поміркованіший, аніж тут. Але у мене в цій справі є свій інтерес — щоби бути точним, одна чотирнадцята частка, згідно з листом, який, на щастя, в мене зберігся.

І він витягнув із кишені своєї старенької курточки (вона була на ньому під кольчужкою) пожмаканого й у багато разів складеного Торінового листа — того самого, ще травневого, з-під годинника на його камінній полиці!

— Частка від прибутку, зверніть увагу, — продовжував він. — Я здаю собі з цього справу. Особисто я беззастережно готовий уважно розглянути всі ваші претензії й відняти те, що справедливо належить вам, від загальної суми, а вже потім заявити про мою власну частку. Проте ви не знаєте Торіна Дубошита так, як знаю його я. Запевняю вас, він готовий сидіти на купі золота й умирати від голоду, доки ви звідси не підете.

— Ну й нехай! — кинув Бард. — Такий бовдур заслуговує на голодну смерть.

— Саме так, — погодився Більбо. — Ваша позиція мені зрозуміла. Але тим часом наближається зима. Незабаром вас накриє снігом, ускладниться постачання — боюся, навіть в ельфів — тощо. Виникнуть також інші труднощі. Ви не чули про Даїна та гномів із Залізного Кряжа?

— Чули колись, але що йому до нас? — запитав Король ельфів.

— Я так і думав. Бачу, мені відоме дещо, про що ви не знаєте. Даїн, мушу вам сказати, зараз менш ніж за два дні путі звідси, а з ним щонайменше п'ять сотень затятих гномів — чимало з них загартовано у страшних війнах між гномами та гоблінами, про які ви, поза сумнівом, чули. Коли вони прибудуть, вам може бути непереливки.

— Навіщо ти нам це кажеш? Зраджуєш твоїх друзів чи погрожуєш нам? — суворо спитав Бард.

— Мій дорогий Барде! — пропищав Більбо. — Не поспішайте з висновками! Ніколи ще не зустрічав таких підозріливих людей! Я просто намагаюся запобігти халепі заради всіх, кого вона може зачепити. А тепер я дещо вам запропоную!!!

— Послухаймо! — вигукнули Бард і Король ельфів в один голос.

— Можете навіть поглянути! — уточнив гобіт. — Ось!

І він розгорнув ганчірку й дістав із неї Дорог-камінь.

Сам Король ельфів, чиї очі звикли споглядати чарівні та прекрасні речі, підхопився, приголомшений. Навіть Бард зацікавився од зачудування. Діамант був ніби куля, наповнена місячним сяйвом і підвішена перед ними в сіті, сплетеній із мерехтіння морозних зірок.

— Це — Дорог-камінь Траїна, — пояснив Більбо, — Серце Гори, а також і серце Торіна. Він цінує цей самоцвіт понад золоту ріку. Я віддаю його вам. Він допоможе вам торгуватися під час переговорів.

І Більбо, хоч і не без трепету й жалю, простягнув чудесний камінь Бардові, а той, не тямлячись від подиву, підніс його до очей.

— Але як він потрапив до тебе, що ти віддаєш його, неначе свій власний? — нарешті спитав він через силу.

— Ну... — затнувся гобіт. — Він не зовсім мій, але, знаєте, ніж зробити вам такий подарунок, я б охоче відмовився від усієї своєї частки. Може, я й зломщик — принаймні так про мене кажуть, хоча сам я насправді ніколи ним не почувався, — та, сподіваюся, більш-менш чесний зломщик. Так чи інак, а зараз я вертаюся назад, і хай гноми роблять зі мною що завгодно. Сподіваюся, камінь стане вам у пригоді.

Король ельфів подивився на Більбо зі ще більшим подивом.

— Більбо Торбине! — промовив він. — Ви більш гідні носити обладунки ельфійського принца, ніж багато хто з тих, кому вони личать значно більше. Але я здивуюсь, якщо Торін Дубошит буде тієї ж думки. Мабуть, я таки знаю гномів краще, ніж ви. Раджу вам залишитися з нами — тут ви будете почесним і тричі бажаним гостем.

— Я вам дуже вдячний, будьте певні, — відказав Більбо з поклоном. — Але не думаю, що мені годиться отак кидати друзів після всього, що ми пережили разом. До того ж я обіцяв розбудити старого Бомбура опівночі! Я справді мушу йти — і хутко.

Як його не вмовляли — він не залишився, тож йому надали ескорт, і Король ельфів та Бард на прощання віддали йому честь. Коли Більбо проходив через табір, якийсь старий, котрий сидів, загорнувшись у темний плащ, біля входу до одного з наметів, підвівся і рушив йому назустріч.

— Добра робота, пане Торбине! — сказав він, ляснувши Більбо по спині. — Від тебе тільки й чекай якоїсь несподіванки!

То був Гандальф.

Уперше за багато днів Більбо по-справжньому зрадів. Але на всі питання, які він негайно рвався поставити, просто не було часу.

— На все своя пора! — зупинив його Гандальф. — Якщо не помиляюсь, уже близько до кінця. Тобі буде несолодко, але тримайся! Ти ще можеш дешево відбутися. Назрівають такі події, про які навіть круки ще не чули. Добраніч!

Спантеличений, але окрилений, Більбо поспішив далі. Ескорт довів його до безпечного броду, і гобіт дістався до протилежного берега сухим, а потому попрощався з ельфами й обережно подерся назад до брами. На нього почала насуватися страшенна втома, та все ж він іще до півночі встиг вилізти на мур, підтягнувшись на мотузці, — вона все ще висіла там, де він її лишив. Відв'язавши і сховавши мотузку, він сів на мурі й у тривозі замислився про те, що може трапитися далі.

Опівночі він розбудив Бомбура, а тоді сам скрутився в куточку калачиком, не слухаючи подяк старого гнома (бо розумів, що ледве чи їх заслужив). І невдовзі гобіт міцно заснув, забувши до ранку про всі гризоти. Між іншим, йому снилася яєчня з копченою свинячою грудинкою.

XVII. Грянула гроза

Наступного дня рано-вранці в таборі засурмили сурми. Невдовзі гноми помітили, що вузькою стежкою біжить посланець. Він зупинився віддалік і, привітавши їх, спитав, чи погодиться зараз Торін вислухати нових послів, — бо надійшли свіжі новини і становище змінилося.

— Це завдяки Даїнові! — висловив здогад Торін. — Вони розвідали, що він на підході. Гадаю, це налаштує їх на інший лад!

І він гукнув посланцеві:

— Хай приходить небагато і без зброї — тоді я вислухаю їх!

Десь опівдні вдалині замайоріли прапори Лісу й Озера. Наближалось двадцятєро. На початку стежки вони поклали на землю мечі та списи й підійшли до брами. Гноми з подивом побачили серед них Барда та Короля ельфів, а перед ними йшов якийсь старий у плащі й каптурі, несучи в руках дерев'яну скриньку, окуту залізом.

— Вітаю тебе, Торіне! — гукнув Бард. — Ти не передумав?

— Моє рішення не міняється лише через те, що кілька разів зійшло й сіло сонце, — відповів Торін. — Ти прийшов, аби ставити мені безглузді питання? Ельфійське військо не відіслано, як я звелів! Доки воно тут, ти марно торгуватимешся зі мною.

— Отже, не існує нічого такого, заради чого ти поступився би частиною твого золота?

— Нічого, що міг би запропонувати мені ти або твої приятелі.

— А що скажеш про Дорог-камінь Траїна? — спитав Бард, і тієї ж миті старий відчинив скриньку й підняв самоцвіт високо над головою.

З його долоні вдарило яскраве сяйво, сліпучо-біле у світлі ранку.

Торін просто остовпів од подиву та збентеження. Тривалий час ніхто не промовив ані слова.

Нарешті Торін порушив мовчанку, і його голос був налитий гнівом.

— Цей камінь належав моєму батькові, а зараз належить мені, — карбував він слова. — Чого це я маю викуповувати свою власність?

Але цікавість узяла гору, й він додав:

— Але як вам до рук потрапив спадковий клейнод мого роду — якщо годиться ставити такі питання злодіям?

— Ми не злодії, — заперечив Бард. — Ми віддамо тобі твою власність в обмін на свою.

— Як він до вас потрапив? — закричав Торін, скаженіючи від люті.

— Це я віддав його їм! — пропищав, визираючи з-над муру, на смерть переляканий Більбо.

— Ти?! Ти?! — зарепетував Торін, повертаючись до нього і згрібаючи його в оберемок обома руками. — Гобіт ти нещасний! Куций ти... зломщик! — випалив він, не знаходячи слів од обурення, і трусонував бідолашного Більбо, наче кролика.

— Присягаюся бородою Даріна! Трапився б мені зараз Гандальф! Хай буде він проклятий за те, що відкопав тебе! Хай йому борода відсохне! А щодо тебе — я жбурну тебе на скелі! — прокричав він і підняв Більбо в повітря.

— Зупинися! Твоє бажання здійснилося! — пролунав чийсь голос.

Старий зі скринькою скинув каптур і плащ.

— Гандальф тут! І, здається, саме вчасно. Тобі не подобається мій Зломщик — нехай, але, будь ласка, не каліч його. Опустити його і послухай спершу, що він скаже!

— По-моєму, ви всі змовилися! — буркнув Торін і знехотя поставив Більбо на вершечок муру. — Ніколи більше не матиму справ із чарівниками та їхніми приятелями. Ну, то що скажеш, шурячий ти виплодку?

— Лишенько! Ой, лишенько мені! — пробелькотів Більбо. — Розумію, все це дуже неприємно. Може, ви пам'ятаєте, як казали, що я сам зможу вибрати свою чотирнадцяту частку? Можливо, я сприйняв

ваші слова надто буквально — мені розповідали, що гноми часом чемніші на словах, аніж на ділі. Та все одно був час, коли ви, здається, думали, що я приніс вам якусь користь. «Щурячий виплодку» — он воно як! Оце й усі «послуги», які ви мені обіцяли, Торіне, від свого імені та від імені вашої рідні? Вважайте, що я добровільно відступаюся від своєї частки, та й покінчімо з цим раз і назавжди!

— І вважатиму! — похмуро процідив Торін. — От і забирайся геть — і більше ніколи не потрапляй мені на очі!

Тоді гном повернувся і гукнув через мур:

— Мене зраджено! Розрахунок був правильний: я не встою, щоб не викупити Дорог-камінь, мій родовий клейнод. За нього я дам одну чотирнадцяту частку скарбів сріблом і золотом, тільки не самоцвітами, — але це має вважатися часткою, обіцяною оцьому-о зрадникові: з такою винагородою він нас і покине, а ви можете ділити її, як вам завгодно. Не сумніваюсь, він дістане якусь мізерію. Забирайте його, якщо хочете, щоб він залишився живий, — я не маю до нього ні крихти приязні.

— Забирайся до своїх приятелів! — буркнув він до Більбо. — А то я скину тебе вниз до них.

— А як щодо золота і срібла? — пропищав Більбо.

— Відішлемо слідом за тобою, коли приготуємо, — вибухнув Торін. — Лізь униз!

— Доки не буде викупу, камінь залишиться в нас! — гукнув Бард.

— Як на Короля під Горою ти поводишся не надто шляхетно, — докинув Гандальф. — Але все ще може змінитись.

— Атож! — огризнувся Торін.

І такою сильною була мана, яку наслали на нього скарби, що він уже міркував, чи не можна було б за допомогою Даїна перехопити Дорог-камінь і не сплатити викупу.

А Більбо переліз через мур і подався геть ні з чим (і це за всі його труди!), якщо не рахувати обладунків, якими його обдарував Торін.

Не одному гномові стало у глибині душі соромно і шкода, що він іде від них отак.

— До побачення! — гукнув їм Більбо. — Може, ми колись зустрінемося як друзі.

— Геть! — гаркнув Торін. — На тобі кольчуга, виготовлена руками моїх одноплемінників, — хоч вона й занадто пишна для тебе. Стрілою її не пробити, але якщо ти не поквапишся, я прострілю твої миршаві ноги. Тож піддай ходу!

— Вгамуйся! — гукнув йому Бард. — Ми даємо тобі час до завтра. Опівдні ми повернемося і перевіримо, чи відрахував ти належний викуп за камінь. Якщо все буде без обману, ми підемо геть, а ельфійське військо повернеться назад до лісу. А наразі — до побачення!

З цим вони повернулися до табору, а Торін послав гінців Роака до Даїна, щоб повідомити його про те, що трапилось, і попросити поквапитися.

Минув день, а потім і ніч. Наступного дня вітер повів із заходу і небо потемніло та спохмурніло. Ще було досить рано, коли в таборі зчинився галас. Скороходи донесли, що біля східної відноги Гори з'явилося чимало гномів, котрі тепер поспішають у Діл. Надходив Даїн. Він ішов цілу ніч і тому прибув раніше, ніж очікували. Кожен із його воїнів був одягнений у сталеву кольчугу до колін, а на ногах мав обладунки з тонкої та гнучкої металевої сітки, таємницею виготовлення якої володіло тільки Даїнове плем'я. Гноми взагалі надзвичайно сильні як на їхній зріст, але більшість воїнів Даїна вирізнялася силою навіть серед гномів. У бою вони завдавали ударів важкими дворучними кайлами, а ще в кожного при боці висів короткий і широкий меч, а за спиною — круглий щит. Їхні бороди були розділені надвое, заплетені та заткнуті за пояси. Шоломи в них були залізні, черевики — теж, а обличчя — похмурі.

Сурми закликали людей і ельфів до зброї. Невдовзі стало видно, як гноми сягнистим кроком сунуть по долині. Вони зупинилися між річкою та східною відногою, але кілька воїнів продовжили путь, переправилися через річку і підійшли до табору. Тут вони поклали зброю на землю і підняли руки догори на знак мирних намірів. Назустріч їм вийшов Бард, а разом із ним Більбо.

— Нас послав Даїн, син Наїна, — відповіли вони на перше поставлене їм питання. — Ми поспішаємо до наших кривних, під Гору, бо почули, що колишнє королівство відновлено. Але хто ви, що стоїте на рівнині перед укріпленими мурами, неначе вороги?

Звісно, в перекладі з церемонної та дещо старомодною мови, яка годилася для таких випадків, це означало просто: «Вам тут нічого робити. Ми йдемо далі, тож дайте нам дорогу — або ми почнемо бій!» Гноми думали проскочити між Горою та вигином річки, бо ця вузька смуга виглядала не дуже захищеною.

Бард, певна річ, відмовився пропустити гномів до Гори. Він вирішив дочекатися, коли надійдуть золото і срібло в обмін на Дорог-камінь, бо не вірив, що Торін дотримає слова, доставши таке численне та войовниче підкріплення. До того ж новоприбулі мали зі собою великий запас харчів, — адже гноми здатні переносити великі тягарі, — й мало не всі Даїнові воїни, попри швидкість переходу, несли на спинах величезні паки — на додачу до зброї. Вони б витримали багато-тижневу облогу, а там могли надійти ще якісь гноми, а потім — ще, бо в Торіна було багато родичів. До того ж вони могли розчистити ще один вхід і виставити біля нього варту, так що обложники мусили б оточити всю Гору, а для цього в них було надто мало сил.

Достеменно такими й були плани гномів (бо круки-гінці постійно носилися між Торіном і Даїном), але наразі шлях було перекрито, тож після гострої суперечки гноми-посланці повернули назад, щось бурмочучи собі у бороди. Бард одразу вислав до брами своїх герольдів, але вони не знайшли там ні золота, ні срібла. Щойно вони наблизилися на відстань пострілу з лука, їм назустріч полетіли стріли, і вони, налякані, поспішили назад. У таборі тепер усе розворушилось, як перед битвою, — Даїнові гноми вже наступали вздовж східного берега.

— Йолопи! — сміявся Бард. — Отак підійти під саму Гору! Вони нічого не тямлять у наземній війні, хай би як наловчилися воювати в руднях. З їхнього правого флангу в скелях засіло багато наших лучників і списоносців. Може, кольчуги у гномів і добрі, але невдовзі їм буде сутужно. Нападимо на них зараз же з двох боків, поки вони не очікують цього!

Та Король ельфів промовив:

— Довго ж вам доведеться чекати, щоб я розпочав цю війну заради золота! Гномам нас усе одно не обминути, і хай що вони чинитимуть, ми це відразу помітимо. Будемо сподіватися, що перемир'я ще можливе. Якщо ж урешті, на лихо, дійде до пострілів — досить буде вже нашої чисельної переваги.

Та він не зважив на вдачу гномів. Усвідомлення того, що Дорог-камінь — у руках обложників, не давало їм спокою; до того ж вони здогадувалися про вагання Барда та його друзів, тож вирішили завдати удару першими, доки ті сперечаються.

Несподівано, без жодного попередження, гноми мовчки кинулися в атаку. Забриніли тятиви, засвітіли стріли — от-от розгориться битва.

Однак іще несподіваніше і так само навально насунулася темрява! Небо миттю заволокла чорна хмара. Шалений вітер доніс оглушливий гуркіт грому (і це взимку!), й вершину Гори осяяла блискавка. А під грозовою хмарию чорним вихором закрутилася ще одна, але мчала вона не за вітром, а з півночі, ніби величезна пташина згряя — така щільна, що не було видно просвіту між крилами.

— Стійте! — крикнув Гандальф, — він з'явився зненацька і тепер стояв із піднятими вгору руками сам-один між гномами, котрі йшли в наступ, і лавами, які на них чекали. — Стійте! — гукнув він громовим голосом, і з його патериці блискавкою вихопився сліпучий спалах. — Пострах насувається на вас усіх! О леле! — і швидше, ніж я передбачав. На вас сунуть гобліни! З півночі наближається Болг, чийого батька вбив у Морії ти, о Даїне! Погляньте! Кажани летять над його армією, ніби хмара сарани. Гобліни скачуть верхи на вовках, і варги в їхньому почті!

Усіх охопило збентеження та сум'яття. Навіть за той короткий час, поки промовляв Гандальф, темрява помітно згустилася. Гноми поставали як укопані й задивились у небо. Ельфи залементували на різні голоси.

— Сюди! — гукнув Гандальф. — Ще є час дійти згоди. Хай Даїн, син Наїна, негайно приєднається до нас!

Так розпочалася битва, якої ніхто не очікував, — її назвали Битвою П'ятьох Армій, і була вона страхотлива. По одному боці виступали гобліни та дикі вовки, по другому — ельфи, люди та гноми. Цій битві передували ось які події. Коли загинув Верховний Гоблін Імлистих Гір, ненависть його племені до гномів спалахнула з новою силою. Поміж гоблінськими містами, колоніями та фортецями заснували гінці, — відтепер гобліни вирішили стати неподільними володарями Півночі. Вони потай збирали різні відомості, й по всіх горах кували зброю та озброювали раті. Потому вони почали стікатися з усіх усюд, ідучи тунелями чи під покровом п'тьми, аж поки в околицях і в надрах великої північної гори Гундабад, де була їхня столиця, зібралися величезні полчища, готові зненацька, дочекавшись бурі, нагрянути на Південь. Дізнавшись про смерть Смоґа, вони неабияк зраділи і повалили через гори, поспішаючи ніч у ніч, аж нарешті несподівано наспіли з півночі слідом за

Даїном. Навіть круки не знали про їхнє прибуття, допоки вони не вийшли зі сплюндрованих земель, які відмежовували Самотню Гору від узгір'їв за нею. Як про це довідався Гандальф, невідомо, але зрозуміло, що він не очікував такої раптової навали.

Ось який план розробив він на раді спільно з Королем ельфів, Бардом і Даїном (адже ватажок гномів тепер приєднався до них): гобліни — спільні вороги, і з їхнім приходом усі чвари мають бути забуті. Єдина надія — заманити їх у долину поміж південною та східною відногами Гори, а самим засісти обабіч на схилах. Однак це могло бути ризиковано, якщо гоблінам вистачить бойового складу, щоб оточити Гору й атакувати їх також із тилу та згори, — втім, часу, щоб розробляти інший план чи кликати когось на підмогу, вже не залишалось.

Гроза невдовзі вщухла, відкотившись на південний схід, але хмара кажанів продовжувала насуватися, — вона спускалася дедалі нижче з-над схилу Гори й уже закружляла над головами об'єданого війська, затуляючи світло та сповнюючи серця страхом.

— До Гори! — гукнув Бард. — До Гори! Займімо позиції, доки ще є час!

На південній віднозі, по всіх її схилах і серед скель біля її підніжжя, засіли ельфи, на східній — люди та гноми. Але Бард разом із найспритнішими людьми й ельфами видерся на гребінь східної відноги, щоб оглянути панораму Півночі. І вони побачили, що землі біля підніжжя Гори чорні від орд нападників. Невдовзі авангард гоблінів обігнув відногу й удерся в Діл. То були найшвидші гобліни верхи на вовках, і виття та крики ще здаля роздирали повітря. Їм напереріз метнулося кілька хоробрих воїнів з-поміж людей, аби викликати удар на себе, і багато ворогів полягло, а інші відступили й кинулись урозтіч. Як і передбачав Гандальф, гоблінська армія скупчилася позаду спантеличеного несподіваною відсіччю авангарду, а потім люто поперла в долину, шалено нуртуючи між відногами Гори і вистежуючи супротивника. Їхнім знаменам, чорно-червоним, не було ліку, і вони сунули, ніби лавина, — несамовито й безладно.

То була жахлива битва. Найстрашніша з усіх пригод Більбо, яку він спершу найбільше зненавидів, — а згодом, ніде правди діти, найбільше пишався нею і найбільше полюбляв згадувати, хоча його участь у ній була зовсім незначною. Власне, він одразу ж надів свого персня і зник з очей, хоч і не цілком уникнув небезпеки. Навіть такий чарівний перстень не забезпечує повного захисту в разі нападу гоблінів і не відвертає сліпих стріл та списів, — але він допомагає вислизати з-під будь-чийх ніг і захищає голову від прицільного удару замашного гоблінського меча.

Ельфи перші пішли в наступ. Їхня ненависть до гоблінів була холодною та нещадною. Ельфійські списи та мечі відсвічували у присмерку крижаним полум'ям — стільки смертельної люті було в руках, які їх стискали. Щойно ворожа рать ущерть затопила долину, вони зустріли її градом стріл, і кожна зблискувала в польоті, ніби охоплена пекучим вогнем. Услід за стрілами полетіли тисячі списів. Здійнявся несамовитий вереск. Скелі почорніли від гоблінської крові.

Ледве гобліни отямилися після шаленої атаки і натиск ельфів трохи послабився, як долиною прокотився гортанный рев. Горлаючи «Морія!» та «Даїн, Даїн!», з іншого боку посунули гноми Залізного Кряжа з кайлами, а разом із ними — озерні люди з довгими мечами.

Гоблінів охопила паніка, а коли вони повернулися лицем до нових супротивників, ельфи знову пішли в наступ — зі свіжим підкріпленням. Багато гоблінів уже тікало понад річкою, щоб вирватися з пастки, і багато вовків почало кидатися на власних вершників, рвучи мертвих і поранених. Перемога здавалась уже близькою — аж тут згори долинули якісь крики.

То гобліни видерлися на Гору з протилежного боку, і багато їх уже розсіялося по схилах над брамою, а інші, не звертаючи уваги, якщо хтось із вереском зривався у прірву, безоглядно мчали вниз — в атаку на відноги. До обох відног можна було дістатися стежками, які збігали з вершини Гори, а захисників було надто мало, щоб надовго відрізати гоблінам шлях. На перемогу тепер годі було й сподіватися. Вдалося затримати лише перший натиск чорної лавини.

День хилився до вечора. Гобліни знову зібрались у долині. У пошуках здобичі примчали зграї варгів, а з ними — особиста охорона Болґа, велетенські гобліни зі сталевими шаблями. Невдовзі буряне небо почало темніти. Великі кажани й досі кружляли над головами ельфів і людей, впиваючись у поранених, як вампіри. Бард тепер боронив східну відногу, але, попри всі зусилля, поволі відступав, а ельфійські ватажки збилися довкола їхнього короля на терасі з південного боку, неподалік од варгівні на Кручому Бескиді.

Зненацька пролунав голосний поклик і від брами долинув звук сурми. Усі зовсім забули про Торіна! Частина муру, підважена важелями, обвалилась у заводь. З брами вискочив Король під Горою, а вслід за ним — його побратими. Куди й поділися плащі та каптури — гноми були в осяйній броні, а їхні очі палали червоним вогнем. У сутіні Торінові обладунки виблискували, наче золото у приску.

Згори на них полетіли уламки скель, які жбурляли гобліни, але гноми не відступили, а спустилися до підніжжя водоспаду, перестрибуючи з каменя на камінь, і кинулись у бій. Вовки та гобліни-

вершники трупом падали їм до ніг замертво або розбігалися перед ними. Торін завдавав потужних ударів своєю сокирою, а сам, здавалося, був невразливий.

— До мене! До мене! Ельфи та люди! До мене! О мої кривні! — кричав він, і його голос лунав у долині, наче ріг.

Усі ґноми Даїна, змішавши лави, кинулись униз йому на підмогу. Донизу спустилось і багато озерних людей, бо Бард уже не міг їх стримувати, а з іншого боку надбігло чимало ельфів-списоносців. Гоблінів знову було розбито, і полягло їх стільки, що Діл потемнів, осквернений купами їхніх трупів. Варгів розігнали, і Торін напосідав тепер на охоронців Болґа. Та він не міг пробити їхніх лав.

За його спиною впереміш із трупами гоблінів уже лежало багато мертвих людей, і ґномів, і прекрасних ельфів, котрі могли б довгі віки весело жити в лісі. І наскільки долина перед ним ширшала, настільки ж слабшав Торінів натиск. Його соратників було надто мало. Його фланги були незахищені. Невдовзі вороги перейшли в наступ, і ґномам довелося розташуватися великим кільцем, віч-на-віч із гоблінами та вовками, які оточили їх зусібіч. Охоронці Болґа з виттям кинулись на них і врізались у їхні лави, ніби хвилі в піщані дюни. Друзі нічим не могли допомогти ґномам, бо лавина гоблінів посунула схилами Гори з подвоєною силою, і всюди людей та ельфів поволі долали.

Більбо з болем дивився на цю картину. Він обрав для себе спостережний пункт на Кручому Бескеті, серед ельфів, — почасти тому, що звідти було більше шансів утекти, а почасти (це промовляла його туківська жилка) тому, що в останній смертельній сутичці він волів би захищати Короля ельфів. Мушу сказати, що там був і Гандальф, — він сидів на землі, ніби у глибокій задумі, готуючи насамкінець, як я припускаю, якийсь фінальний магічний залп.

А кінець, вочевидь, був уже недалеко. «Тепер лишилося недовго, — думав Більбо, — незабаром гобліни захоплять браму і нас усіх буде перебито або зігнано вниз і взято в полон. І це після всього, що довелося пережити, — далєбі, аж плакати хочеться! Краще б увесь той проклятий скарб лишився старому Смогові, ніж дістався цим підлим тварюкам, — аби тільки бідолашний старий Бомбур, і Балін, і Філі з Кілі, й решта не пропали ні за цапову душу — і Бард, і озерні люди, і веселі ельфи теж! Лишенько мені! Я чув пісні про багато битв і завжди думав, що й поразка може бути славною. А насправді все виглядає дуже незручно, щоб не сказати гнітюче. Хотів би я опинитися десь далеко звідси!»

Тієї миті вітер роздер хмари, і захід прорізала червона смуга: сідало сонце. Помітивши, що раптом посвітлішало, Більбо роздивився навколо. І голосно скрикнув: він побачив видовище, від якого серце мало не вискочило в нього з грудей, — темні силуети, маленькі, але величні на тлі далекої заграви.

— Орли! Орли! — закричав він. — Орли летять!

Очі рідко зраджували Більбо. Орли летіли за вітром, лава за лавою, — незліченне воїнство, зібране, певно, з усіх орлячих гнізд Півночі.

— Орли! Орли! — не вгавав Більбо, пританцьовуючи і махаючи руками.

Хоч ельфи й не могли його бачити, вони його почули. Вони також одразу зчинили крик — аж луна прокотилася долиною. У небо уп'ялося багато зачудованих очей, але ще нічого не було видно, хіба що з південного схилу Гори.

— Орли! — ще раз крикнув Більбо, та раптом камінь, пожбурений звідкілясь згори, важко вдарив по його шолому, гобіт гримнув на землю і знепритомнів.

XVIII. Дорога назад

Коли Більбо очуняв, він виявив, що його покинули напризволяще. Він лежав на пласких каменях Кручого Бескиду, а навколо не було ні душі. Стояв безхмарний, але холодний день. Більбо весь тремтів і змерз до кісток, але голова його пашіла вогнем.

«Цікаво — що ж трапилося? — питав він сам себе. — Принаймні я ще не приєднався до полеглих героїв, — утім, боюся, що часу на це ще вистачить!»

Перемагаючи біль, він підвівся та сів. Кинувши погляд у долину, гобіт не побачив там жодного живого гобліна. Згодом, коли в голові у нього трохи проясніло, йому здалося, що поміж скелями внизу сновигають ельфи. Він протер очі. Справді: табір і досі стояв на попередньому місці, а біля брами було помітно якусь метушню. Не інакше як гноми розбирали мур. Але тиша була мертва. Ні голосів, ні відлуння пісень. Повітря було ніби напоєне скорботою.

— І все-таки гадаю, що це перемога! — промовив Більбо, обмацуючи голову, що все ще гула. — Та й нудотна це, виявляється, штука.

Раптом він помітив чоловіка, котрий підіймався схилом, прямуючи в його бік.

— Агов! — покликав він тремтячим голосом. — Агов! Що нового?

— Що то за голос лунає серед каміння? — здивувався чоловік, сповільнивши крок і роззираючись довкола, неподалік від того місця, де сидів Більбо.

І тут Більбо згадав про перстень! «Світку мій! — подумав він. — Ця невидимість, урешті, має й свій зворотний бік. Якби не перстень, я, певно, провів би ніч у теплій і зручній постелі!»

— Це я, Більбо Торбин, супутник Торіна! — закричав він, квапливо стягаючи перстень.

— Добре, що я тебе знайшов! — сказав чоловік, підходячи ближче. — Без тебе ніяк не обійтись, і ми довго тебе шукали. Тебе зарахували б до загинувших (а їх у нас багато), якби не Ґандальф-чарівник: він сказав, що востаннє чув твій голос тут. Мене послали сюди пошукати тебе наостанок. Ти серйозно поранений?

— Здається, лише препаскудно цюкнуло по голові, — відповів Більбо. — Добре, що на мені шолом, та й череп у мене міцний. Але я все одно почуваюся кволим, і ноги — наче з вати.

— Я знесу тебе в долину, до табору, — відказав чоловік і легко підхопив гобіта на руки.

Чоловік ішов швидко й упевнено. Невдовзі він уже поставив Більбо на землю перед наметом, — а при вході стояв сам Ґандальф — із рукою на перев'язі. Навіть чарівник не уникнув поранення, та й на ціле військо було лише кілька неущкоджених.

Побачивши Більбо, Ґандальф дуже зрадів.

— Торбин! — вигукнув він. — Очам не вірю! Усе-таки живий — який же я радий! Я вже почав було побоюватися, що фортуна зрадить навіть тебе! Жахлива вийшла історія і мало не закінчилася фатально. Та про новини — потім. Ходімо! — раптом посерйознішав він. — На тебе чекають.

І він повів гобіта до намету.

— Гей, Торіне! — покликав чарівник, увійшовши. — Я його привів.

Там і справді лежав Торін Дубошит, увесь зраний, а його потрошені обладунки та пощерблена сокира валялися на підлозі. Він підвів очі на Більбо, коли той підійшов до його ложа.

— Прощавай, добрий злодію, — промовив гном. — Я відходжу до чертогів чекання, де сидітиму поруч зі своїми пращурами, аж доки оновиться світ. Оскільки я залишаю тепер усе золото і срібло, йдучи туди, де воно мало цінується, то бажав би попрощатися з тобою по-дружньому і забрати назад лихі слова, сказані при брамі, та загладити свої вчинки.

Більбо, зажурений, припав на одне коліно.

— Прощавайте, Королю під Горою! — відказав він. — Гірка це пригода, якщо вона має скінчитись отак, — і навіть ціла гора золота не може підсолодити цієї гіркоти. Але я радий, що ділив із вами небезпеки, — це більше, ніж на те заслуговує будь-хто з Торбинів.

— О, ні! — заперечив Торін. — У тобі більше доброго, ніж думаєш ти, дитя лагідного Заходу! Трохи хоробрості, трохи мудрості, сполучених у гармонії. Якби серед нас було більше тих, хто вище за золото цінував би смачну їжу, веселу учту і гарну пісню, світ став би веселішим. Але, сумний він чи

веселий, зараз я мушу його залишити. Прощай!

І Більбо, повернувшись, пішов собі геть, сів сам-один, загорнувшись у ковдру, й — хоче вірте, хоче ні — заплакав, і плакав доти, аж доки очі в нього почервоніли, а голос захрип. У маленького Більбо була добра душа. Далекі, минуло чимало часу, перш ніж він знову набрався духу, щоб пожартувати. «Це особлива ласка, — сказав він нарешті сам до себе, — що я очунав саме тоді, не пізніше. Мені би хотілося, щоби Торін лишився живий, але я радий, що ми попрощалися по-доброму. Ти дурень, Більбо Торбіне, — цією оборудкою з каменем ти наробив великої плутанини, та ще й, попри всі твої зусилля купити мир і спокій, розпочалася битва, — втім, гадаю, тебе ледве чи можна в цьому звинувачувати».

Про все, що трапилося після того, як його оглушили, Більбо довідався пізніше, — але це радше засмутило його, ніж потішило, і тепер на нього навалилася утома від усіх пригод. Йому аж свербіло якомога швидше податися додому. Однак із цим доводилося трохи зачекати, тож тим часом я розповім про деякі з останніх подій. Орли давно підозрювали, що гобліни стягають війська, — їхні маневри в горах годі було цілком приховати від пильних орлячих очей. Тож орли теж почали збиратись у велику зграю під проводом Повелителя орлів Імлистих Гір — і нарешті, здаля вчувши битву, прилаштувалися до урагану й наспіли саме вчасно. Це вони витіснили гоблінів зі схилів Самотньої Гори, скидаючи їх у прірви чи женучи їх (спантеличені гобліни шалено репетували) донизу — на їхніх ворогів. Невдовзі орли звільнили всю Гору, й ельфи та люди по обидва боки долини нарешті змогли прийти на допомогу тим, хто бився вниз.

Але навіть разом із орлами їх усе одно було менше, ніж гоблінів.

В останню мить з'явився Беорн — ніхто не знав, звідкіля він узявся. Він прийшов сам, у ведмежій подобі, й у своїй люті здавався заввишки мало не з велетня.

Його рев нагадував гуркіт гармат і барабанів, він розкидав зі своєї путі вовків і гоблінів, немов пір'їнки. Напавши на них із тилу, він прорвався крізь їхнє кільце, ніби вихор. Гноми все ще боронились, обступивши своїх ватажків на невисокому круглому пагорбі. Тоді Беорн нахилився, підхопив Торіна, який упав, протятий списами, і виніс його з бойовища.

Він швидко повернувся, і лють його подвоїлася, так що ніхто не міг йому протистояти, і жодна зброя, здавалося, його не вражала. Він розметав Болгову охорону, повалив його самого і розтоптав на смерть. Страх охопив гоблінів, і вони кинулись урозтіч. Але їхні супротивники, окрилені новою надією, позбулися втоми і щодуху погнались за гоблінами, не даючи їм утекти. Багатьох вони загнали у Бистрицю, а інших, котрі тікали на південь і захід, переслідували болотами на берегах Лісової — там і загинула більшість утікачів, а тих, хто насилу дістався до Королівства Лісових ельфів, було вбито чи затягнуто до Морок-лісу, де вони й помирали в непролазних хащах. У піснях співають, що того дня вигинуло три чверті гоблінських вояків Півночі й у горах на багато років запанував мир.

Перемогу було закріплено до настання ночі, але коли Більбо повернувся до табору, гонитва ще тривала й у долині залишалися переважно важкопоранені.

— А де орли? — спитав він Ґандальфа ввечері, лежачи під кількома теплими ковдрами.

— Деякі беруть участь у погоні, — відповів йому чарівник, — але більшість повернулись до їхніх гнізд. Вони не захотіли лишатися тут і відлетіли на світанку. Даїн увінчав їхнього повелителя золотою короною та присягнув йому у вічній дружбі.

— Шкода... Тобто шкода, що вони полетіли, — мені б хотілося побачити їх іще, — пробелькотів Більбо сонним голосом. — Може, я зустріну їх дорогою додому? Сподіваюся, мені вже скоро можна буде вирушити додому?

— Коли забажаєш, — відказав чарівник.

Втім, минуло кілька днів, перш ніж Більбо справді вирудився в путь. Спершу поховали Торіна — глибоко під Горою, а Бард поклав йому на груди Дорог-камінь.

— Хай камінь лежить тут, доки стоїть Гора! — промовив він. — І хай принесе він щасливу долю всьому його народові, який житиме тут опісля!

Король ельфів поклав на його могилу Оркріст, ельфійський меч, відібраний у Торіна в полоні. У піснях співають, що меч завжди світився в темряві, коли наближались вороги, і тому твердиню гномів годі було захопити зненацька. Тепер тут оселився Даїн, син Наїна, і саме він став Королем під Горою, а згодом до його престолу у стародавніх чертогах зійшлося чимало інших гномів. З дванадцятьох супутників Торіна живими залишилися десятеро. Філі та Кілі полягли, прикриваючи його щитами й тілами, адже він доводився старшим братом їхній матері. Усі інші лишилися з

Даїном, бо він щедро ділився своїми багатствами.

Звісно, тепер і мови не було про те, щоби розділити скарб, як планувалося, порівну між Баліном і Дваліном, Дорі, Норі й Орі, Оїном і Глоїном, Біфуром, Бофуром і Бомбуром — та Більбо. І все ж чотирнадцяту частку всього срібла і золота, у зливках і різноманітних виробах, віддали Бардові, бо Даїн сказав:

— Ми шануємо договір, який уклав покійний, адже він тепер володіє Дорог-каменем.

Навіть чотирнадцята частка — то було величезне багатство, більше, ніж скарби багатьох смертних королів. З цієї частки Бард відіслав чимало золота Правителеві міста Озерного і щедро винагородив своїх друзів і прибічників. Королеві ельфів він подарував смарагдове кільце Гіріона — свою найулюбленішу спадкову коштовність, яку йому повернув Даїн.

Більбо він сказав:

— Ці скарби такі ж твої, як і мої, хоча старого договору годі дотримати — так багато народу брало участь у їхньому здобутті та обороні. Але навіть хоч ти й волів відмовитися від своїх претензій, я не хотів би, щоб справдилися слова Торіна, в яких він розкався: що ми, мовляв, дамо тобі якусь мізерію. Я хочу винагородити тебе найщедріше з-поміж усіх.

— Дуже мило з твого боку, — відказав Більбо. — Але мені й справді так легше. Навіть не уявляю, як би я доправив усе це багатство додому без війни та кровопролиття! І не уявляю, що б робив із ним удома. Я певен: краще його залишити у твоїх руках.

Урешті-решт гобіт погодився взяти лише дві маленькі скриньки, одну — зі сріблом, другу — зі золотом, — аби їх міг перевезти сильний поні.

— Тут саме стільки, щоб я зміг дати цьому раду, — сказав він.

Нарешті настав час прощатися з друзями.

— Прощай, Баліне! — гукнув він. — Прощай, Дваліне! Прощайте, Дорі, Норі, Орі, Оїне, Глоїне, Біфуре, Бофуре та Бомбуре! Хай ваші бороди ніколи не тоншають!

А повернувшись до Гори, він додав:

— Прощай, Торіне Дубоците! І Філі, й Кілі! Хай пам'ять про вас ніколи не потьмяніє!

І гноми низько вклонилися йому, вишикувавшись перед брамою, але слова застрягли їм у горлі.

— До побачення, і щастя тобі, куди б ти не рушив! — вимовив нарешті Балін. — Якщо навідаєшся до нас, коли наші чертоги знову почепурнішають, — ну й бучну ж учту ми утнемо!

— Якщо колись проходитемете повз мій дім, — відказав Більбо, — заходьте без стуку! Чай — о четвертій, але ласкаво прошу в будь-який час!

І він відвернувся.

Ельфійське військо рушило назад до лісу, і хоча його лави й прикро порідшали, проте багато хто радів, адже північний світ тепер повеселішав — уперше за багато літ. Дракон мертвий, гоблінів переможено, і серця ельфів усупереч зимі линули назустріч радісній весні.

Гандальф і Більбо їхали верхи вслід за Королем ельфів, а поряд із ними крокував Беорн, знов у людській подобі, — цілу дорогу він голосно співав і сміявся. Так вони наблизилися до узграниця Морок-лісу, на північ від того місця, де з нього витікає річка Лісова. Тут вони влаштували привал, бо чарівник і Більбо не хотіли заходити до лісу, хоча король і запрошував їх трохи погостювати в його палаці. Вони мали намір обійти ліс із півночі й попрямувати далі пусткою, що лежить поміж ним і Сіримі Горами. То був довгий і безрадісний шлях, але тепер, коли гоблінів розбито, він здавався їм безпечнішим, аніж страхотливі лісові стежки. Та й Беорн ішов із ними.

— Прощай, о Королю ельфів! — промовив Гандальф. — Хай буде веселим твій зелений ліс, доки світ іще юний! І хай веселим буде твій народ!

— Прощай, о Гандальфе! — відказав король. — Бажаю тобі й надалі з'являтися там, де тебе найбільше потребують і найменше очікують! Що частіше ти з'являтимешся в моїх палатах, то приємніше мені буде!

— Прошу вас, — почав Більбо, затаючись і переминаючись із ноги на ногу, — прийняти цей дарунок! — І він простягнув королю оздоблене сріблом намисто з перлин, яке підніс йому на

прощання Даїн.

— Чим же я заслужив такий дар, о гобіте? — здивувався король.

— Ну, е-е, я думав, знаєте, — пробелькотів Більбо, ще більше ніяковіючи, — що треба, е-е-е, якось віддячити вам за вашу, е-е-е, гостинність. Я маю на увазі, що і зломщикам властиве почуття вдячності. Я випив чимало вашого вина і з'їв чимало вашого хліба...

— Я приймаю твій дар, о Більбо Ясновельможний! — відказав король серйозно. — І нарікаю тебе другом ельфів та благословляю. Хай твоя тінь ніколи не коротшає — інакше красти буде надто легко! Прощай!

І ельфи повернули до лісу, а Більбо розпочав довгу дорогу додому.

Він зустрів на своєму шляху чимало труднощів і пригод. Дикий Край лишався Диким Краєм, і в ньому, крім гоблінів, водилося чимало іншої погані, але Більбо цього разу добре охороняли і вели правильною дорогою — з ним ішов Гандальф, а великий шмат путі — й Беорн, тож йому вже не загрожувала серйозна небезпека. Принаймні до середини зими вони обігнули ліс і досягли Беорнової оселі — й Гандальф з Більбо zostалися там на гостину. На Різдвян повеселилися від душі: з усіх усюд на учту до Беорна зійшлися люди. Гоблінів в Імлистих Горах лишилося тепер мало, та й ті були залякані й поховались у щонайглибших норах, а варги зовсім зникли з лісів, тож люди вирушали в далеку путь без остраху Беорн згодом став справжнім можновладцем у тих краях і володарював на розлогих теренах між горами та лісом, — і подекують, що впродовж багатьох поколінь його нащадки вміли обертатися на ведмедів: деякі були похмурі та недобрі, але більшість із них нагадували вдачею Беорна, хоча були й не такі рославі та дужі. При них із Імлистих Гір вигнали останніх гоблінів, і на узграницях Дикого Краю запанував мир.

Настала весна — і весна просто чудова, було тепло, і яскраво світило сонце, коли Більбо та Гандальф нарешті розпрощалися з Беорном, — і, хоча Більбо тужив за домом, він залишав цю гостинну оселю з жалем, бо навесні квіти у Беорнових садках були не менш чудесними, ніж у розпал літа.

Нарешті, подолавши довгий шлях, вони досягли того самого перевалу, де їх колись захопили в полон гобліни. Але тепер мандрівники зійшли на найбільшу висоту рано-вранці й, озирнувшись назад, побачили безмежні простори, осяяні білим сонцем. Там, позаду, лежав Морок-ліс, удалині блакитний, а біля ближнього краю навіть навесні темно-зелений. Ген-ген на обрії височіла Самотня Гора. На її вершині поблискував іще не розталий сніг.

— Отак: що припік вогонь, те присипав сніг, і навіть драконам настає кінець! — промовив Більбо і повернувся спиною до Гори, ніби ставлячи крапку на своїй пригоді. Туківська його частина дедалі більше видихалась, а торбинська з кожним днем міцніла. — Зараз я бажаю лише одного: опинитись у своєму рідному фотельчику! — додав він.

XIX. Кінцева зупинка

Був перший день травня, коли ці двоє нарешті дісталися до краю долини Рівендолу, де стояв Останній (чи Перший) Прихисток. Знову був вечір, їхні поні стомились, особливо той, що віз скарби, — і вершники відчували, що їм усім треба відпочити. Коли вони з'їжджали крутою стежкою вниз, Більбо почув між деревами спів ельфів, ніби вони й не припиняли співати після їхнього від'їзду, — і шойно мандрівники спустилися до нижніх узлісь, ельфи заспівали пісню, дуже схожу на колишню. Ось як це приблизно звучало:

Дракона убито, Став блиск його прахом, Лишилося тліти Броні й костюхам! Хоч тлінна і зброя, І трони так само Із міццю людською І людськими скарбами — Тріпоче тут листя І трави зростають, Мчать води срібlistі, А ельфи співають: Гей! Діль-ді-лі-діні! Спочиньте в долині! Зірок не затьмили Іще самоцвіти, А срібло безсиле Як місяць світити; Розсіює тіні За золото краще Вогонь у каміні — Тож вештатись нащо? О! Діль-ді-лі-діні, Спочиньте в долині! Чого ж плететесь Назад проти ночі? Зірки в піднебессі, І річка дзюркоче! Нав'ючені нині, Куди ж ви в досаді? Тут ельфи й ельфiні Натомленим раді! Під «діль-ді-лі-діні» Спочиньте в долині, Діль-ді-лі-діні, Тіль-ті-лі-тіні, Ті-лі!

Тоді ельфи долини повиходили з-за дерев, привіталися з ними та повели їх мостом через річку до будинку Елронда. Прийняли їх щиро і гостинно, й того вечора їх оточило багато слухачів, спраглих почути оповідь про їхні пригоди. Розповідав Гандальф, бо Більбо здолала сонливість і він відмовчувався. Майже вся історія була йому відома, бо він був її героєм і багато чого сам розповів чарівникові дорогою чи в гостях у Беорна, — та час від часу, почувши щось нове, він розплющував одне око і прислухався.

Отак, зі слів Гандальфа, звернених до Елронда, він і довідався, куди відлучався чарівник. Виявляється, Гандальф брав участь у великій раді добрих чарівників, знавців білої магії та різних премудростей, — це вони нарешті вигнали Чорнокнижника з його темної твердині на південній окраїні Морок-лісу.

— Відтепер, — підсумував Гандальф, — ліс хоча б трішки очиститься. І Північ, сподіваюся, на багато-багато років звільниться від цього постраху. Однак я волів би, щоб Чорнокнижника було покарано вигнанням із нашого світу!

— Кращого й бажати годі, — погодився Елронд, але боюся, що це станеться не за нинішньої доби, та й узагалі нескоро.

Коли оповідь про їхні мандри добігла кінця, почалися інші історії, а за ними ще і ще — історії про минушину, історії про нещодавні події та про те, що сталося взагалі хтось-коли, — аж поки голова Більбо схилилася на груди й він солодко заснув у куточку. Прокинувся він у білосніжній постелі, просто у відчинене вікно світив місяць. Під вікном, на берегах потоку, дзвінко виспівували ельфи:

Радо співаймо усім товариством! Вітер у вересі, вітер між листом; Місяць і зорі, на небі розквітлі, — На везі у Ночі віконечка світлі. Радо танцюймо усім товариством! Хай скачеться легко в траві танцюристам! Річка сріблиться, проносяться тіні, Травень веселий — нам весело нині. Співом скитальника заколишімо! Снами повиймо і в снах залишімо! Спить він. Хай подушка буде м'якою! Люленьки-люленьки! Вільхо з Вербою! Сосно, принишкни — вітрець уже спить! Місяцю, геть! Хай стане темніш! Ясеню, Дубе і Глоде! Цить! Водо, свій голос до ранку притиш!

— Та ну вас, Веселий Народе! — сказав Більбо, визиравши з вікна. — Котра ж то година ночі? Ваша колискова розбудить і п'яного Гобліна! Та все одно дякую вам.

— А твоє хропіння розбудить і мертвого дракона — та все одно дякуємо тобі, — передражнили його зі сміхом. — Уже наближається світанок, а спиш ти від самого вечора. Може, завтра ти зцілишся від втоми.

— Навіть короткий сон у домі Елронда цілющий, — відказав він, — але я б хотів зажити повну дозу. Ще раз на добраніч, мої прекрасні друзі!

І він знову шаснув у ліжку й проспав до пізнього ранку.

У цьому домі його втома швидко минула, і він досхочу нажартувався й натанцювався з ельфами долини, і зрання, і проти ночі. Але навіть тут він не міг уже довше баритися — з думки йому не йшов рідний дім. Тому через тиждень він попрощався з Елрондом і, вмовивши його прийняти бодай скромні дарунки, поїхав із Гандальфом далі.

Вони навіть не встигли виїхати з долини, як небо попереду потемніло, з заходу налетів вітер і вперіщив дощ.

— «Травень веселий», — ще б пак! — скривився Більбо, коли дощ шмагонував йому в обличчя. — Та

легенди лишилися позаду, і ми вертаємося додому. Гадаю, це перша прикмета, що домівка вже близько.

— Попереду ще довга дорога, — зауважив Ґандальф.

— Але це остання дорога, — відказав Більбо.

Вони під'їхали до річки, що позначала межу Дикого Краю, і спустилися крутим берегом до броду, який ви маєте пам'ятати. Річка здулася від талих вод і цілоденного дощу, але вони якось перебрели її й подалися далі, до кінцевої зупинки своєї мандрівки, бо вже вечоріло.

Усе було так само, як і раніше, тільки поменшало товариства і балачок, та ще цього разу обійшлося без тролів. Дорогою Більбо раз у раз пригадував події, які трапились у тому чи іншому місці, та слова, сказані при цьому, — йому здавалося, що відтоді минув не рік, а Цілих десять, — тож, звісно, він одразу впізнав місце, де в річку шубовснув поні, а вони звернули вбік і вскочили у препаскудну пригоду з Томом, Бертом і Віллі.

Неподалік від дороги Ґандальф і Більбо знайшли місце, де закопали тоді золото тролів, — ніхто його й не торкнувся.

— На мій вік мені вистачить, — сказав Більбо, коли вони відкопали золото. — Ліпше візьми його ти, Ґандальфе. Не сумніваюсь, ти зумієш знайти йому вжиток.

— Авжеж зумію! — відказав чарівник. — Але найкраще — поділити порівну! Може трапитися, що в тебе виникне більше потреб, аніж ти гадаєш.

Тож вони склали золото в мішки і нав'ючили їх на поні, яким це аж ніяк не сподобалося. Тепер вони просуваються повільніше, бо майже весь час ішли пішки. Але довкола все зеленіло і буяла трава, по якій гобіт брів із великим задоволенням. Він обтирав обличчя червоним шовковим носовичком — ні, не його власним (у нього не залишилося жодного), а позиченим в Елронда, — бо разом із червнем прийшло літо і стояла спека.

Оскільки все на світі має свій кінець, і навіть ця історія, нарешті настав день, коли перед їхніми очима розіслався край, де Більбо народився та виріс, де він як свої п'ять пальців знав кожен клаптик землі, кожне дерево. Піднявшись на кручу, він розгледів у далині рідний Пригірок і раптом зупинився й продекламував:

Стільки вдаль веде доріг — Де стіна дерев чи скель, Струмок до моря не добіг, Не гріє сонце підземель; Де зима посіє сніг, А червень цвітом звеселя, Де каміння чи морі? І місяць сяє з-за шпиль. Стільки вдаль веде доріг — Хмари чи зірки встають, Та вернеться на свій поріг Той, хто вирушив у путь. Той, в чий очах застиг Меч, вогонь, печерний жах, Узрить зелений переліг, Древа рідні на горбах.

Ґандальф пильно поглянув на нього.

— Мій любий Більбо! — промовив він. — Що з тобою? Ти вже не той гобіт, що був колись.

Ось уже вони перейшли через міст, проминули млин на річці й опинилися простісінько перед дверима до нори Більбо.

— Матінко моя! Що відбувається? — скрикнув він.

Під дверима метушилася сила-силенна народу, статечного та миршавого, й багато хто заходив і виходив — навіть не витираючи ніг об килимок, як із прикрістю помітив Більбо.

Хоч який був здивований він — однак вони здивувалися ще більше. Він повернувся в розпал аукціону! На хвіртці висіло велике оголошення, де чорним по білому було зазначено, що «22 червня пп. Грабар, Грабар і Норчук продаватимуть із аукціону майно покійного Більбо Торбина, есквайра, Торбин Кут, що під Пригірком, Гобітон. Початок торгів — рівно о десятій». Саме наближався час другого сніданку, і більшість речей уже було продано — за різну ціну, від безціни до півдарма (як частенько трапляється на аукціонах). Між іншим, кузени Більбо Сумосели-Торбини саме вимірювали його кімнати, щоби перевірити, чи вмістяться там їхні власні меблі. Словом, Більбо визнали зниклим безвісти, і не всі відчували докори сумління, коли виявилось, що це припущення помилкове.

Повернення пана Більбо Торбина спричинило справжній переполох, як біля Пригірка, так і по той бік Пригірка й за Річкою, — то була далеко не одноденна сенсація. Втім, юридична тяганина тривала ще кілька років. І з великим зволіканням пана Торбина було офіційно визнано живим. Тих, хто зробив на торгах особливо вигідні придбання, ще треба було в цьому переконати, і врешті-решт, аби заощадити час, Більбо довелося самому викупити майже всі його меблі. А от чимало його срібних ложок таємничим чином зникли невідомо куди. У глибині душі Більбо підозрював, що то

справа рук Сумоселів-Торбинів. Вони, до речі, так і не визнали, що повернувся справжній Торбин, і залишилися з ним у напружених стосунках. Їм таки дуже кортіло оселитись у його чепурній гобітській норі.

Власне, Більбо виявив, що втратив не лише срібні ложки — він втратив репутацію. Щоправда, гобіт назавжди залишився другом ельфів, його шанували гноми, чарівники та інші пройдисвіти, але він уже не був «статечним», як раніше. Фактично, всі гобіти, котрі жили поруч, вважали його «дивакуватим» — окрім його племінників і племінниць по Туковій лінії, але навіть їхньої з ним дружби старші не схвалювали.

Щиро кажучи, його це анітрохи не хвилювало. Він був цілком задоволений життям, і чайник у нього свистів на вогні ще мелодійніше, ніж у безтурботні дні перед Неочікуваною гостиною. Свій маленький меч він почепив над камінною полицею. Кольчугу повісив на вішаку в передпокої (а згодом — віддав до музею). Майже все золото і срібло пішло на подарунки, як практичні, так і екстравагантні, — це певним чином пояснює прихильність до нього племінників і племінниць. Лише чарівний перстень він зберігав у великій таємниці, бо користувався ним здебільшого тоді, коли з'являлися небажані відвідувачі.

Він приохотився писати вірші та гостювати в ельфів. І хоча багато хто хитав головою та крутив пальцем біля скроні, приказуючи: «Бідолашний старий Торбин!», а в його оповіді вірили одиниці, він, однак, почувався дуже щасливим до кінця своїх днів, а життя його було напрочуд довге.

Одного осіннього вечора кілька років опісля Більбо сидів у своєму кабінеті й писав мемуари — він думав назвати їх «Туди і Звідти. Вакації гобіта», — аж раптом у двері задзвонили. На порозі стояли Гандальф і гном — і то був сам Балін.

— Заходьте! Заходьте! — гукнув Більбо, і невдовзі вони вмостились у фотелях біля каміна. Якщо Балін помітив, що камізелька на панові Торбині дорожча, ніж колись (і зі справжніми золотими гудзиками), то Більбо помітив, що Балінова борода стала на кілька дюймів довшою і що на ньому вельми ошатний пояс, розшитий самоцвітами.

Звісно, вони поринули в розмову про пережиті разом часи, й Більбо спитав, як там справи в околицях Гори. Виявилось, що справи йдуть дуже добре. Бард відбудував місто Діл, і під його руку зійшлися люди з-над озера, з Півдня та з Заходу. У долині почали обробляти землю, і вона знову стала родючою, Пустиче ж навесні сповнюється птаством і квітами, а восени — плодами та святковими учтами. Місто Озерне відродилось і стало процвітати ще більше, ніж раніше, Бистрицею почали ходити човни з багатим крамом, — й у цілому краї запанувала дружба між ельфами, гномами та людьми.

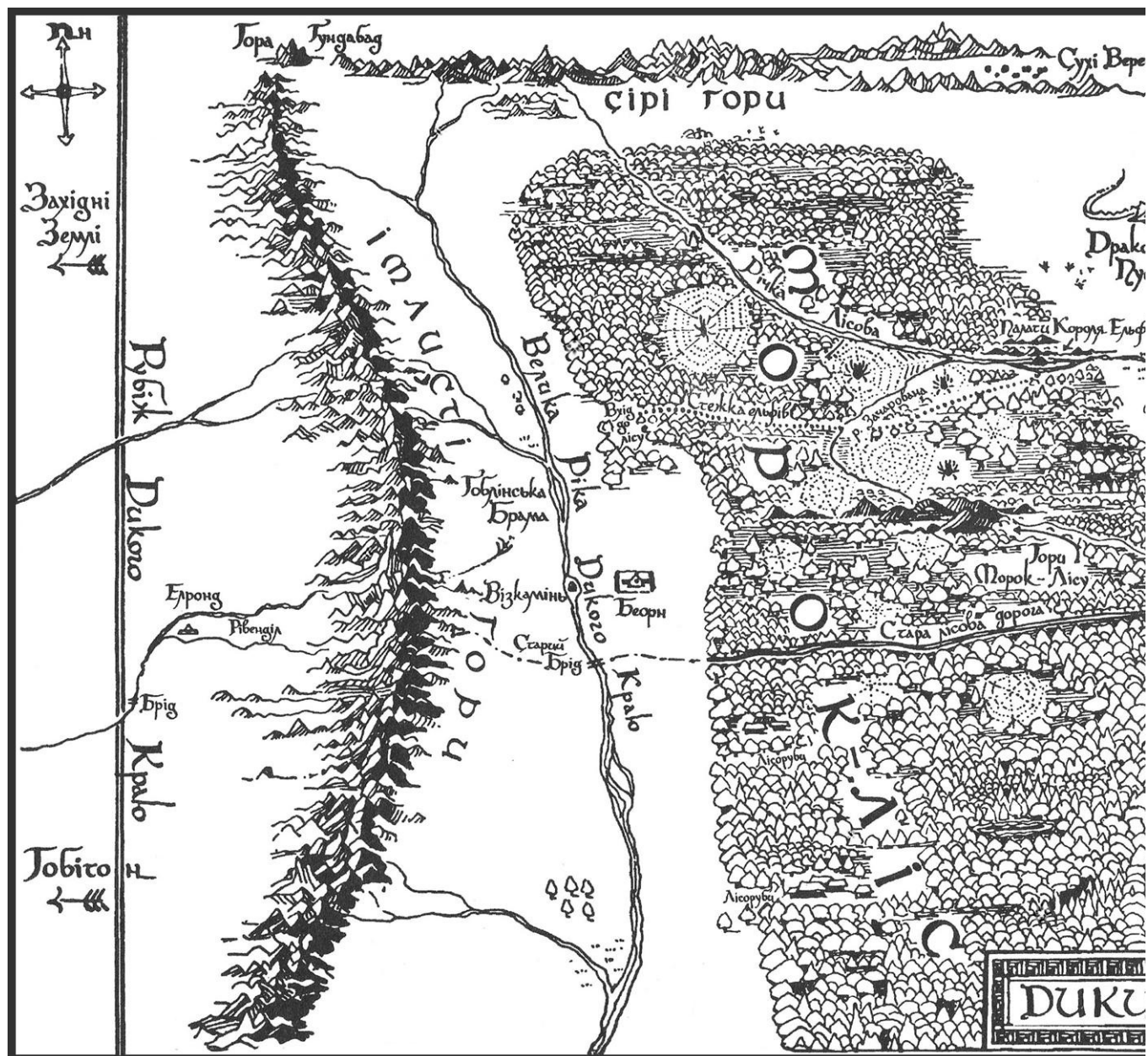
Старий Правитель закінчив погано. Бард дав йому багато золота для допомоги озерним людям, але, належачи до осіб, котрі схильні до драконової хвороби, він підхопив цю заразу, забрав майже все золото собі, втік із ним у Дикий Край і там, покинутий своїми спільниками, помер голодною смертю.

— Новий Правитель мудріший, — розповідав далі Балін, — і дуже популярний у народі, бо, звісно, здобув велику довіру завдяки нинішньому благоденству. Вже навіть складають пісні, де співається, що ріки при ньому потекли золотом.

— Тож пророцтва старих пісень так чи інакше справдилися! — зауважив Більбо.

— Звісно! — відказав Гандальф. — А чому б їм не справдитися? Сподіваюся, ти не перестав вірити у пророцтва лишень тому, що доклав руку до їхнього здійснення? Ти ж не думаєш насправді, що всі твої пригоди і втечі закінчувалися щасливо завдяки чистісінькій фортуні й тільки для твоєї власної користі? Ви дуже симпатична особа, пане Торбине, і я вас дуже люблю, — втім, зрештою, Більбо, ти лише маленька істота в цьому великому світі!

— Дякувати долі! — відповів Більбо, сміючись, і простягнув чарівникові торбинку з тютюном.

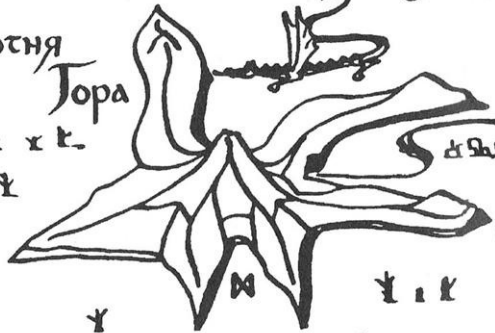
↑ На Сході лежить Залізний Кряж,
там осідає Даїна

Самотня
Тора

Кт.

† † † †

← Тут сидів Тіріон,
Володар Дорог

Бистриця

Тут за давнини сидів Траїн,
Король під Торою

☞ KIFM
PMTIP
XFPFPHHHA
MPMRI·TRMIM
KNY·P·KNY
KRFIMPM·HRIA
†AY: .P.P.

Далеко
на Півночі
лежать

← Сірі Тори
та Сухі Вересовища,
звідки нагрянули

Великі Змії

Драконове
Пустисьце

HTFM·KRA·HIFM
HFMH·P·MFRH·MM
HYH·P·HFMH·M
J·KRA·FYH·M·HFM
KRFMH·HFM·FYH·HFM
MHFM·HFM·HFM·HFM

Мана Трора

↓ На Заході лежить Великий Морок-ліс,
там водяться павуки

Примітки

